

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*До 180-річчя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

М. А. Погорецький, О. Л. Польовий, О. Г. Яновська

**ГАРАНТІЇ СУДДІВСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ПРИ ПРИТЯГНЕННІ СУДДІВ
ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Монографія

Київ
ВД «Дакор»
2014

УДК 347.97
ББК 67.71
П43

Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 24.03.2014)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної школи суддів України
(протокол № 1 від 27.03.2014)

Рецензенти:

Городовенко Віктор Валентинович, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, голова Апеляційного суду Запорізької області;

Прилуцький Сергій Валентинович, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України;

Марочкін Іван Єгорович, кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспонент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Шукліна Наталія Георгіївна, кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національної школи суддів України.

Автори:

Погорецький Микола Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Національної школи суддів України;

Польовий Олександр Леонідович, кандидат юридичних наук, суддя Хмельницького окружного адміністративного суду;

Яновська Олександра Григорівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник Національної школи суддів України.

Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г.

П43

Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності: монографія / Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г. — К.: ВД «Дакор», 2014. — 308 с.

ISBN 978-617-7020-49-2

Монографія присвячена дослідженню гарантій незалежності суддів при притягненні їх до юридичної відповідальності, виявленню основних проблем, що виникають у правозастосовній практиці, та розробці рекомендацій щодо удосконалення механізму правового регулювання юридичної відповідальності суддів з метою забезпечення їх незалежності.

У роботі розкриваються проблемні питання щодо поняття та системи гарантій незалежності суддів, місця та ролі інституту юридичної відповідальності суддів у системі гарантій суддівської незалежності, історичного розвитку інституту юридичної відповідальності суддів в Україні, нормативно-правового забезпечення незалежності суддів в законодавстві англо-американської та романо-германської систем права, системи гарантій суддівської незалежності суддів України при притягненні їх до різних видів юридичної відповідальності.

Адресована науковцям і практикам, а також тим, хто цікавиться проблемами гарантій суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності.

УДК 343.1(477)
ББК 67.9(4Укр)308

ISBN 978-617-7020-49-2

© Колектив авторів, 2014
© ВД «Дакор», 2014

— ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ	10
1.1. Незалежність суддів як основа справедливого правосуддя	10
1.2. Поняття та система гарантій незалежності суддів ..	15
РОЗДІЛ 2. СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТАХ ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ТА РОМАНО-САКСОНСЬКОЇ СИСТЕМ ПРАВА	35
2.1. Міжнародні стандарти незалежності суддів	35
2.2. Нормативно-правове забезпечення незалежності суддів в законодавстві англо-американської та романо-германської систем права	52
РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ	71
3.1. Поняття та види юридичної відповідальності суддів	71
3.2. Генезис інституту суддівської відповідальності в Україні	97
РОЗДІЛ 4. ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	118
4.1. Поняття та підстави дисциплінарної відповідальності судді	118
4.2. Гарантії суддівської незалежності при здійсненні дисциплінарного провадження щодо судді	143
4.3. Методологічні засади проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів	168
4.3.1. Загальні засади забезпечення належної процедури проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів	168
4.3.2. Практичні рекомендації щодо проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів за окремими підставами	180

4.3.2.1. Перевірка звернення на підставах, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI	180
4.3.2.2. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI	181
4.3.2.3. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI	183
4.3.2.4. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI	184
4.3.2.5. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI	186
4.3.2.6. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 6 ч. 1 ст. 83 Закону України № 2453-VI	186

РОЗДІЛ 5. ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	189
5.1. Поняття та особливості цивільно-правової відповідальності суддів	189
5.2. Порядок притягнення суддів до адміністративної відповідальності	211

РОЗДІЛ 6. ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	219
6.1. Кримінальна відповідальність судді як спеціального суб'єкта злочину	219
6.2 Кримінальна відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови	241
6.3 Механізм притягнення судді до кримінальної відповідальності	254

ПІСЛЯМОВА	267
------------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	271
---	------------

ПЕРЕДМОВА

Право кожної людини на чесне і справедливе правосуддя є однією з основоположних засад сучасного демократичного і правового суспільства. З проголошенням незалежності Україна впродовж понад двух десятиліть в непростих політичних, соціальних та економічних умовах розбудовується як демократична правова держава, невід'ємною частиною якої є судова гілка влади. Поклавши на суддів обов'язок здійснювати чесне і справедливе правосуддя, суспільство поставило їх на особливу сходинку суспільних відносин, створивши відповідну систему гарантій суддівської незалежності. Однак, як відомо, велика довіра породжує й велику відповідальність. За таких умов постать судді повинна бути гарантом здійснення справедливого правосуддя. Суддя не може перетворитися на інструмент свавілля та протизаконних дій.

Одним із засобів належного функціонування судової влади в будь-якій державі, у тому числі й в Україні, є інститут юридичної відповідальності судді, оскільки вчинення суддею протиправних дій становить підвищену суспільну небезпеку саме тим, що посягає на саму сутність правосуддя. Злочини, проступки, правопорушення, що здійснюються суддями, завдають значної шкоди не лише авторитету судової влади, а й авторитету держави у цілому. Водночас, як свідчить практика, інститут юридичної відповідальності суддів може бути використаний і як інструмент незаконного впливу на судову гілку влади у цілому, так і на окремого суддю зокрема, що може загрожувати незалежності суддів при виконанні ними своїх професійних функцій та безпосередньо порушувати право людини на чесне і справедливе правосуддя. Саме тому в сучасних умовах розбудови України як демократичної правової держави та реформування судової системи дослідження гарантій, які забезпечують незалежність суддів при притягненні їх до різних форм юридичної відповідальності, є актуальним й потребує монографічного наукового дослідження.

Результати аналізу функціонування судової влади в Україні впродовж останнього десятиліття свідчать про низьку довіру до неї у суспільстві. Зокрема, за результатами соціологічних опитувань, проведених соціологічною службою Центру Розумкова, у лютому 2005 р. не підтримувало діяльність

суду 29,3% опитаних респондентів, в лютому 2007 р. — 45,4%, а в жовтні 2009 р. вже — 62,1%¹. Частка українців, що взагалі не підтримують дії суддів, за період з 2010 по 2012 роки зростала з 43,4% до 61,5%. Серед населення країни частка тих, хто повністю підтримує роботу судів, знизилася більш ніж у три рази: з 9,4%, зафіксованих у травні 2010 р. до 2,9% за підсумками квітня 2012 р.² Соціологічна група «Рейтинг» та Центр «СОЦИС» визначає рівень довіри до судів у 2013 р. — 13,1%³.

За даними Глобального барометра корупції Transparency International, у 2011 р. 81% українців вважає, що судова система є корумпованою⁴. Цей показник робить Україну одним із антилідерів континенту, країною, де справи йдуть гірше, ніж у Росії, Молдові та Білорусі. Водночас в державах, де рівень судової корупції мінімальний, — Данії і Норвегії — число громадян, що підозрюють людей у мантіях в корупції, дорівнює 3% і 7% відповідно⁵.

За даними офіційної статистики щодо накладання дисциплінарних стягнень на суддів, у 2011 р. Вищою кваліфікаційною комісією суддів (далі — ВККС) України було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді догани до 115 суддів, у 2012 р. — до 138⁶. У 2012 р. Вищою радою юстиції (далі — ВРЮ) внесені подання стосовно 7-ми суддів про звільнення з посади у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо них

¹ Офіційний сайт Центру Разумкова: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.razumkov.org.ua/ukr/pro_centra.php

² Офіційний сайт Міжнародного Фонду «Центр суддівських студій»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig3352.htm>

³ Офіційний сайт Infolight — інформаційно-аналітичний центр: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/riven-doviri-naselennya-do-organiv-vladi-pidtrimka-yihnoyi-vidstavki-ta-dostrokovih-viboriv-vstupu-do-ies-ta-ms-gruden-2013>

⁴ Офіційний сайт Transparency International Україна: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/about/dossier/2595.html>

⁵ Офіційний сайт Міжнародного Фонду «Центр суддівських студій»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig3352.htm>

⁶ Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.vkksu.gov.ua/ua/contacts/

і стосовно 16-ти суддів — за порушення присяги. У 2013 році ВККС прийнято 101 рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення у виді догани¹.

За даними Генеральної прокуратури України, у першому півріччі 2013 р. лише за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу (далі — КК) України, було обліковано 67 кримінальних проваджень².

Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму Україна знаходиться на 99 місці зі 125 країн за показником незалежності судової системи³, що вкрай негативно позначається на відправленні правосуддя.

Отже, одними із основних чинників сприяння підвищенню довіри громадян до суду та відправленню правосуддя є гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності, що є предметом дослідження запропонованої авторами монографії.

Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені у монографічному дослідженні, ґрунтуються на результатах аналізу правових норм, матеріалів практики, а також наукових джерел, в яких досліджувалися різноманітні питання юридичної відповідальності суддів та правові гарантії їх діяльності в генезисному аспекті.

Дослідженню питань генезису інституту юридичної відповідальності, у тому числі й суддів, присвятили свої праці М. І. Бажанов, А. С. Беніцький, В. М. Василенко, Л. Є. Виноградова, Р. З. Глобутовський, В. Г. Гончаренко, О. В. Гончаренко, Т. Б. Грек, В. С. Гуславський, С. Є. Дідик, О. С. Захарова, Я. П. Зейкан, В. С. Єгорова, А. А. Іванищук, О. В. Капліна, І. Є. Карнович, А. Ю. Карташов, І. А. Картузова, Н. Д. Квасневська, С. А. Комаров, М. І. Костін, В. П. Кохан, Р. О. Куйбіда, О. Е. Кутафін, О. М. Лемешко, М. М. Луценко, В. М. Маліновська, В. Т. Маляренко, А. В. Маляренко, Л. О. Маруліна, Л. М. Москвич, В. П. Мікулін, П. П. Музиченко, А. С. Музиченко, Ф. Б. Мухаметшин,

¹ Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.vkksu.gov.ua/ua/contacts/

² Офіційний сайт Генеральної прокуратури України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.gp.gov.ua

³ Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weforum.org>

А. Ф. Ноздрачев, О. М. Овчаренко, Л. Б. Пантелейчук, І. М. Паньонко, Н. Т. Петрицин, С. В. Прилуцький П. М. Рабінович, М. О. Сапунова, М. Л. Серета, С. І. Смирний, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Терентьев, І. А. Тітко, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, І. В. Чубенко, Ю. Ю. Чуприна, А. В. Шевченко, О. О. Шевченко, А. В. Щасний та інші правники.

Інститут правового статусу суддів, а також окремі аспекти гарантій їх діяльності знайшов своє відображення в роботах І. В. Бондаренка, Н. В. Вітрук, Т. В. Галайденко, Ю. М. Грошевого, В. О. Гринюка, В. В. Городовенка, А. В. Зарицького, О. О. Кваши, О. В. Константого, О. Ю. Костюченко, О. П. Кучинської, І. Є. Марочкіна, Г. О. Мурашина, М. В. Оніщука, С. В. Подкопаєва, Д. М. Притики, М. Д. Савенка, Т. В. Синюкової, М. М. Суховія, В. М. Хіміча, М. І. Цуркана, Н. Г. Шукліної та ін.

Незважаючи на значний перелік наукових досліджень щодо юридичної відповідальності суддів та гарантій їх діяльності, актуальність і багатогранність проблемних питань, що мають місце в правозастосовній діяльності, а також недостатність їх наукової розробленості зумовили необхідність комплексного наукового дослідження проблемних питань гарантій суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності з урахуванням оновленого національного законодавства в галузі судоустрою і статусу суддів 2010 р. та кримінального процесуального законодавства 2012 р.

У монографії на підставі результатів аналізу наукових і правових джерел та матеріалів практики визначаються поняття та система гарантій незалежності суддів, здійснюється аналіз інституту юридичної відповідальності суддів у системі гарантій суддівської незалежності, а також історичного розвитку інституту юридичної відповідальності суддів в Україні. Визначається поняття дисциплінарної відповідальності суддів та її підстави, здійснюється характеристика системи гарантій суддівської незалежності в ході дисциплінарного провадження щодо судді, розкривається система гарантій гарантії незалежності суддів при притягненні суддів до адміністративної та кримінальної відповідальності, розкриваються особливості цивільно-правової відповідальності суддів.

За результатами дослідження сформульовані теоретичні висновки і розроблені конкретні пропозиції щодо вдосконален-

ня законодавства, яке визначає гарантії незалежності суддів при притягненні їх до юридичної відповідальності.

Автори висловують щиру подяку докторам юридичних наук Віктору Валентиновичу Городовенко та Сергію Валентиновичу Прилуцькому, а також професорам Івану Єгоровичу Марочкіну та Наталії Георгіївні Шукліній за рецензування й висловлені слушні зауваження і поради, які з вдячністю сприйняті та враховані у монографії.

Щиру подяку висловлюємо колективам кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національної школи суддів України за сприяння у підготовці цього видання до друку.

Будемо вдячні усім, хто висловить критичні зауваження та пропозиції щодо цієї роботи, які з вдячністю нами будуть сприйняті та враховані в наступних її виданнях.

Наша адреса: npogoretsky@gmail.com; yanovskaya.a@ukr.net

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ

1.1. Незалежність суддів як основа справедливого правосуддя

В процесі формування правової держави України одним з ключових питань є ефективність реалізації громадянами своїх прав і свобод, яка безпосередньо залежить від ступеня забезпечення їх надійної охорони та захисту, що здійснюються відповідними органами держави. Загалом, владне розв'язання суперечностей між законними та незаконними інтересами є цілеспрямованою діяльністю державного апарату, що являє собою правоохоронну функцію держави. Варто підкреслити провідну роль громадянського суспільства в процесі реалізації даної державницької функції, яке має виступати гарантією відповідальності держави перед народом. Держава в цілому та органи юстиції зокрема мають сприяти запобіганню, виявленню та усуненню порушень права, утвердженню справедливості та законності у суспільстві. При цьому, як слушно зауважує В.Т. Маляренко, суд виконує особливу функцію — функцію правосуддя, яка направлена на розгляд та вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави¹.

Створення ефективного механізму судового захисту є однією з передумов ефективного розвитку незалежної держави. Ще 28 квітня 1992 р. Верховна Рада України схвалила першу «Концепцію судово-правової реформи в Україні», в якій «створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства» та перебудова судової системи були проголошені головною метою

¹ *Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: монографія/В.Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 697.*

судово-правової реформи¹. Ця Концепція визначила необхідність радикального реформування матеріального та процесуального законодавства, деідеологізацію і наповнення його гуманістичним змістом. З огляду на це, найважливішим результатом судової реформи в Україні має бути становлення змагальної судової системи, характерної саме для правової держави з її розвинутими суспільними інститутами захисту прав людини². При цьому, формування та ефективне функціонування незалежного суду можливі лише в державі, в якій було виявлено політичну волю щодо існування такого суду, де політичні сили відмовились від впливу на судову гілку влади та поступились власними інтересами на користь інтересів суспільних та державних. Враховуючи, що судова влада, як справедливо зазначає П. Раілян, регулює взаємовідносини між людьми, суспільними та державними інститутами, сучасне суспільство та держава потребують такої судової влади, яка незалежно від політичних пристрастей, пріоритетів інших гілок «державного древа» була б здатною здійснювати свою діяльність у відповідності із сутністю та державними завданнями досягнення та збереження соціального миру правовими засобами, стримувати інші гілки влади та контролювати збереження балансу влади та особистості, знаходження самої державної влади в правовому просторі³.

Треба враховувати, що, як слушно зауважує В. Стефанюк, на протилежність іншим державним владам судова влада надається судді особисто⁴. Це вимагає від судді конституційної гарантії його незалежності при прийнятті рішень від будь-яких вказівок чи чужого впливу.

Судову владу безумовно можна вважати основним чинником становлення та розвитку правової держави, оскільки

¹ Концепція судово-правової реформи в Україні: затв. Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 426.

² Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія / О. Г. Яновська. — К.: Прецедент, 2011. — С. 4.

³ Раілян П. Роль и значение судебной власти в системе разделения властей / П. Раілян // Закон и жизнь: международный науч.-практ. правовой журнал. — 2010. — № 11 (229). — С. 18.

⁴ Стефанюк В. Незалежний суд — гарант прав людини і громадянина / В. Стефанюк // Право України. — 1996. — № 5. — С. 16.

на слухну думку Л. Воеводіна, до основного принципу правової держави слід віднести визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина¹. В. Шишкін справедливо зауважує, що для правової держави першочерговим завданням є захист громадянських і природних прав людини². Дійсно, права держава забезпечує реальний захист прав та свобод людини і громадянина шляхом запровадження незалежного правосуддя. Нам видається слухною думка, що з точки зору становлення України як правової держави, розвиток судової влади розглядається не як формальне існування поряд із законодавчою та виконавчою гілками влади, а характеризується тим, що за відсутності судової влади буде неможливо реалізувати інші принципи правової держави³. Не останню роль при визначенні держави правовою має відігравати її соціальна відповідальність, яка, за справедливим твердженням Д. Липинського, є діалектичним взаємозв'язком між людиною та суспільством, який характеризується взаємними правами й обов'язками, щодо дотримання й виконання приписів соціальних норм, що тягне за собою схвалення, заохочення, а у випадках безвідповідальної поведінки, яка не відповідає приписам соціальних норм, — обов'язок перетерпіти несприятливі наслідки та їх перетерпіння⁴.

Аналізуючи міжнародно-правове розуміння принципу незалежності суддів, необхідно зазначити, що він хоча і має неоднакове змістовне наповнення, проте завжди відображає ідею існування самостійної системи органів влади, відокремленої від інших у межах апарату держави і підпорядкування її лише закону.

Так, у п. 4 Монреальської універсальної декларації про незалежність правосуддя (1983 р.) зафіксовано положення, що судді

¹ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России / Л. Д. Воеводин. — М., 1997. — С. 249.

² Шишкін В. І. Права людини як фактор реформування судової системи України / В. І. Шишкін // Україна: права людини в перехідний період. — К., 2001. — С. 255.

³ Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави / І. С. Зубачова // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. — 2009. — № 9. — С. 77.

⁴ Липинский Д. А. Формы реализации юридической ответственности / Д. А. Липинский. — Тольятти: Изд-во Волжского ун-та им. Татищева, 1999. — С. 15.

є незалежними від виконавчих і законодавчих органів держави. Водночас, згідно п. 2 судді є незалежними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких впливів, спонукань, примусів, погроз або втручання прямого чи непрямого з боку будь-кого і з будь-яких причин. Ідентично сформульовано і положення п. 2 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1985 р. А п. 3 Основних принципів передбачає, що у процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег по суду та вищих посадових осіб.

Європейська асоціація суддів у 1993 р. прийняла Європейський статут судді, який зафіксував низку фундаментальних принципів, серед яких і принцип незалежності судді. Згідно п. п. 1–2 Статуту — незалежність судді є невідчужуваною; він виконує свої обов'язки незалежно від будь-якого зовнішнього впливу.

У Пекінських тезах щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (1995 р.) незалежність суддів трактується як: можливість прийняття безсторонніх рішень суддями відповідно до власної оцінки фактів і знання права, без будь-якого втручання прямого або непрямого, з боку будь-якого і з будь-яких причин. У тезах зазначається, що у процесі прийняття рішень судді є незалежними і від своїх колег по суду, а жодна суддівська ієрархічна структура чи різниця у ранзі або класі суддів не можуть бути перешкодою для прийняття індивідуального чи колективного рішення.

У ст. 1 Загальної хартії (ухваленої Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів у 1999 р.) зазначається, що незалежність судді є неподільною, а ст. 4 передбачає неможливість надання будь-яких вказівок судді, що може вплинути на його рішення. А в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № 94/12 від 1994 р. передбачено додаткове положення щодо незалежності: судді не зобов'язані звітувати нікому поза межами судової системи щодо справ, які знаходяться в їх провадженні.

Висновок консультативної Ради європейських суддів № 3 (2002) містить вказівку на інституційний та індивідуальний аспекти принципу незалежності суддів.

Ці аспекти розкриваються у Висновку Консультативної Ради європейських суддів № 1 (2001), зокрема, у ст. 11 фіксують-

ся наступні положення: незалежність має бути і по відношенню до суспільства в цілому, і по відношенню до конкретних сторін у будь-якій справі, у якій суддя виносить рішення.

У Висновку Консультативної Ради європейських суддів № 3 (2002) зазначається, що незалежність доповнюється неупередженістю суддів та є її умовою. Так, у п. 20 Висновку № 3 міститься посилення на позицію Європейського суду з прав людини, в якій визначається суб'єктивний критерій неупередженості (він передбачає врахування особистого переконання або інтересів окремо взятого судді у конкретній справі) та об'єктивний (вжиття всіх заходів, що дозволяють виключити сумніви стосовно неупередженості).

Підтвердивши попередні положення щодо незалежності суддів, Бангалорські принципи поведінки суддів (2006 р.) доповнили їх наступним: суддя не лише виключає будь-які взаємовідносини, що не відповідають посаді чи втручання з боку органів законодавчої чи виконавчої влади, але й робить це так, щоб було зрозуміло сторонньому спостерігачеві.

Вступивши до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання привести деякі питання щодо судоустрою у відповідність до ряду конвенцій Ради Європи та додаткових протоколів, присвячених захисту прав та основних свобод людини. Зокрема, право на незалежний і неупереджений судовий розгляд гарантується кожній людині та громадянину. Ст. 10 Загальної декларації прав людини встановлює права: «Кожна людина для визначення її прав і обов'язків, і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута гласно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом»¹. Також ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод говорить: «Кожний має право при визначенні його цивільних прав і обов'язків чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, на справедливий публічний розгляд

¹ Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН (PES/217 A) № 232 від 10 грудня 1948 року: [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону»¹.

Таким чином, в системі міжнародних стандартів незалежність суддів розглядається не як привілей окремої категорії посадових осіб, а як гарантія забезпечення прав людини. В рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 зазначається, що недоторканність суддів — один із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом.

На ствердження пріоритету прав людини та їх захисту незалежним судом стали Основні принципи незалежності судових органів, які були схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. У забезпеченні незалежності суддів дані принципи акцентують увагу на роль кваліфікації, підбору і підготовки судових кадрів, а також умови усунення від посади та звільнення з неї. Так, в п. 10 зазначається, що особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права².

1.2. Поняття та система гарантій незалежності суддів

Незалежність суддів може залишатися декларативним положенням, якщо в державі не будуть існувати необхідні механізми її забезпечення

Слушною в цьому контексті є думка М. Д. Савенко, що факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності

¹ Европейская хартия о статусе судей (постатейный комментарий) // Российская юстиция. — 1999. — № 9. — С. 5–6.

² Суховій М. М. Актуальні питання імплементації міжнародних стандартів формування корпусу суддів в національне законодавство України / М. М. Суховій // Митна справа. — 2012. — № 1, ч. 2, кн. 2. — С. 237–238.

Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою¹. Відсутність реальної гарантованості принципу незалежності суддів перетворює його у лозунг, який з часом втрачає свою правову цінність і є загрозливим для правосуддя в цілому

Н. В. Радутна обґрунтовано вважає, що належне забезпечення принципу незалежності суддів обумовлене системою гарантій: політичних, ідеологічних, економічних, організаційних. На реалізацію цього принципу справляє суттєвий вплив культура, традиції, моральний клімат суспільства, компетентність суддів, рівень їх правової чи загальної культури².

Визначаючи поняття кримінально-процесуальних гарантій слід виходити з того, що «поняття є форма думки, в якій неодмінно що-небудь стверджується відносно предметів і явищ, їх властивостей, зв'язків і відносин і яка володіє властивістю виражати або істину, або брехню. У понятті на першому плані повинно бути твердження про наявність ознак, властивостей предмета. При визначенні поняття виділяються відмінні істотні властивості (ознаки)»³, поняття кримінально-процесуальних гарантій, як і будь-яке правове поняття, повинно характеризуватися відносною статичністю, завершеністю, і з огляду на його обсяг та зміст, досить чітко зафіксувати, точно визначений рівень (зріз) знань про найбільш загальні та істотні риси і властивості кримінально-процесуальних гарантій.

Виходячи з цього, поняття кримінально-процесуальних гарантій повинно стати логічною формою збагнення сутності й закономірностей їх функціонування та розвитку і внаслідок цього виступати у кримінально-процесуальному науковому та практичному пізнанні в якості інструменту, способу розуміння й фіксації досягнутих знань у зазначеній сфері.

¹ Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України/ М. Савенко//Вісник Конституційного Суду України.— 2008.— № 1.— С. 77.

² Радутная Н. В. Независимость судей — конституционный принцип советского правосудия/Н. В. Радутная//Советское государство и право.— 1979.— № 3.— С. 151.

³ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник/Н. И. Кондаков.— М., 1975.— С. 456—457.

Визначене поняття кримінально-процесуальних гарантій, яке б відповідало їх сутності, повинно знайти нормативне вираження, бути ясным, легким для розуміння, щоб усі, хто його читатиме, міг однаково розуміти його суть. При цьому слід враховуючи те, що норми кримінально-процесуального законодавства розповсюджуються на різні сфери життя, на установи та відомства, що мають різне функціональне призначення (МВС, СБУ, ДПСУ, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори Державної пенітенціарної служби України, прокуратура України, судова система України, адвокатура тощо).

Зважати треба й на те, що юридичні визначення, як вірно зазначається в літературі, є своєрідними додатковими нормами права, котрі потребують інтерпретації і, кристалізуючи зміст термінів тексту, можуть спричинити ризик застигlosti права або гальмування його еволюції¹.

Невипадково проблеми «мови закону», «нормативного вираження», «ясного законодавства» тривалий час були й продовжують залишатися в полі зору вчених-правознавців², юристів-практиків, законодавців та широкого загалу громадськості, яка на собі дуже гостро відчуває вплив відповідних експресивних засобів, слів, стилю, форми виразу та суті правових норм, адже особливістю мови закону, як слушно зазначається в теорії права, є її офіційний характер³.

Тому в умовах розбудови правової демократичної держави, оновлення законодавства України та приведення його у відповідність до європейських стандартів мова закону набуває важливого значення для наук кримінально-правового циклу, оскільки кожна з цих наук, як слушно зазначає М. І. Панова, досліджуючи різні аспекти проблеми боротьби зі злочинністю, має в той час і свій самостійний та відокремлений предмет, і становить систему знань про явища та закономірності об'єктивного світу.

¹ Бержель Ж.-Л. Про деякі засоби нормативного вираження / Ж.-Л. Бержель; пер. з франц. // Нариси з нормотворення. Міжнародний досвід. Книга II. — К., 2000. — С. 216.

² Панов М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М. Панов // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33) — 3 (34). — С. 65.

³ Пиголкин А. С. Язык закона / А. С. Пиголкина. — М.: Политиздат, 1990. — С. 18.

Логічною формою закріплення явищ, як справедливо зауважує М. Панов, є система понять, які розробляються відповідними науками¹.

Слово «гарантія» походить від французького «garantie», яке означає порука, умова, яка що-небудь забезпечує².

Зі змісту терміну «гарантія» можна виділити такі складові: а) порука, б) умова, в) забезпечення.

Порука — це запевнення, гарантія в чому-небудь; взята на себе відповідальність за когось³.

Умова — це: 1) необхідна обставина, яка уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь⁴.

Забезпечення — 1) це створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 2) захищати, охороняти що-небудь від небезпеки⁵.

Визначаючи поняття гарантії В. М. Корнуков влучно зазначав: «все те, що в тій чи іншій мірі сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Це по-перше. По-друге, загальне поняття гарантії часто досить умовне і, якщо так мож-

¹ Панов М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти / М. Панов // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33) — 3 (34). — С. 57.

² Словарь иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др. — М., 1964. — С. 144; Словник української мови / Відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 481; Словарь иностранных слов. — 16-е изд., испр. ред. В. В. Пчелкина. — М: Рус. Яз., 1988. — С. 113.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь ВТФ Перун» 2005. — С. 888.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь ВТФ Перун» 2005. — С. 1295.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь ВТФ Перун» 2005. — С. 281.

на висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою»¹. Такий підхід до визначення поняття гарантій, на нашу думку, є обґрунтованим. Він має методологічне значення для визначення поняття юридичних гарантій, кримінально-процесуальних гарантій та їх видів.

Загальними формами гарантій, проголошених Конституцією України, як влучно зазначає І.С. Загоруй, визначають: а) політико-правовий режим, у якому реалізуються основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина; б) матеріальні джерела — економічні, політичні та соціально-моральні (загальні) гарантії; в) юридичні гарантії². М. Я. Никоненко з цього приводу писав, що до системи гарантій включають також такі гарантії як суспільно-політичні, соціально-економічні (матеріальні), ідеологічні, юридичні (правові)³.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави⁴.

Під юридичними гарантіями, справедливо зазначав А. В. Мицкевич, слід розуміти засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань»⁵. Слушною в цьому контексті є думка М. С. Строговича, що юридичні гарантії — це ті встановлені законом та нормами права засоби і способи, якими охороняються

¹ Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дисс. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков. — Х., 1988. — С. 59.

² Загоруй І. С. Система конституционных гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине / И. С. Загоруй // Вісник Луганського Інституту внутрішніх справ МВС України. — Луганськ: Науково-теоретичний журнал. — 1998. — № 6. — С. 57.

³ Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / М. Я. Никоненко. — К., 2007. — С. 50.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь ВТФ Перун» 2005. — С. 173.

⁵ Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. — 1963. — № 8. — С. 29.

та захищаються права громадян, припиняються та усуваються порушені права¹.

У загальній теорії держави і права, як обґрунтовано вважає С. А. Комаров, гарантії визначають як сукупність умов і засобів, що дозволяють безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами і виконувати юридичні обов'язки². Нам видається слушною думка окремих вчених, що гарантії являють собою систему соціально-економічних, політичних, етичних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів³. Слід погодитись із Л. Д. Воеводином, що гарантії можуть розглядатись як певні умови і засоби, що покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того або іншого суспільного і правового інституту⁴. Здається цілком переконливим висновок, що юридичні гарантії створюють систему соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, засобів та способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист⁵.

О. І. Наливайко справедливо зазначає, що гарантії визначаються також як достатній рівень економічного, соціального й культурного розвитку суспільства, надійний юридичний захист, в тому числі — можливість звернутися за захистом до міжнародних організацій⁶.

¹ Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. — М., 1966. — С. 180—181.

² Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. — М.: Манускрипт, 1996. — С. 280.

³ Див.: Матузов Н. И. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. — 1997. — С. 275; Корельский В. М. Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. — С. 604.

⁴ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие / Л. Д. Воеводин. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — С. 37.

⁵ Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х.: Право, 2002. — С. 14.

⁶ Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. І. Наливайко; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2002. — С. 14.

Розглядаючи гарантії конституційних прав, свобод й обов'язків людини і громадянина, Н. Г. Шукліна обґрунтовано визначає їх як сукупність соціальних, економічних, політичних, правових та інших прийомів, механізмів і методів, які дозволяють реалізовувати і забезпечувати на практиці закріплені в Конституції права і свободи людини і громадянина¹.

«Під гарантіями законності, — пише Л. Б. Алексеева, — взагалі розуміються, по-перше, ті історичні і соціально-класові умови і чинники суспільного життя, які надають позитивну дію на правотворчу і правоохоронну діяльність, і, по-друге, ті способи і засоби, які безпосередньо служать зміцненню правопорядку. До перших (їх називають загальними гарантіями) відносяться економічні, соціальні, політичні, ідеологічні і інші духовні основи функціонування всього соціалістичного суспільства і окремих його соціальних спільнот. Для інших (назвемо їх спеціальними або юридичними) характерне те, що вони, будучи закріпленими в законі, є правовим виразом загальних гарантій і їх соціальне призначення полягає в забезпеченні фактичної можливості охорони як інтересів суспільства, що вимагають, зокрема, розкриття кожного злочину і невідворотності передбаченою для нього законом відповідальності, так і правомірної реалізації і охорони прав особи»².

З цього приводу А. К. Аверченко писав, що під юридичними (правовими) гарантіями розуміють також систему закріплених правовими нормами юридичних засобів, яка здатна реально забезпечити реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав особи³. У цьому контексті С. В. Яшин доводить, що юридичні гарантії є сукупністю правових норм, що визначають обсяг прав,

¹ Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія / Н. Г. Шукліна. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — С. 133.

² Курс советского уголовного процесса: Общая часть / В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др.; ред. Ю. А. Шубин. — М.: Юрид. лит., 1989. — С. 211—212.

³ Аверченко А. К. Подозреваемый и реализация его прав в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. К. Аверченко. — Томск, 2001. — С. 108.

свобод та обов'язків громадян, а також які встановлюють засоби їх реалізації та охорони від будь-яких порушень¹.

Щодо визначення поняття юридичних гарантій, одним із видів яких є кримінально-процесуальні гарантії, то у правовій літературі з цього приводу висловлюються різні точки зору. Їх викладення станом на 80-ті роки минулого століття зроблено М. С. Алексєєвим, В. Г. Даєвим та Л. Д. Кокоревим².

Генезис кримінально-процесуальних гарантій свідчить про те, що їх дослідження мало за мету підвищення ефективності судочинства і охорону інтересів особи в кримінальному процесі.

У 50-ті роки минулого століття була висунута концепція єдиної системи гарантій правосуддя. Її розробники вважали, що радянській процесуальній науці слід відмовитися від класифікації гарантій на гарантії правосуддя і гарантії прав особи і «встановити єдине поняття гарантій правосуддя, яке органічно включає і поняття гарантій прав особи»³. Протилежної точки зору дотримувався А. Л. Цыпкін, який вважав, що процесуальні гарантії — це лише гарантії прав особи, тому «створювати особливу категорію, особливе поняття «процесуальних гарантій правосуддя» немає підстав, бо під ними розуміється вся сукупність процесуальних норм, тобто все наше кримінально-процесуальне право»⁴.

Слід зазначити, що концепція єдиної системи гарантій правосуддя ґрунтувалася на помилковому розумінні єдності інтересів особи і інтересів правосуддя й мала політичний окрас комуністичного режиму. Її прибічники помилково, на наш погляд, вважали, що все, що служить забезпеченню вирішення завдань

¹ Яшин С. В. Защита прав и законных интересов личности в до-судебном производстве по уголовным делам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. В. Яшин. — СПб., 2004. — С. 59.

² Алексєєв Н. С. Очерки развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексєєв, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. — Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. — С. 56—62.

³ Каминская В. И. В чем значение процессуальных гарантий в советском уголовном процессе / В. И. Каминская // Сов. государство и право. 1950. — № 5. — С. 56; Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н. Н. Полянский. — М: Юрид. лит-ра, 1956. — С. 182.

⁴ Цыпкин А. Л. Право на защиту в советском уголовном процессе / А. Л. Цыпкин. — Саратов: Саратов. юрид. ин-т, 1959. — С. 22.

процесу, служить також і забезпеченню прав особи¹. Один із фундаторів цієї концепції М. С. Строгович писав, що інтерес обвинуваченого «ні в щонайменшій мірі не протирічить інтересам правосуддя, а, навпаки, його дотримання і охорона повною мірою їм відповідають»².

Не поділяючи таку концепцію, М. Я. Мотовіловкер та інші її опоненти з цього приводу слушно зауважували, що така постановка питання, підкуповуючи своєю нібито переконливістю, дещо спрощує дану проблему, оскільки принципова єдність суспільних і особистих інтересів не виключає їх неспівпадіння, що породжується різними причинами³. Ця теза підтверджується матеріалами практики⁴ й висновками тих фахівців, які здійснювали дослідження злочинності та встановили, що інтереси осіб, які вчинили злочин, далеко не завжди співпадають з інтересами правосуддя. Такі особи, як справедливо зауважує Н. С. Карпов, нерідко застосовують різні засоби і способи протидії правоохоронним і судовим органам, особливо у справах про організовану злочинність⁵.

Тому концепція єдиної системи гарантій правосуддя обґрунтовано, на наш погляд, не знайшла підтримки у правників. І подальші кримінально-процесуальні дослідження були при-

¹ Алексеев Н. С. Очерки развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. — Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. — С. 58.

² Строгович М. С. О правах личности в советском уголовном судопроизводстве / М. С. Строгович. — Сов. государство и право, 1976. — № 10. — С. 74.

³ Мотовиловкер Я. О. О гарантиях интересов личности и правосудия / Я. О. Мотовиловкер. — М.: Советское государство и право, 1974. — Вып. 6. — С. 102; Гробов С. М. О классификации уголовно-процессуальных гарантий обвиняемого / С. М. Гробов // Гарантии прав личности в советском уголовном праве и процессе. сб. — Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1977. — Вып. 2. — С. 66—67.

⁴ Бахин В. П. Материалы к изучению практики борьбы с преступностью / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. — К.: изд-во Семенко Сергея, 2007. — 489 с.

⁵ Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: монографія / Н. С. Карпов; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К.: КНУВС, 2007. — С. 66.

свячені різним аспектам гарантій як правосуддя¹, так і прав та законних інтересів особи у кримінальному процесі².

Отже, погоджуючись із думкою О.П. Кучинської, вважаємо, що гарантії виявляються явищем виключно системним та комплексним, що вимагає відповідного підходу під час їх вивчення³. Тож, розгляд питань, пов'язаних із дослідженням процесуальних гарантій, слід починати з родового щодо них поняття — гарантій у самому широкому розумінні цього терміна. Спеціалізована тлумачна література визначає гарантії (від фр. *garantie* — забезпечення) як: 1) поруку в чомусь, забезпечення; 2) умову здійснення, виконання, успіху чогось; 3) надійну страховку⁴. Однак, серед науковців немає єдності щодо поняття та видів гарантій взагалі. Розглядаючи гарантії конституційних прав, свобод й обов'язків людини і громадянина, Н.Г. Шукліна підставно визначає їх як сукупність соціальних, економічних, політичних, правових та інших прийомів, механізмів і методів, які дозволяють реалізовувати і забезпечувати на практиці закріплені в Конституції права і свободи людини і громадянина⁵.

У теорії права під гарантіями прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних та юридичних умов, за-

¹ Строгович М. Гарантии непосредственности и устности уголовного процесса / М. Строгович // Советская юстиция. — 1963. — Вып. 7. — С. 9; Рахунов Р. Д. О юридических гарантиях независимости судей в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов // Сов. государство и право. — 1968. — № 4. — С. 50.

² Лукашевич В. З. Гарантии прав обвиняемого в советском уголовном процессе / В. З. Лукашевич. — Л., 1959. — С. 84; Савицкий В. М. Гарантии прав обвиняемого в стадии предания суду / В. М. Савицкий. — Л., 1966. — С. 145.

³ Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія / О. П. Кучинська. — К.: Юрінком Інтер, 2013. — С. 167.

⁴ Большой словарь иностранных слов: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.onlinedics.ru/slovar/inyaz/g/garantija.html>.

⁵ Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія / Н. Г. Шукліна. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — С. 133.

собів та способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист¹.

Слід погодитись з Н. Вітруком, що те чи інше правове явище може бути названим як гарантія лише в тому разі, якщо йому присутній цілий ряд ознак:

— політична значимість. Гарантії незалежності суддів являють собою не лише юридичне, але й політичне явище; вони служать показником рівня законності й дотримання прав людини, свого роду індикатором, за яким можна визначати рівень демократії в країні в цілому та всудочинстві зокрема;

— загальний (а не локальний) характер. Питання про існування гарантій повинно вирішуватись безвідносно до конкретних обставин, незалежно від того, були чи не були допущені якісь порушення прав суддів, були чи не були пущені в хід засоби, покликані забезпечити правовий статус судді;

— вираженість у праві. Гарантія повинна бути закріпленою в одній нормі або в ряді норм права;

— спрямованість на досягнення одного з наступних завдань: а) забезпечення здійснення якогось інтересу; б) захист інтересу від посягань на нього; в) сприяння ліквідації посягань та їх негативних наслідків;

— наявність чітко визначеного предмета і ясно вираженої спрямованості впливу. Інакше кажучи, нема «просто» гарантій, можуть бути лише гарантії певного інтересу. Маючи певний предмет впливу, як вірно зазначає Н. Вітрук, гарантії не повинні підмінювати одна одну².

З цього приводу А. С. Стройкова пише, що у самому загальному розумінні гарантії являють собою як об'єктивні умови існування суспільства, так і встановлені державою засоби реалізації прав та законних інтересів громадян³.

¹ Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О.І. Наливайко; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2002. — С. 13—14.

² Вітрук Н.В. Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан / Н.В. Вітрук // Юридическая процессуальная форма. — М., 1976. — С. 105.

³ Стройкова А.С. Гарантии прав обвиняемого на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.С. Стройкова. — Ростов-на-Дону, 2005. — С. 28.

Таким чином, під гарантіями незалежності суддів належить розуміти умови та засоби, які закріплені в нормах права і мають предметом свого впливу незалежність суддів як елемент їх правового статусу, забезпечують її реалізацію, захист і відновлення в разі порушення.

Говорячи про гарантії незалежності суддів, слід підкреслити, що у статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено їх перелік. Так, незалежність судді забезпечується: 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; 2) недоторканістю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку.

Для розуміння сутності гарантій незалежності суддів необхідно визначитись із їх певною класифікацією. Загалом, якщо вести мову про гарантій в загальнотеоретичному аспекті, то дослідниками пропонуються декілька підстав для класифікації гарантій. Так, за призначенням виділяють гарантії реалізації, охорони та захисту¹; за галузевою належністю — конституційно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, кримінальні процесуальні та інші²; за сферою дії — внутрішньодержавні (національні) та міжнародні; за способом викла-

¹ Див.: Зарицкий А. В. Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. В. Зарицкий. — М., 1999. — С. 18.

² Див.: Снежко О. В. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. В. Снежко. — Саратов, 1999. — С. 145.

ду — прості, складні та змішані¹; залежно від правового статусу особистості — а) загальні гарантії, які закріплені конституційно та поширюються на всіх суб'єктів суспільних відносин рівною мірою; б) родові, що сприяють захисту інтересів певних категорій громадян; в) спеціальні (галузеві), які гарантують права та свободи суб'єктів у певній сфері діяльності та закріплені галузевим законодавством; та г) індивідуальні — як фактори організаційного, процесуального, матеріального та правового характеру, що забезпечують реалізацію прав особи у конкретних життєвих обставинах на основі закону². Достатньо широке розповсюдження отримало свого часу розмежування гарантій на базисні та надбудовні³; пропонується також класифікувати гарантії на об'єктивні та суб'єктивні⁴.

До організаційних гарантій досліджуваного принципу належать: побудова судової системи на засадах автономності; порядок формування суддівського корпусу; порядок припинення повноважень та звільнення з посади суддів, який базується на принципі їх незмінюваності; рівність правового статусу суддів; право суддів на відставку; недоторканність; особливий порядок фінансування судів; створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів; матеріальне та соціальне забезпечення відповідно до їх статусу; система органів суддівського самоврядування.

Процесуальні гарантії є різновидом правових гарантій. У літературі прийнято визначати процесуальні гарантії як процесуальним законом засоби і способи, які слугують успішному здійсненню правосуддя. До процесуальних гарантій необхідно віднести ті норми процесуального законодавства, завдяки яким забезпечується незалежність суддів при розгляді справ. Суттєвою гарантією незалежності суддів є передбачена законом процедура здійснення правосуддя. Процесуальні гарантії судді під

¹ Див.: Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. — Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 202—205.

² Див.: Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Ма-тузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2001. — С. 275—282.

³ Див.: Конституционные права и обязанности советских граждан / отв. ред. А. П. Таранов. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 117.

⁴ Див.: Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособ. / Л. Д. Воеводин. — М.: Изд-во МГУ; ИНФРА•М-НОРМА, 1997. — С. 37.

час розгляду кримінальної справи являють собою правовий механізм, який виражається в дотриманні передбачених законом норм, правил поведінки¹.

Серед процесуальних гарантій принципу незалежності суддів необхідно назвати такі: рівність прав членів суддівської колегії, таємниця нарадчої кімнати, обов'язковість вказівок вищестоящої інстанції для нижчестоящої при повторному розгляді справи. Реалізація цих процесуальних засобів забезпечення незалежності суддів може бути досягнута за умови їх взаємодії з усіма іншими видами гарантій, оскільки реальність правових гарантій залежить від тих політичних і економічних умов, за яких вони існують.

Досить часто за основу береться розподіл гарантій на загальні (соціально-економічні, політичні, ідеологічні) та юридичні (правові). Так, соціально-економічні гарантії незалежності суддів полягають в тому, що держава повинна взяти на себе відповідальність за фінансовий стан і матеріально-технічне забезпечення як судової влади взагалі, так і кожного суду та судді зокрема. На жаль, саме сфера економічних гарантій незалежності суддів є на сьогодні дуже слабкою та не виконує достатньою мірою своїх функцій. Обгрунтованою є позиція О. В. Гринюка, який вважає, що у цій сфері держава не має конкурентів і повинна припиняти будь-які зазіхання інших структур та квазідержавних органів на фінансування судової системи². Такі дії недержавних органів щодо фінансування судової системи можуть бути кваліфіковані як втручання в діяльність судових органів.

Політичні гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження передбачають рівність громадян перед законом та судом незалежно від їх походження, національності, релігійних переконань, рівня освіти чи культури, політичних поглядів та уподобань тощо. Крім того, дієва підсистема політичних гарантій має забезпечувати деідеологізацію законодавства та правоохоронних структур, відсутність переслідувань із політичних мотивів тощо. Однак, на жаль, політичні гарантії

¹ Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія / О. Г. Яновська. — К.: Прецедент, 2011. — С. 123.

² Гринюк В. О. Незалежність судді у кримінальному процесі України: монографія / В. О. Гринюк. — К., 2012. — С. 79.

поки що не виконують на сто відсотків свою роль у механізмі забезпечення незалежності суддів.

Ідеологічні гарантії відображають характер взаємовідносин держави і судових органів. Під ними необхідно розуміти правильність визначення завдань судової діяльності, які, з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з іншого — забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, які не відповідають цим завданням. Сьогодні особливо важливо зрозуміти роль, яку має відігравати суд у правовій державі. Результатом існування ефективної підсистеми ідеологічних гарантій є формування відповідного задекларованим у них принципам рівня правосвідомості та правової культури всіх верств населення.

Під юридичними (правовими) гарантіями в загальнотеоретичному аспекті, як правило, розуміють систему закріплених правовими нормами юридичних засобів, яка здатна реально забезпечити реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав особи¹. З іншого боку, юридичні гарантії — це сукупність правових норм, що визначають обсяг прав, свобод та обов'язків громадян, а також які встановлюють засоби їх реалізації та охорони від будь-яких порушень². Наприклад, В.М. Чхиквадзе є представником тієї групи авторів, які під правовими гарантіями розуміють розгорнуту систему інститутів та норм матеріального чи процесуального права³. Водночас П.М. Рабінович розуміє під цим поняттям і певні норми права, і правозастосовну діяльність, що на них ґрунтується, й індивідуальні юридичні акти, якими ця діяльність фіксується⁴. Не можна повною

¹ Аверченко А.К. Подозреваемый и реализация его прав в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.К. Аверченко. — Томск, 2001. — С. 108.

² Яшин С.В. Защита прав и законных интересов личности в судебном производстве по уголовным делам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С.В. Яшин. — СПб., 2004. — С. 63.

³ Чхиквадзе В.М. Социалистический гуманизм и права человека. Ленинские идеи и современность / В.М. Чхиквадзе. — М.: Наука, 1978. — С. 264—267.

⁴ Рабінович П.М. Упрочение законности — закономерность социализма. Вопросы теории и методологии исследования / П.М. Рабінович; отв. ред. В.С. Кульчицкий. — Л.: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1975. — С. 237.

мірою погодитись із позицією О.І. Наливайка, який називає юридичними засобами захисту прав людини матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права¹. Адже, якщо ми ведемо мову про гарантії незалежності суддів, то замало чи навіть вже запізно відновлювати порушене право. По відношенню до суддів важливим є забезпечити незалежність судді ще до того як вона гіпотетично може бути порушена. Загалом, основний свій вираз гарантії мають знаходити у безпосередній правореалізуючій діяльності судді та у правозастосовній діяльності держави.

Підкреслюючи політичну природу юридичних гарантій, В. О. Кучинський визначає їх як сукупність установлених державою спеціальних юридичних засобів, що забезпечують реалізацію та захист прав і законних інтересів². Обґрунтованість акценту на політичній природі юридичних гарантій є очевидною, оскільки відповідний їм обсяг правового матеріалу, а також його якісний склад прямо або побічно відображають саме державну оцінку значимості та ролі як суду загалом, так і самої особи судді в системі державних цінностей.

Необхідно також розкрити структуру правових гарантій незалежності суддів, приділивши при цьому основну увагу їх внутрішній формі, будові «зсередини», виявленню стійких зв'язків їх елементів, які в сукупності здійснюють гарантуючий вплив на права та обов'язки як самих суддів, такі і інших суб'єктів реалізацій цих гарантій. Поняття структури правових гарантій незалежності суддів розкриває внутрішній статичний аспект цього інституту. Воно дозволяє побачити виходи, які не є шляхами гарантуючого впливу, виявити канали «зчеплення» подібних гарантій з іншими правовими явищами, проаналізувати їх взаємодію³.

¹ Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. І. Наливайко; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2002. — С. 11.

² Кучинский В. А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. — М.: Юрид. лит., 1978. — С. 46.

³ Синюкова Т. В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / Т. В. Синюкова. — Саратов, 1986. — С. 208.

На наш погляд, ознакам, притаманним правовим гарантіям незалежності суддів, відповідають права і обов'язки самих суддів, процесуальна форма, яка сприяє здійсненню суддями своїх прав і обов'язків, і юридична відповідальність, що застосовується в разі порушення принципу незалежності суддів. Розглянемо більш докладно кожен складову структури правових гарантій незалежності суддів.

1. Права і обов'язки суддів. Сама наявність зазначених прав і обов'язків суддів гарантує повноцінну і сумлінну діяльність судді по здійсненню своїх завдань щодо відправлення правосуддя.

2. Процесуальна форма здійснення судочинства. Встановлений законом порядок здійснення судочинства несе в собі не лише гарантію виконання завдань правосуддя і досягнення його мети, але й гарантує дотримання принципу незалежності суддів.

3. Юридична відповідальність також гарантує суддівську незалежність. Вона дає можливість запобігати порушенню прав суддів і невиконанню ними своїх обов'язків, відновлювати порушені права і карати за невиконання обов'язків в.

Таким чином, ми бачимо, що вищеперелічені елементи структури правових гарантій незалежності суддів кожний окремо і у своїй сукупності гарантують дотримання цього принципу.

Спираючись на визначену систему правових гарантій діяльності адвокатів, можна зробити висновок, що система правових гарантій незалежності суддів теж складається з двох видів правових гарантій: гарантій-умов і гарантій-засобів¹. При цьому правові гарантії-умови — це гарантії суддівської незалежності, які безпосередньо своїм існуванням зумовлюють можливість їх здійснення. Цій ознаці відповідають складові елементи структури правових гарантій незалежності суддів, які вже з самої своєї природи є гарантіями прав і обов'язків суддів. Тобто, правові гарантії-умови — це права і обов'язки суддів, процесуальна форма здійснення судочинства і юридична відповідальність.

Правові гарантії-засоби — це гарантії незалежності суддів, які складають і визначають механізм реалізації, процес здійснення правових гарантій-умов. Складовими ж елементами

¹ Яновська О. Г. Адвокатура України: Навчальний посібник / О. Г. Яновська — К.: Юрінком Інтер, 2007. — С. 72.

подібного механізму реалізації правових гарантій суддівської незалежності виступають: а) правова форма закріплення цих гарантій. Ця форма дозволяє мовою законів, інших нормативних актів виразити права суддів, їх обов'язки, визначити процесуальну форму здійснення судочинства, вказати підстави та порядок притягнення до юридичної відповідальності порушників принципу незалежності суддів; б) суб'єкти реалізації правових гарантій незалежності суддів, тобто юридичні та фізичні особи, держава, які у той чи інший спосіб є причетними до системи судової влади взагалі, а значить і до правового статусу суддів зокрема; в) діяльність суб'єкти реалізації правових гарантій незалежності суддів, в ході якої реалізуються права суддів, виконуються ними їх обов'язки, запроваджуються в життя норми, що визначають порядок здійснення судочинства, застосовуються різні види юридичної відповідальності. Адже наявність цілої системи юридичних гарантій, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення незалежності суддів. Закон у своїх нормах закріплює елементи системи гарантій лише статично. У той самий час функціонування даної системи тісно пов'язане та багато у чому обумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невіддільною від правосвідомості та правової культури населення й посадових осіб.

Структуру подібних гарантій необхідно відрізнити від системи правових гарантій незалежності суддів, бо остання відображає видову різноманітність гарантуючих засобів, що живляються у правовому регулюванні суддівської діяльності.

Юридичні гарантії принципу незалежності суддів, на слушну думку О. В. Гринюка, також можна класифікувати за певними критеріями: 1) за юридичною силою нормативно-правових актів, в яких містяться гарантії, вони поділяються на такі, що містяться в законах і підзаконних нормативних актах; 2) за місцем їх закріплення в системі законодавства — на загальноправові та галузеві; 3) за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів, — на матеріальні та процесуальні; 4) за особливістю правового статусу деяких категорій суддів — на загальні та спеціальні¹.

¹ Гринюк В. О. Незалежність судді у кримінальному процесі України: монографія / В. О. Гринюк. — К., 2012. — С. 83—84.

Необхідно звернути увагу на системний характер гарантій, про що говорить, зокрема, той факт, що усі види гарантій, будучи цілком самостійними категоріями, у той самий час тісно взаємодіють між собою і багато в чому обумовлені одна одною. Саме тому, хоча й основним предметом нашого розгляду є переважно юридична відповідальність суддів як складова гарантій їх незалежності, нам слід пам'ятати, що забезпечення суддівської незалежності здійснюється усією системою гарантій, які діють у національному законодавстві (як юридичними, так і загальними). Отже, окремі види гарантій можуть розглядатися лише статично. У динаміці або в реальності правозастосування всі вони існують як система, і лише система гарантій може забезпечити дотримання принципу незалежності суддів, а також досягнення його мети.

Віддаючи належне юридичним гарантіям, зауважимо, що незважаючи на традиційне розміщення їх далеко не на першому місці у класифікації гарантій взагалі, все ж таки вони відіграють дуже важливу, а подекуди й визначальну роль у забезпеченні суддівської незалежності. Незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних та політичних гарантій, основними є саме юридичні. Як справедливо підкреслює О. С. Мордовець, це обумовлено тим, що соціально-економічні, політичні й ідеологічні умови самі по собі ще не забезпечують реалізацію прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають лише завдяки юридичній формі й організаційним зусиллям держави і суспільства¹.

Отже, ще раз підкреслюючи системний характер гарантій забезпечення незалежності суддів, підсумуємо, що всі вони знаходяться в тісному і нерозривному зв'язку та є взаємозалежними і взаємопов'язаними. Так, процесуальні гарантії є формою втілення в реальність матеріальних гарантій. Функціонування інституційно-організаційних гарантій спирається на матеріальні і процесуальні гарантії та цілком від них залежить. Внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії мають своєю основою загальновизнані міжнародно-правові гарантії, закріплені у відповідних міжнародно-правових нормах, які стали частиною національного права держави.

¹ Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2001. — С. 287.

Системний характер сукупності гарантій незалежності суддів підтверджується тим, що вони не лише пов'язані одна з одною, а й, крім того, доповнюють одна одну. Однак у кінцевому рахунку ефективність та дієвість усіх видів гарантій залежить, перш за все, від зрілості інститутів громадянського суспільства та правової держави, від правової культури населення та усіх ланок державного апарату, а також якості роботи законодавчих і правозастосовних органів й посадових осіб держави тощо.

У цьому контексті С. Я. Лихова влучно зазначає, що на сучасному етапі розвитку правової системи надзвичайно важливо забезпечити конституціоналізацію законодавства як відповідність поточного законодавства конституційним установам¹.

Як відомо, конституційні норми в силу об'єктивних причин не в змозі регламентувати весь комплекс кореляційних прав людини й обов'язків держави. Саме тому в Конституції визначаються лише основні, принципові положення, на підставі й відповідно до яких розвивається галузеве законодавство, відповідність якого конституційним положенням виражає сутність конституційних гарантій прав і свобод людини у певній галузі права. Процесуальні та конституційні гарантії незалежності суддів співвідносяться як частина та ціле, жодним чином не вступаючи у суперечність між собою. Це означає, що у випадках невідповідності галузевих норм положенням Конституції перші визнаються недіючими. Таким чином, необхідність виділення конституційних гарантій суддівської незалежності обумовлена не тільки їх визначальною роллю в розвитку інших гарантій, а й тим, що завдяки прямій дії норм Конституції, вони заповнюють прогалини галузевого законодавства.

Загалом, ми вважаємо, що у державі не можуть прийматися закони та інші правові акти, які скасовують чи зменшують незалежність суддів. Поряд з цим необхідно відмітити, що повна суддівська незалежність нерідко призводить до свавілля, спонукає розвиток корупції суддівського корпусу, стимулює безкарність і безвідповідальність суддів.

¹ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізацій громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія / С. Я. Лихова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — С. 108.

РОЗДІЛ 2

СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТАХ ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ТА РОМАНО-САКСОНСЬКОЇ СИСТЕМ ПРАВА

2.1. Міжнародні стандарти незалежності суддів

Судову владу безумовно можна вважати основним чинником становлення та розвитку правової держави. При цьому незалежність суддів при здійсненні правосуддя — це не примха самих суддів, а, насамперед, гарантія забезпечення верховенства права, прав громадян, юридичних осіб, суспільства і держави в цілому. Загалом, як влучно зазначає С. Ґоловатий, є три речі, без яких не можна уявити належне функціонування правосуддя як інституту захисту прав особи: «Ні — «продажу» правосуддя!; Ні — «відмові» у правосудді! Ні — «затягуванню» правосуддя! Ці три «ні!» стосуються заборони того, чим, на думку наших західних колег, є найбільші лиха всіх часів, три лиха, що завжди викликали глибоке занепокоєння з боку того, хто поставав чи то як позивач, чи то як відповідач у суді»¹.

На міжнародному рівні питання забезпечення права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом було вперше поставлене у Загальній декларації прав людини 1948 р. Згодом це право було закріплене та розвинуте в таких міжнародних договорах, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., в інших універсальних та регіональних міжнародних документах.

Відповідно до Конституції України (ст. 6, 126, 129) державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону, а вплив на них у будь-який спосіб забороняється. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією та законами України. Такими гарантіями,

¹ Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / С. Ґоловатий, М. Козюбра, О. Сироїд та ін.; відп. ред. С. Ґоловатий. — К.: Книги для бізнесу, 2008. — С. 136.

зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування.

Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом.

Бангалорські принципи діяльності судді: Резолюція 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року:

«... компетентність, незалежність і неупередженість судових органів особливо важливі для захисту прав людини з огляду те, що реалізація всіх інших прав кінець кінцем залежить від належного здійснення судочинства,

...компетентність, незалежність і неупередженість судових органів також важливі для виконання судами їхньої ролі в підтримці конституціоналізму і верховенства закону,

...довіра суспільства до судової системи і впевненість у моральному авторитеті, чесності та непідкупності судових органів має першорядне значення в сучасному демократичному суспільстві...

...Незалежність судових органів є передумовою верховенства закону і засадничою гарантією справедливого розгляду справи в суді. Тож суддя повинен обстоювати і зразково реалі-

зовувати принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та інституційному аспектах.

...Неупередженість є необхідною умовою належного виконання суддею своїх обов'язків. Вона знаходить вияв не лише у змісті рішення, але й у ході судового процесу, що передуює винесенню рішення.

...Чесність і непідкупність є необхідними умовами належного виконання суддею своїх обов'язків.

...Дотримання етичних норм і очевидність їх дотримання необхідні в будь-якій сфері діяльності судді.

...Забезпечення рівності у ставленні до всіх осіб, чиї справи розглядаються в суді, є необхідною умовою належного виконання суддею своїх обов'язків.

...Компетентність і старанність є передумовами належного виконання суддею своїх обов'язків»¹.

Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів:

«10. Незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду. ...Незалежність судів є прерогативою чи привілеєм, що надається не на користь власних інтересів суддів, а на користь забезпечення верховенства закону та в інтересах тих осіб, що покладають надію на правосуддя.

11. Незалежність має бути як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін у будь-якій справі, у якій судді повинні винести своє рішення. ... незалежність використовується як гарантія неупередженості. Зрозуміло, що це впливає майже на всі аспекти кар'єри судді: від його підготовки до призначення, підвищення на посаді чи вжиття дисциплінарних заходів.

12. Незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упереджен-

¹ Бангалорські принципи діяльності судді: Резолюція 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року: [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Bangalore_principles_ukr.pdf

ня, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні рішення. У цьому випадку незалежність судової влади є втіленням загального принципу: «Ніхто не може бути суддею у власній справі». Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси певної сторони у будь-якій суперечці. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але й з боку суспільства в цілому. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він або вона повинні бути вільними від цього й в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана»¹.

Висновок № 10 (2007) Консультативної Ради європейських суддів «Судова влада на службі суспільства»:

«9. Незалежність суддів у глобалізованому та взаємозалежному суспільстві повинна розглядатися кожним громадянином як гарантія правди, свободи, додержання прав людини та безстороннього правосуддя, вільного від зовнішнього впливу. Суддівська незалежність не є виключним правом чи привілеєм, що надається суддям в їхніх особистих інтересах. Вона надається в інтересах верховенства права та тих, хто шукає та сподівається на правосуддя. Незалежність, як умова суддівської безсторонності, таким чином є гарантією рівності громадян перед судом.

62. ... якщо суддя може бути притягнений до юридичної та дисциплінарної відповідальності через його рішення, неможливо зберегти судову незалежність або демократичний баланс гілок влади.

63. Суддя, який нехтує розглядом справ через ледарство або який є повністю некомпетентний при їх вирішенні, повинен притягуватися до дисциплінарної відповідальності. Навіть у таких випадках, як зазначається у Висновку КРЕС № 3 (2002), важливо, щоб судді мали засоби захисту при дисциплінарному провадженні. Таке провадження має гарантувати додержання принципу судової незалежності та здійснюватися

¹ Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів//Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док./Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 107—125.

органом, вільним від будь-якого політичного впливу, на підставі чітко визначених дисциплінарних правопорушень...»¹.

Висновок № 3 (2002) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про принципи й правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість:

«16. Незалежність суддів — найважливіший принцип і право громадян кожної держави, включаючи суддів. Він має як інституціональний, так і індивідуальний аспекти. Сучасна демократична держава повинна бути заснована на принципі поділу влади. Кожний суддя повинен робити все необхідне, щоб підтримувати незалежність судової влади як на інституціональному, так і на індивідуальному рівні».

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (Рим) від 04.11.1950 р.:

«Стаття 6

Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [...]»².

Європейська хартія про закон «Про статус суддів»:

«5.1. У випадку невиконання суддею одного із своїх обов'язків, чітко визначених законом, він може підлягати санкції лише на підставі рішення за пропозицією, рекомендацією або згодою комітету або органу, принаймні половина складу якого обрані судді. Справа такого судді повинна бути повністю розглянута

¹ Висновок № 10 (2007) Консультативної Ради європейських суддів «Судова влада на службі суспільства» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 148—167.

² Висновок № 3 (2002) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про принципи й правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 130—147.

³ Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (Рим) від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 268—302.

цим органом, заслухано сторони, а суддя, справа якого розглядається, повинен мати право на представництво»¹.

Європейський статут судді:

«1. Незалежність кожного судді є невідчужуваною. Всі національні та міжнародні органи влади мають гарантувати незалежність судді.

2. Суддя підпорядкований лише закону, він не звертає уваги на політичні партії чи інші групи тиску. Він виконує свої обов'язки вільно від будь-якого зовнішнього впливу та без невинуватих затримок»².

Загальна (Універсальна) хартія судді:

«Стаття 1

Незалежність

Судді в своїй роботі повинні забезпечувати право кожного на чесний та справедливий розгляд справи в суді. Вони повинні підтримувати право осіб, що хочуть встановити свої цивільні права та обов'язки, чи в разі висунення проти них будь-якого кримінального звинувачення, на чесне та відкрите слухання, яке має відбутися в розумний строк та повинно проводитися незалежним та неупередженим судом.

Незалежність судді є важливою умовою для неупередженого судочинства, що відповідає вимогам закону. Вона є неподільною. Будь-які інституції чи органи влади, як на національному, так і на міжнародному рівні, повинні поважати, захищати та охороняти цю незалежність»³.

Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року:

«Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінально-

¹ Європейська хартія про закон «Про статус суддів» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 91—95.

² Європейський статут судді // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 180—181.

³ Загальна (Універсальна) хартія судді // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 35—38.

го обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом»¹.

Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року:

«Стаття 1

Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Стаття 2

Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень. Він не має права використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не повинен дозволяти цього іншим.

Стаття 5

Незалежність судді під час здійснення правосуддя є передумовою дії принципу верховенства права та невід'ємною складовою справедливого суду.

Стаття 6

Суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, не зважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику»².

Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 року № 254 к/96-ВР:

«Стаття 126. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України.

¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.gada.gov.ua/laws/show/995_015

² Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 3 (151). — С. 27—29.

Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Стаття 129. Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону»¹.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН:

«Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону»².

Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя:

«2. Судді, як особи, є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонукання, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин.

3. У процесі прийняття рішень судді є незалежними від своїх колег по суду та вищих посадових осіб. Жодна ієрархічна структура суддівства і жодна різниця у ранзі чи класі суддів ніяким чином не можуть ставати на перешкоді праву судді на вільне винесення вироку.

4. Судді є незалежними від виконавчих і законодавчих органів держави.

28. При розгляді дисциплінарної справи повинно гарантуватися справедливе ставлення до судді та можливість висловитися в повній мірі.

29. За винятком слухань перед законодавчим органом, слухання з дисциплінарних питань та питань усунення суддів з

¹ Конституція України//Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 30.— 141 с.

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73): [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043

посади здійснюються в закритому режимі, втім, суддя може вимагати публічного слухання таких справ.

Рішення по вищезгаданих справах мають бути опубліковані незалежно від того, чи слухання проходили за закритими дверима чи були публічними¹.

Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року:

«2. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин.

6. Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін.

17. Звинувачення або скарга, що надійшли на суддю в ході виконання ним своїх судових і професійних обов'язків, повинні бути невідкладно і безсторонньо розглянуті згідно з відповідною процедурою. Суддя має право на відповідь і справедливий розгляд. На початковому етапі розгляд скарги має проводитись конфіденційно, якщо суддя не звернеться з проханням про інше.

18. Судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені тільки з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають.

19. Усі процедури покарання, усунення від посади і звільнення мусять визначатися відповідно до встановлених правил судової поведінки»².

¹ Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док./ Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 22—27.

² Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — 3-є вид., доп. і пер. — К.: Сфера, 2002. — С. 35—38.

Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA):

«3. Незалежність суддів передбачає, що:

а) Судді повинні приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-якого втручання, прямого або непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин...»¹.

Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів України від 6 лютого 2009 року № 33:

«1.4. Працівник суду повинен дотримуватися високих стандартів поведінки з метою забезпечення незалежності судових органів»².

Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10 травня 2006 року:

«... Завданням дальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді.

Організація судової системи і судочинства має запобігати будь-яким спробам чинити тиск на суддів та виникненню найменших сумнівів щодо неупередженості та професіоналізму суддів.

Механізм відповідальності суддів має гарантувати ефективне і своєчасне реагування на прояви їхнього свавілля чи некомпетентності.

...Для досягнення справедливих результатів дисциплінарна процедура має наближатися до судової (квазісудова процедура). Розгляд дисциплінарної справи повинен відбуватися на змагальних засадах. Обов'язок доводити наявність підстав для притягнення судді до дисци-

¹ Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) від 1 січня 1995 року: [Електронний ресурс] — Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_178

² Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів України від 6 лютого 2009 року № 33: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://rszs.court.gov.ua/rszs/>

плінарної відповідальності необхідно покласти на судових інспекторів, які здійснювали перевірку. Особа, яка вважає себе потерпілою від професійно неналежної поведінки судді, а також суддя, щодо якого здійснюється дисциплінарне провадження, повинні мати право викласти свою позицію особисто під час розгляду дисциплінарної справи. За результатами розгляду дисциплінарної справи до порушників повинно бути вжито відповідних заходів (стягнення або ініціювання звільнення судді з посади). Такі заходи мають запобігти проявам суддівського свавілля, а також гарантувати відповідальне ставлення суддів до своїх обов'язків і усвідомлення свого високого статусу. Дисциплінарне покарання повинно мати для судді певні негативні правові наслідки, його може бути знято лише з підстав, які передбачатиме закон. Рішення у дисциплінарній справі судді може бути оскаржено в суді лише з мотивів порушення процедури його ухвалення¹.

Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року:

«... При здійсненні правосуддя судді повинні утверджувати гарантовану Конституцією та законами України незалежність та самостійність судів, підвищувати авторитет судової влади, забезпечувати обов'язковість судових рішень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення судових справ, дотримання присяги судді, належного правового реагування на факти тиску на них, втручання в судову діяльність та інші протиправні посягання на правосуддя.

За наявності підстав вважати, що відбувається посягання на незалежність судді щодо неупередженого вирішення судових справ, він повинен вжити заходів для припинення такого посягання та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності.

2. Виходячи з того, що незалежність суддів є основною передумовою їх об'єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя підкоряється лише закону і нікому не під-

¹ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10 травня 2006 року // Офіційний вісник України. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.

звітний. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону.

...Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим неприпустимими є:

— непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах;

— встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ;

— витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати;

— прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком.

Порушенням принципів самостійності судів та незалежності суддів слід визнавати, зокрема, витребування від судді пояснень з питань, які підлягають чи були предметом обговорення у нарадчій кімнаті або спроби розкриття таємниці постановлення рішення в інший спосіб, витребовування чи вилучення судових справ, розгляд яких не завершено, а також отримання матеріалів судових справ (копій документів, які містяться у справі, виписок з неї тощо) з порушенням встановленого законом порядку (неповноважним суб'єктом, без належного документального оформлення тощо).

13. Важливими гарантіями незалежності суддів є забезпечення їх особистої безпеки та їх державний захист. У разі коли під час здійснення правосуддя чи у зв'язку з цим виникають обставини, що свідчать про наявність небезпеки для життя, здоров'я, житла чи майна судді або його близьких родичів, відповідно до Закону України від 23 грудня 1993 року N 3781-XII «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» головам судів необхідно вживати заходів для безперешкодного здійснення правосуддя, контролювати виконання органами внутрішніх справ таких заходів безпеки, як здійснення особис-

тої охорони цих осіб, їх житла, майна, видача зброї чи засобів індивідуального захисту тощо»¹.

Про правила етичної поведінки: Закон України від 17 травня 2012 року:

«Стаття 6. Законність

1. Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки.

Стаття 8. Політична неупередженість

1. Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виконують свої службові повноваження політично неупереджено, уникають демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовують службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків»².

Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року:

«Стаття 6. Самостійність судів

1. Суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права.

Стаття 47. Незалежність судді

1. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

2. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

¹ Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8//Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 4. — С. 6—12.

² Про правила етичної поведінки: Закон України від 17 травня 2012 року//Офіційний вісник України. — 2012. — № 45. — Ст. 1739.

3. Суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози.

4. Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

5. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї.

6. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді»¹.

Резолюція Європейської асоціації суддів (Тронхейм, 27 вересня 2007 р.):

«2. ... принцип незалежності суддів є основною передумовою дотримання верховенства права та фундаментальною вимогою процесу вільного вирішення спорів. Всі правила щодо дисциплінарної відповідальності мають базуватися на припущенні, що судді є незалежними захисниками закону та можуть тлумачити його на власний розсуд. Для того, щоб належним чином

¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року //Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1. — Ст. 1900

виконувати свої функції, суддя не може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності за поданням держави чи незадоволеної сторони по справі, крім випадків, коли суддя визнаний виним за скоєння кримінального злочину або у разі, якщо його поведінка прямо суперечить встановленим професійним суддівським стандартам. Якщо це правило не дотримується, то суддя змушений виконувати свої обов'язки під постійною загрозою звинувачення, що може, принаймні підсвідомо, вплинути на його рішення.

3. Той факт, що рішення судді може бути переглянуте, змінено чи відмінено апеляційною інстанцією не може бути підставою для відкриття дисциплінарної справи щодо судді. Тим не менш, будь-яка спроба представників законодавчої і виконавчої влади притягнути суддю до дисциплінарної відповідальності за винесення конкретного рішення (якщо відсутнє кримінальне діяння чи пряме нехтування професійними суддівськими стандартами) є невинуватим втручанням в судовий процес і становить пряму загрозу незалежності суддів.

5. Відповідна дисциплінарна справа щодо судді може бути відкрита тільки у випадках, коли мала місце не гідна звання судді поведінка і її наслідки є такими серйозними і жахливими, що потребують накладання дисциплінарних стягнень¹.

Резолюція ПАРЕ від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) «Право на приватність»:

«4. Право на приватність, гарантоване статтею 8 Європейської конвенції з прав людини, Асамблея вже розглядала у своїй декларації про ЗМІ та права людини, що зазначена у Резолюції 428 (1970) як «право жити своїм особистим життям з мінімальним стороннім втручанням.»

6. ... публічні особи повинні усвідомлювати, що особливий статус, який вони мають у суспільстві, у більшості випадків з власної ж волі, автоматично збільшує рівень тиску на їхню приватність².

¹ Резолюція Європейської асоціації суддів (Тронхейм, 27 вересня 2007 р.) //Інформ. вісн. Вищої кваліфікац. комісії суддів України. — 2008. — Вип. 1 (5). — С. 25.

² Резолюція ПАРЕ від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) «Право на приватність»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/52/

Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року:

«3. Як зазначено у ст. 6 Конвенції, метою забезпечення незалежності судової влади є гарантування кожній особі основоположного права на розгляд справи справедливим судом лише на законній підставі та без будь-якого стороннього впливу.

4. Незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади загалом. Це є основним принципом верховенства права.

5. Судді повинні мати необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів.

9. Ніхто не має права вилучати справу в судді без поважних причин. Рішення про це повинен приймати орган судової влади на основі об'єктивних, попередньо встановлених критеріїв та за прозорою процедурою.

11. Зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Неупередженість та незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом.

16. Рішення суддів не можуть підлягати будь-якому перегляду поза межами апеляційних процедур, закладених у законодавстві.

22. Принцип незалежності судової влади означає незалежність кожного судді при здійсненні ним функцій прийняття судових рішень. У процесі прийняття рішень судді мають бути незалежними та неупередженими, а також мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз або прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади, зокрема внутрішніх органів судової влади. Ієрархічна організація судової влади не повинна підривати незалежність суддів.

66. Тлумачення закону, оцінювання фактів та доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідаль-

ності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості»¹.

Рекомендація № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 року:

«... Незалежність суддів має бути гарантована відповідно до положень Конвенції та конституційних принципів, наприклад, через запровадження відповідних положень до конституцій чи інших законодавчих актів, або через включення положень цієї рекомендації до системи внутрішнього права. Відповідно до правових традицій кожної із держав, ці положення можуть передбачати, наприклад, таке:

а. рішення суддів не повинні переглядатись інакше, ніж через визначену законом процедуру апеляцій;

в. Судді повинні приймати свої рішення цілком незалежно і мати змогу діяти без обмежень, без неправомочного впливу, підбурення, тиску, погроз, неправомочного прямого чи непрямого втручання, незалежно з чийого боку та з яких мотивів воно б не здійснювалось. У законі мають бути передбачені санкції проти осіб, які намагаються у такий спосіб впливати на суддів. Судді мають бути цілком вільними у винесенні неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, покладаючись на своє внутрішнє переконання, власне тлумачення фактів та чинне законодавство. Судді не зобов'язані давати звіт щодо справ, які знаходяться в їх провадженні, ніякій особі, яка не належить до системи судової влади.

...Коли судді не виконують своїх обов'язків ефективно та неупереджено або коли мають місце дисциплінарні порушення, мають бути вжиті всі необхідні заходи, за умови, що вони не впливають на незалежність правосуддя»².

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офі-

¹ Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року: [Електронний текст]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.

² Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_323

ційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 груд. 2004 р. № 19-рп/2004, справа № 1-1/2004:

«4.1. Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею»¹.

2.2. Нормативно-правове забезпечення незалежності суддів в законодавстві англо-американської та романо-германської систем права

Англо-американська правова сім'я

Великобританія (Англія). Незалежність англійських суддів має давню історію. В Англії — це не тільки важливий конституційний принцип, але й правова традиція, яка не піддається сумніву. Судова незалежність на сучасному етапі сприймається в Англії як реальна політична влада англійських суддів на «правовому полі», яка історично сформувалася в результаті компромісу, досягнутого між суддями і Парламентом в XVII–XVIII століттях. Влада англійських суддів проявляється в тому обсязі впливу на розвиток британської правової системи, який вони практично мають. Так, по-перше, судді вищих судів (судовий комітет палати лордів, Апеляційний трибунал, Верховний суд, суд Корони) практично є нормотворцями. Вони формують (у разі наявності прогалин в праві) і розвивають судовий прецедент — через обмежувальне або розширювальне тлумачення *ratio decidendi*. По-друге, англійські судді впливають на фактичний зміст статутної норми, що підлягає застосуванню в кожній кон-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)//Вісник Конституційного суду України. — 2010. — № 6. — С. 7.

кретній справі — через презумпції і канони судового тлумачення статутів. По-третє, судова влада володіє також безперечною прерогативою в процесі створення не лише речового права, а й судових процедур — важливої складової процесуального права.

Реальна незалежність англійських суддів ставить судову владу в Англії на один рівень із законодавчою і виконавчою владою, і це твердження підтверджується характером взаємобританії. Так, відповідно до конституційної угоди виконавчі органи не вправі критикувати ті чи інші судові рішення; міністри чи інші судові рішення ґрунтуються на помилковому уявленні положення діє стосовно законодавчого органу, яке закріплене в правилах парламентського провадження: у парламентських дебатах можуть бути представлені обґрунтування тієї чи іншої критики на адресу судової влади, але не дозволяється обговорювати особистісні якості того чи іншого судді і гіпотетичні мотиви прийнятого ним судового рішення (за винятком випадків імпічменту судді). За загальним правилом, в Парламенті не можуть обговорюватися питання, які становлять предмет теперішнього або майбутнього судового розгляду, оскільки це може сприйнятися як вплив на здійснення правосуддя. Однак існує й виняток з даного правила. Так, спікер палати громад має право на свій розсуд дозволити посилатися на справу, яка перебуває на розгляді у суді, оскільки така справа стосується рішень міністрів, які можуть бути оскаржені в суді виключно на тій підставі, що були прийняті внаслідок неналежного керівництва або несумлінності, або якщо вони відносяться до питань, що мають серйозне суспільне значення. Даний виняток дозволяє парламентарям обговорювати рішення міністрів чи інші важливі питання суспільного значення навіть у тому випадку, якщо по них відкриті/порушені і ведуться судові справи.

Незалежність англійських суддів також припускає політичний нейтралітет судового корпусу при прийнятті рішень. Разом з тим слід констатувати, що судова влада в Англії не є і, в принципі, не може бути абсолютно незалежною від політики в силу цілого ряду причин. По-перше, судді вищих англійських судів призначаються на посаду за поданням Прем'єр-міністра, який є центральною фігурою політичного життя держави, і тому

його політичні уподобання неминуче впливають на остаточне рішення про призначення конкретного кандидата на вищу судову посаду. По-друге, практика свідчить, що судді можуть бути залучені міністерствами до вирішення суто політичних питань — наприклад, до проведення так званих «неупереджених» розслідувань причин провалів розвідувальних служб, необґрунтованих прослуховувань телефонних розмов, до підготовки політичних документів тощо.

Подібно своїм колегам в континентальній правовій сім'ї, англійські правознавці виділяють кілька **гарантій незалежності (safeguards) суддів**. Серед таких гарантій слід назвати: цивільно-правовий імунітет; принцип відповідальності за неповагу до суду (contempt of court); принцип гласності судового процесу (rule of public hearing або principle of open justice); фінансові та неправові чинники.

Цивільно-правовий імунітет поширюється на всі думки, виражені суддею в процесі виконання своїх професійних обов'язків (тобто не може бути поданий позов про дифамацію). Однак цивільно-правової імунітет не поширюється на дії судді в особистій, а не професійній якості.

Судді вищих судів володіють, згідно із загальним (звичайним) правом Англії, абсолютним імунітетом від цивільно-правової відповідальності. Судді нижчих судів, згідно зі статтею 108 **Акту про суди і юридичні послуги** (1990 р.), володіють імунітетом від цивільно-правової відповідальності, якщо діють не перевищуючи своїх повноважень. Проте навіть при перевищенні повноважень цивільно-правова відповідальність виникає лише в разі доведеності несумлінності в їх діях. Також, існують обмеження, пов'язані із заняттям судової посади — судді не можуть бути членами Палати громад, а також їм заборонено займатися адвокатською, політичною та іншою оплачуваною та професійною діяльністю. Дані обмеження законодавчо не закріплені, а мають своєю підставою конституційні, звичаєво-правові (конвенціональні) норми, що знову ж таки дуже характерно для Англії та різюче відрізняється від законодавчого регулювання правового статусу суддів в країнах романо-германської правової сім'ї.

За скоєння злочину судді вищих англійських судів можуть бути усунені від займаної посади в порядку імпічменту і можуть понести кримінальну відповідальність, а судді нижчих

судів — можуть бути зняті з посади безпосередньо Лордом-канцлером.

Однією з найбільш значущих гарантій незалежності англійських суддів є *принцип відповідальності за неповагу до суду* (contempt of court). Даний принцип був розроблений судовою владою як засіб, який запобігає будь-якій формі неповаги до суду і карає тих осіб, чия поведінка завдає шкоди здійсненню правосуддя.

Неповагу до суду поділяють на карану в цивільно-правовому та кримінально-правовому порядках. До першого виду відносять невиконання приписів англійських суддів, які стосуються поведінки сторін спору в цивільному процесі. Засобами судового реагування на цивільно-правову неповагу до суду є тюремне ув'язнення, конфіскація власності порушника, штраф, судовий наказ-заборона, судові розпорядження про реальне виконання.

Також, існує кілька видів кримінально-караної неповаги до суду. По-перше, це так зване «шокування суду» (scandalising the court), що виражається в такій критиці судової влади, яка має своєю метою підірвати суспільну довіру до суддів і посіяти сумнів у їх чесності та неупередженості. Так, наприклад, у справі *R v New Statesman, ex parte DPP* (1928 р.) була визнана наклепницькою замітка в газеті, в якій говорилося, що «позивачу не варто сподіватися на чесний розгляд його справи з таким суддею як Еворі». По-друге, виділяють також «неповагу перед обличчям суду» (contempt in the face of the court), яке виражається в насильстві, направленому проти будь-якої особи, що знаходиться в залі суду, в загрозі застосування такого насильства, або в навмисній образі судді, службовців суду, будь-якого адвоката або повіреного, що виступає по справі. Даний вид неповаги до суду охоплює собою також невиконання приписів судді, будь-які форми образливої поведінки, всі дії, спрямовані на переривання слухання справи, а також відмова свідка відповідати на питання, на які він зобов'язаний дати відповідь. Третій вид кримінально-караної неповаги до суду охоплює собою будь-які публікації, що з'явилися у момент ведення відповідного судового процесу і створюють істотний ризик того, що здійсненню правосуддя в даному процесі будуть створюватися перепони або буде завдано істотної шкоди. Такими публікаціями визнаються виступи в усній або письмовій

формі, по радіо чи ЗМІ, в якій би то не було формі, які адресовані публіці або будь-якій її частині (ст. 2 **Акта про відповідальність за неповагу до суду** (1981 р.)). Відносно таких публікацій Актом про відповідальність за неповагу до суду встановлена абсолютна (сувора) відповідальність — тобто відповідальність без вини.

Проте, існують обставини, які визнаються англійським судом як такі, що виключають відповідальність за неповагу до суду в таких випадках: по-перше, обвинувачений може довести, що він мав необхідну розумну завбачливість і не міг знати або мати розумних підстав припускати, що судовий розгляд, щодо якого він опублікував замітку, має місце або може мати місце; по-друге, обвинувачений може довести, що в його статті було представлено фактично правильний, сумлінний і неупереджений виклад фактів конкретного судового розгляду (ст. 4 Акта про відповідальність за неповагу до суду); по-третє, обвинувачений може довести, що та чи інша фактично правильна і сумлінна публікація могла лише випадковим чином вплинути на хід чи результат судового розгляду (ст. 5 Акта про відповідальність за неповагу до суду).

Порушення справи про неповагу до суду може здійснити тільки Генеральний Атторней і тільки з його згоди на пропозицію суду, який має відповідну компетенцію (ст. 7 Акта про відповідальність за неповагу до суду). У всіх випадках суд має право дати розпорядження про арешт особи, що перешкоджає здійсненню правосуддя, і утримувати її під вартою аж до закінчення засідання. Максимальний термін позбавлення волі за кримінально-карану неповагу до суду становить: відносно вищих судів Англії 2 роки, нижчих — 1 місяць. Штрафи щодо фізичних осіб не повинні перевищувати £ 500 (ст. 12 Акта про відповідальність за неповагу до суду), але попередня судова практика, яка передувала Акту показала, що стосовно юридичних осіб вони могли досягати розмірів £ 100,000.

Принцип гласності судового процесу також є гарантією незалежності суддів, так як існує можливість фактично правильного і неупередженого інформування громадськості про хід судового розгляду, а також можливість для представників англійського суспільства бути присутніми в залі суду — існує афоризм: «недостатньо, щоб правосуддя здійснювалося, потрібно бачити, що воно відбувається» (justice must be seen to be done).

Корпоративна організованість і солідарність у своїх діях традиційно розглядається як гарантія незалежності судів від органів держави. Корпоративна суддівська солідарність проявляється в тому, що при перегляді прецеденту (*overruling*) вищестоящим судом у зв'язку з тим, що при створенні такого прецеденту не були враховані прецеденти або статuti, які безпосередньо мають відношення до суті справи (тобто такий прецедент, який був сформований «по недбалості» (*per incuriam*)), така помилка нижчестоящого суду формулюється як «неправильне викладення чинного права». Іншими словами, англійські судді намагаються використовувати всі наявні можливості для того, щоб не визнавати прямо і відкрито помилковість того чи іншого судового рішення.

Забезпеченню реальної незалежності судових органів також сприяють *матеріальні та фінансові чинники*: висока технічна забезпеченість, впорядкованість будівель і окремих приміщень, в яких розташовуються англійські суди, а також висока оплата праці суддів. У цьому контексті англійський дослідник Е. Дженкс зазначав, що судді займають незалежне становище завдяки тому, що отримують платню, яка хоча і не досягає рівня доходів успішно практикуючих барристєрів, але все ж значна. Заробітна плата суддів встановлюється окремими актами Парламенту і виплачується автоматично із сум консолідованого фонду або з регулярних доходів корони. Парламент наділив Уряд повноваженнями щодо підвищення розміру оплати праці суддів з урахуванням зростання інфляції, але знижувати її уряд не має права.

Англійські судді користуються досить високою повагою в суспільстві. Цьому сприяють не тільки правові, а й *неправові чинники* — норми моралі, традиції, звичаї. Висока довіра до представників суддівського корпусу в Англії носить, безумовно, традиційний характер.

Суддівське прецедентне право ніколи не було закріпленим державою та проголошеним в якості частини офіційно чинного позитивного права. Більше того, результат діяльності королівських судів і суду Лорда-канцлера привносив та привносить в правову систему Англії стабільність і визначеність, що також є причиною суспільної довіри до суддівського права, його більш високої легітимності, порівняно з парламентським законодавством. Підвищенню суспільної довіри до суддів в Англії також сприяв історично сформований образ судді як чесного, висо-

ко морального, позбавленого патологічних пристрастей людини. Сучасна методика відбору англійських суддів спрямована на збереження даного уявлення.

Сполучені Штати Америки. На конституційному рівні проблема інституційної незалежності судової влади вперше почала регулюватися після прийняття в 1787 р. **Конституції США**. Важливу роль Конституція відводила судовій владі. Саме тому одним з першочергових завдань поставлених перед першим Конгресом США було вирішення питання про практичне створення нової судової організації США і про закріплення повноважень Верховного суду. У результаті було прийнято **Закон про судоустрій** 1789 року (The United States Judiciary Act).

Власне кажучи, у Сполучених Штатах незалежність судової системи втілилася у ряді інститутів, які гарантують, що судді приймають свої рішення за законом, а не з власної примхи або волі інших, у тому числі інших гілок влади. Виділяють п'ять компонентів незалежності суду в США, а саме: 1) конституційні засоби захисту, якими користуються судді в США; 2) незалежне судове управління; 3) дисциплінарні повноваження суду при неправомірних діях суддів; 4) механізм подолання конфліктів інтересів; 5) забезпечення дієвих судових рішень. Сукупність цих компонентів забезпечує незалежну судову систему, яка служить опорою для суспільства.

Першоосновою незалежності суду в Сполучених Штатах є захист, гарантований суддям відповідно до статті III Конституції США, яка передбачає, що федеральні судді «займають свої посади, поки поведуть себе бездоганно», і що вони «отримують за свою службу винагороду, яка не може бути зменшена під час перебування на посаді». Ці норми гарантують, що Конгрес або Президент не можуть безпосередньо впливати на результат судочинства, погрожуючи відстороненням суддів або зменшенням їхньої заробітної плати.

Однак, захист від відсторонення обмежений формулюванням «поки вони поведуть себе бездоганно». *Стаття II Конституції США* передбачає, що «цивільні посадові особи Сполучених Штатів» — а судді до них також належать — можуть «бути відсторонені від посади після засудження в порядку імпічменту за державну зраду, хабарництво чи інші важливі злочини та місдоміори».

З моменту створення судової системи право імпічменту застосовувалося рідко, причому виключно для відсторонення суддів за різні форми неналежної особистої поведінки. У справі про імпічмент в 1805 році Конгрес США був близький до імпічменту Семюела Чейза (який був членом Верховного суду США та вирізнявся своїми явними політичними уподобаннями), на підставі тверджень про те, що прийняті ним рішення по суті розглянутих справ мали політичне підґрунтя. Однак, процедура імпічменту не була вдалою і поклала початок традиції, за якою Конгрес США не може використовувати своє право імпічменту для контролю здійснення судової влади по суті. Якщо вести мову про менш серйозні факти неналежної поведінки, то вони розглядаються в рамках судової дисциплінарної системи, якою управляють самі судді.

Другим фактором незалежності суду є інститути, що дозволяють судовій системі створювати умови, в яких судді виконують свою роботу. Здійснення правосуддя в США засноване на трьох основних інституційних опорах. Першою є Судова конференція Сполучених Штатів, яка була створена в 1922 році під назвою «Рада головних окружних суддів». До її складу входять голова Верховного суду, 13 головних окружних суддів, 12 суддів окружних судів і голова Суду міжнародної торгівлі. Судова конференція являє собою національний орган, який визначає політику судової системи, і здійснює нагляд за Адміністративним управлінням судів США. Найбільш важливу роль Судова конференція грає у нормотворчому процесі.

Першим і головним повноваженням, яке Конституція США надає Конгресу США, але здійснення якого Конгрес США в значній мірі передав судам США, є право встановлювати процедурні норми у судових справах. Своім дозвільним актом з нормотворчої діяльності Конгрес США уповноважив судову систему встановлювати власні кримінальні та цивільні процесуальні норми, а після публікації Федеральних правил цивільного процесу в 1938 році Верховний суд США (і нижчестоящі суди у разі встановлення місцевих норм) контролює більшість процесуальних норм у федеральних судах США.

На додаток до Судової конференції існують два додаткових інституційних компонента незалежності суду, які були створені Конгресом в 1939 році, а саме: *Адміністративне управління судів США та Окружні судові ради.* Перший задовольняє потребу

в централізації судового управління, а другий — потребу в місцевому контролі суддів щодо умов, в яких вони працюють. Адміністративне управління судів США — це орган, що складається з професійних адміністраторів, що працюють під керівництвом Судової конференції, яка виконує федеральний бюджет судів, здійснює кадрове управління, закупівлі та інші господарські та допоміжні функції. 13 Окружних судових рад складаються з голів судів і рівної кількості окружних і районних суддів. Окружні судові ради виконують два основні обов'язки: по-перше, вони забезпечують адміністративний нагляд за округом, контролюючи публікацію і дію місцевих норм, розглядаючи і підтримуючи запити округів про нові судові посади і затверджуючи плани окружних судів щодо організації роботи присяжних і судових процесів; по-друге, несуть основну відповідальність у дисциплінарній системі судів.

Ще одним незалежним, але централізованим інститутом судової системи є *Федеральний судовий центр*, створений Конгресом США в 1967 році. Федеральний судовий центр зобов'язаний проводити дослідження стосовно застосування норм права в судовому порядку і питань, що належать до здійснення правосуддя, а також пропонувати і готувати навчальні програми для федеральних суддів.

Третім фактором незалежності суду є судова дисципліна. У зв'язку з тим, що судді користуються захистом, перебуваючи на своїх посадах довічно та тим, що єдиною доступною Конгресу США можливістю їхнього відсторонення є процедура імпічменту, питання стосовно використання права накладати дисциплінарні стягнення на суддів за проступки, які не пов'язані з особистою неналежною поведінкою, що дає підставу для імпічменту, довгий час залишалося не з'ясованим.

У 1973 році судова система прийняла *Кодекс поведінки суддів США*, але дисциплінарна система була офіційно введена і обґрунтована лише *Законом 1980 року Про реформу судових рад, поведінку і недієздатність суддів*, в якому Конгрес дав федеральній судовій системі право розробляти власні рамки самодисципліни.

До кола суб'єктів, на яких поширюється дія норм *Кодексу поведінки суддів США*, належать тільки федеральні судді, оскільки в кожному штаті діють свої Кодекси поведінки суддів. Відповідно до положень даного Кодексу рішення про накладен-

ня на суддю дисциплінарного стягнення приймається органами суддівського співтовариства — судовими радами, тоді як питання про відсторонення федерального судді з посади, у разі вчинення ним тяжкого злочину, вирішує Палата представників Конгресу США на підставі висновку вищого органу суддівського співтовариства — Конференції суддів США.

Кодекс поведінки суддів США налічує 5 основних статей (які називають «канонами») зміст яких розкривають кілька десятків норм, згрупованих у вигляді окремих пунктів даних статей. Важливо відзначити, що складовою частиною даного Кодексу є «Коментар» до кожної зі статей, який розкриває цілі і завдання окремих правил суддівської етики, зміст використовуваних термінів, вказує на законодавство США, яке слід застосовувати в сукупності з нормами професійної етики суддів. Правове регулювання статусу суддів в США, в тому числі їх незалежності, передбачає встановлення законодавчих обмежень професійної та позаслужбової діяльності судді. При цьому Кодекс судової етики нерідко лише відтворює відповідні норми закону, представляючи їх у кодифікованому, більш впорядкованому вигляді як збір правил, що має безпосереднє відношення до суддів.

Четвертим аспектом незалежності суду є механізм подолання конфліктів інтересів. Конгрес США за законом зобов'язав суддів відмовлятися від участі у розгляді справ, у разі якщо їх неупередженість може бути піддана сумнівам. На суддів покладено позитивний обов'язок розслідувати і з'ясувати, чи немає у них або їхніх родичів фінансової або іншої зацікавленості в справі, що розглядається. Суддя повинен відмовитися від участі у справі, якщо він має певне відношення до неї, зокрема, якщо він володіє конфіденційними відомостями про обставини справи, діяв в якості приватного повіреного чи в іншій якості в інтересах уряду або маючи досвід роботи зі свідком (свідками) у даній справі.

Для сприяння цьому процесу самооцінки і самовідводу, а також з метою створити основу для контролю над рішеннями, прийнятими суддями, Конгрес ввів норми, що регламентують і вимагають надання фінансової інформації про будь-яку сторонню діяльність, отримані доходи, подарунки і гонорари, які можуть бути отримані суддями.

П'ятим компонентом незалежності суду є забезпечення дієвих судових рішень. Організоване суспільство, механізми ви-

конання і звичка підпорядковуватися судам є необхідними елементами системи, в якій існує незалежність суду.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що одним з ключових принципів практичного поділу влади і судової незалежності в США є концепція судового обмеження (judicial restraint). Так, судове обмеження — це доктрина, яку враховує Верховний суд США. Її суть полягає в тому, що суди повинні з максимальною повагою ставитися до прецедентів і завжди звертати увагу на рішення, до яких мають відношення легіслатури. Відповідно до даної доктрини всі рішення у справах, що стосуються питання суспільної значимості, приймають виборні посадові особи, а зовсім не судді. З іншого боку, перед суддями ставиться завдання визначити, яким буде кількісне співвідношення законодавчих актів і прецедентів, що підлягають застосуванню в конкретних справах. Доктрина судового обмеження вимагає, щоб суддя до останньої можливості підтримував закон і визнавав закон недійсним тільки у випадку крайньої необхідності (за винятком випадків коли неконституційність законодавчого акту є очевидною). Судді, законодавці, чиновники та гілки влади, які вони представляють повинні проявляти стриманість при виконанні ввірених їм повноважень. Здебільшого кожна гілка влади стримує себе тим, що виконує все, що дозволено Конституцією та законами країни.

Романо-германська правова сім'я

Федеративна Республіка Німеччини. Незалежність суддів Німеччини закріплюється на конституційному рівні **Основним Законом Федеративної Республіки Німеччини** від 23 травня 1949 року зі змінами та доповненнями, а також спеціальним федеральним Законом і законами земель.

Положення статті 97 Основного Закону визначає загальні принципи, в яких зазначено, що судді незалежні і підконтрольні лише закону (частина перша). Федеральні судді можуть бути звільненні проти їх бажання, або тимчасово звільненні з посади, переведені в інше місце роботи або звільненні у відставку до закінчення каденції лише в силу судового рішення, і на підставах, визначених законом.

Характерним є те, що судді загальних судів призначаються галузевим федеральним міністром разом з комітетом по виборах суддів, до складу якого входять галузеві міністри земель та рівної кількості членів, що обираються Бундестагом.

Німецький **Федеральний закон «Про суддів»** від 19 квітня 1972 року з подальшими змінами та доповненнями регулює службово-правове положення суддів Німеччини. Так, судді Німеччини перебувають на службі у Федерації і на службі федеральних земель. Кандидати на посаду судді після отримання загальної юридичної освіти проходять підготовче службове стажування, після чого складають другий державний іспит. Методика навчання (стажування) врегульовується законодавством кожної землі. Успішне складання такого іспиту дає право на виконання обов'язків судді і є підставою для призначення на посаду судді.

В Німеччині визначаємо чотири форми призначення на посаду судді: 1) призначення на посаду судді довічно; 2) призначення на посаду судді тимчасово; 3) призначення на посаду судді з іспитовим строком (від 3 до 5 років); 4) виконання обов'язків суддів в силу доручення

Виконання обов'язків суддів в силу доручення на практиці застосовується вкрай рідко. Це стосується осіб з довічним статусом чиновника, який приходить на посаду судді. Для такої категорії осіб встановлюється іспитовий термін. Призначення і просування по службі здійснюється відповідним міністром органу виконавчої влади.

Параграф 26 Закону Про суддів відтворює конституційну норму стосовно того, що службовий нагляд за суддями допускається лише коли він не порушує незалежність судді. Проте будь-яке втручання (нагляд за суддею) при розгляді конкретної справи не допускається. У разі, якщо суддя вважає, що службовий нагляд порушує його незалежність, він може звернутися до спеціального службового суду. Класичні гарантії незалежності суддів детально регламентуються §§ 27–37 вказаного Закону.

Законом допускається переведення судді на іншу посаду або звільнення з посади без його згоди у разі наявності рішення про обвинувачення відповідно до статті 98 Конституції (абзацами 2,5) в порядку офіційного дисциплінарного провадження в інтересах правосуддя (§ 31), при реорганізації суду (§ 32).

Суддя з довічним призначенням або тимчасовим статусом може бути звільнений без його письмової згоди в силу невідповідності займаній посаді за умови наявності чинного судового рішення. Також, рішенням суду може встановлюватися тимчасова заборона виконувати певні обов'язки судді (§ 35).

Суддя з довічним статусом виходить у відставку у 65 років і відставка не може бути відстрочена. Якщо такому судді не виповнилося 65 років, то відставка можлива за його заявою і при умові, що йому виповнилося 62 роки, а при наявності інвалідності — до 60 років.

У німецькій судовій системі законом визначені суддівські представницькі органи: Рада Суддів і Президійна Рада. Ради судді і Президійні Ради утворюються при федеральних судах. До повноважень Ради суддів належить вирішення питань загального і спеціального характеру (§ 49 п. 1). Президійні Ради вирішують питання про призначення на посаду судді (§ 49 п. 2). До складу Ради суддів входить 5 виборних суддів при Вищому Федеральному суді та при Федеральному патентному суді. В усіх загальних судах до складу Ради суддів входять по 3 виборні судді. Голова суду та його заступник до складу Ради суддів не входять (§ 49–50). Президійна Рада утворюється при кожному Вищому суді, до складу якої входять голова суду, його заступник і три судді. Відповідно до Закону утворюється Федеральний суд у справах суддівської служби (розділ-III). В якості суду у справах суддівської служби стосовно суддів утворюється особливий Сенат Вищого Федерального Суду загальної юрисдикції (компетенції). Суд у справах суддівської служби наділений повноваженнями дисциплінарного характеру, який може застосовувати дисциплінарні стягнення у виді оголошення догани, грошовий штраф і звільнення з посади (§§ 63–64). Але компетенція такого суду є значно ширшою. Окрім дисциплінарного провадження він наділений повноваженнями вирішувати питання про переведення по службі в інтересах правосуддя, про недійсність призначення, скасування рішення про призначення, звільнення з посади, звільнення у відставку в силу некомпетентності судді. Федеральний суд у справах суддівської служби має право скасовувати рішення земельних судів у справах суддівської служби (§§ 61–62).

Франція. Відповідно до статті 64 *Конституції Франції* (4 жовтня 1958 р.) із змінами та доповненнями гарантом незалежності судової влади є Президент Франції. У Французькій республіці статус магістратів (суддів) визначається **законом «Про статус магістратури»**, який був прийнятий у 1958 році. Правовий статус магістратів судового і прокурорського відомств визначений органічним законом про Вищу Раду магістратури.

Дані законодавчі акти направлені на зберігання і підтримку корпоративно-професійного характеру складу суддів, необхідності дотримання і належної поваги до принципів правосуддя та статусу суддів. Ієрархія судового корпусу складається з двох рангів, в яких посади розмежовуються за старшинством. Перший ранг має 7, а другий 9 ієрархічних розрядів. Просування по службі і звільнення з посади визначається Декретом Президента за поданням Вищої Ради магістратури на основі висновку спеціальної комісії, до складу якої входить: перший голова Касаційного суду, заступник голови, генеральний прокурор при касаційному суді, три члени Касаційного суду і три магістрати від суддів і трибуналів, представники Вищої Ради Магістратури і чиновники адміністративного відділу міністерства юстиції.

Комісія щорічно розробляє таблицю просування по службі і збирає інформацію про службову відповідність магістратів суду. За межами ієрархії перебувають члени Касаційного Суду, голови апеляційних судів, голови палат при Паризькому апеляційному суді. При вступі на посаду магістрати приносять присягу.

Обговорення політичних питань, а тим більше негативне відношення до принципів і форм правління в Республіці, судовому корпусу забороняється категорично.

Висновок про призначення суддів на посаду за подання Міністра юстиції Президенту надає Вища Рада Магістратури. На Вищу Раду Магістратури покладається обов'язок забезпечення дисципліни суддями, вона наділена правом застосування дисциплінарних стягнень аж до звільнення судді з посади.

Професійну підготовку кадрів судово-слідчих працівників здійснює національний інститут підготовки магістрантів, якій у 1970 році Ордонансом перейменованій в Національну Школу магістратури. Довічне призначення на посаду судді вперше було введено Законом від 28 квітня 1810 року. Однак практика показала, що судді призначені довічно не підвищують свій професійно кваліфікаційний рівень і їх поведінка стала неконтрольованою. Тому, Декретом від 29 травня 1876 року був встановлений інший порядок добору суддів, а саме введена конкурсна система. У 1906 році конкурсна система була замінена задачею професійного іспиту на право вступу до магістратури (судове відомство).

Гарантії незалежності суддів у Франції. Як вже зазначалося вище, гарантом незалежності суддів і судових органів є Пре-

зидент Республіки, який зобов'язаний слідкувати за тим, щоб правосуддя не підпадало під чий-небудь вплив або зазнавало тиску.

Закон про магістратуру, як органічний закон, забороняє приймати будь-які нормативно-правові акти, які б суперечили цьому закону.

Наступна гарантія незалежності суддів (одна з основних) полягає у тому, що судді призначаються довічно і є незмінюваними.

Своєрідною гарантією незалежності суддів є територіальна форма утворення судів. Територіальні суди не співпадають з адміністративно-територіальним поділом, що в певній мірі захищає суддів від адміністративного ресурсу.

Незалежність суддів також забезпечується відокремленням судових посад від адміністративної номенклатури в судових відомствах. Можна стверджувати, що однією з гарантій незалежності судів є те, що суддя не підпадає під дисциплінарні санкції будь-яких інших органів.

Конституційна Рада своїм рішенням від 22 липня 1980 року визнала, що ні законодавчі, ні урядові, ні будь-які інші державні структури не вправі контролювати діяльність суду.

У своїй ухвалі від 26 червня 1987 року Конституційна Рада зазначила, що неприпустимо притягати до дисциплінарної відповідальності суддів за постановлені рішення. Дисциплінарне стягнення може бути застосовано лише у разі скасування рішення і за наявності доказів, що суддя постановив неправосудне рішення під впливом або з особистих інтересів.

Конституційна Рада, посилаючись на статтю 64 Конституції, у своєму рішенні від 9 липня 1990 року резюмувала, що незалежність судді впливає з його особливого правового статусу. Однією з важливих гарантій незалежності судді Франції, як і в інших країнах світу, є рівень його заробітної плати. Заробітна плата суддів Франції залежить від рівня посади судді в ієрархії судової системи. Характерним є те, що Декретом від 26 грудня 2003 року встановлена «гнучка система премій» для суддів. Як зазначено в Декреті «премія розподіляється відповідно до внеску суду щодо ефективності роботи судді». Премія нараховується як процент (відсоток від заробітної плати) і виплачується щомісячно до 15% заробітної плати відповідного судді. Критерії оцінки премії визначаються головами судів і загалом діляться

на три групи: 1) внесок до правильного функціонування служби; 2) наявність на роботі; 3) напруженість в роботі.

Російська Федерація. У зв'язку із специфічною структурою **Конституції Російської Федерації** принцип незалежності суддів отримав подвійне закріплення, зокрема: у статті 10 глави 1 «Основи конституційного ладу» — як конституційна основа організації державної влади і результат реалізації принципу поділу влади та в статті 120 глави 7 «Судова влада» — як необхідна якість носіїв цієї влади. Крім того, Конституція РФ встановила і деякі гарантії суддівської незалежності, такі як незмінюваність (ст. 121), недоторканність (ст. 122) та ряд інших. Такий, двоїстий підхід отримав свій подальший розвиток в: частинах 1, 2 статті 5 Федерального конституційного закону від 31 грудня 1996 року № 1-ФКЗ **«Про судову систему Російської Федерації»**, де містяться положення про самостійність судової влади та незалежності суддів, присяжних, народних і арбітражних засідателів; статті 1 Федерального конституційного закону від 21 липня 1994 року № 1-ФКЗ **«Про Конституційний Суд Російської Федерації»**, де Конституційний Суд РФ визначено як орган конституційного контролю, який самостійно і незалежно здійснює судову владу; частинах 1, 2 статті 5 Федерального конституційного закону від 23 червня 1999 року № 1-ФКЗ **«Про військові суди Російської Федерації»**, що закріплюють самостійність військових судів і незалежність суддів військових судів.

Особливість закріплення принципу незалежності суддів на рівні федеральних законів полягає в тому, що в них акцент зміщується в бік законодавчого оформлення індивідуальної самостійності та незалежності суддів, її організаційного та процесуального забезпечення. Виняток становлять тільки пункти 2, 4 статті 1 Федерального закону РФ від 26 червня 1992 року № 3132-І **«Про статус суддів в Російській Федерації»**, де так само, як у Конституції РФ і федеральних конституційних законах, констатуються і самостійність судової влади, і незалежність суддів. Формула незалежності подібного рівня у Федеральному законі про статус суддів виникла в наслідок того, що свого часу в результаті термінового проведення судових реформ була порушена хронологічна послідовність подій, і Закон про статус суддів з'явився раніше Конституції. В іншому ж Федеральний закон «Про статус суддів в Російській Федерації» поруч із феде-

ральними законами: **«Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів»** від 20 квітня 1995 року № 45-ФЗ, **«Про фінансування судів Російської Федерації»** від 10 лютого 1999 року № 30-ФЗ, **«Про органи суддівського самоврядування»** від 14 березня 2002 року № 30-ФЗ та іншими, організаційно забезпечує незалежність суддів.

У частині 1 статті 9 Федерального закону РФ **«Про статус суддів в Російській Федерації»** визначені основні гарантії, які покликані забезпечувати дотримання принципу незалежності судді. Так, судді забезпечуються: передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя; заборорою, під загрозою відповідальності, втручання в діяльність по здійсненню правосуддя; встановленим порядком зупинення та припинення повноважень судді; правом судді на відставку; недоторканністю судді; системою органів суддівського самоврядування; наданням судді за рахунок держави матеріального і соціального забезпечення, відповідного до його високого статусу. Відповідно до частини 2 статті 9 даного Закону, суддя, члени його сім'ї та їх майно перебувають під особливим захистом держави. Органи внутрішніх справ зобов'язані вжити необхідних заходів щодо забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження належного їм майна, якщо від судді надійде відповідна заява. Суддя має право на зберігання і носіння службової вогнепальної зброї, яка видається йому органами внутрішніх справ за його заявою у порядку, передбаченому Законом Російської Федерації **«Про зброю»**.

Принцип незалежності суддів прямо закріплений тільки в двох процесуальних кодексах — **Цивільному процесуальному кодексі Російської Федерації** від 15 листопада 2002 (ч. 1 ст. 8) і **Арбітражному процесуальному кодексі Російської Федерації** від 24 липня 2002 року (ч. 1 ст. 5).

Що стосується підзаконних нормативних актів, що містять принцип незалежності суддів, то це головним чином постанови Уряду, які забезпечують реалізацію окремих положень законодавчих актів, наприклад: Постанова Уряду РФ від 18.12.1997 № 1575 (ред. від 07.04.2006) **«Про порядок видачі органами внутрішніх справ Російської Федерації службової зброї суддям»**, Постанова Уряду РФ від 20.06.2000 № 467 **«Про державну охорону Судового Департаменту при Верховному Суді Російської**

Федерації», Постанова Уряду РФ від 20.11.2001 № 805 (ред. від 06.02.2004) «Про федеральній цільової програмою «Розвиток судової системи Росії» на 2002–2006 роки».

Аналіз нормативно-правових актів, розглянутих вище, дає підстави для висновку, що російський законодавець встановив, по-перше, незалежність суддів в інституційному значенні (самостійність судових установ і суддів по відношенню до інших державних органів), по-друге, незалежність суддів і судової влади в змістовному значенні. Перший аспект незалежності впливає із принципу поділу державної влади, а другий аспект полягає у формуванні самостійної, автономної і самодостатньої судової системи. Це означає що суд — самостійний орган в організаційному плані, оскільки не входить як складова до будь-якого іншого органу державної влади, а також самостійний і в аспекті ресурсного забезпечення (організаційного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового тощо).

Австрійська Республіка. На відміну від багатьох інших Конституцій держав Ради Європи **Федеральний конституційний закон** від 10 листопада 1920 року (Конституція Австрійської республіки) найширше закріпив основи судової влади та визначив основні принципи призначення на посаду та статусу суддів Австрійської республіки.

У статті 86 Федерального конституційного закону Австрійської республіки зазначено, що призначення на посаду судді здійснює федеральний президент, або за його дорученням федеральний міністр за поданням федерального уряду на конкурсній основі. Федеральний конституційний закон у частині 1 статті 87 закріплює положення відповідно до якого судді незалежні при здійсненні правосуддя. Статус судді встановлюється **Законом «Про судоустрій»**. Проте в конституційних нормах закріплені основні засади звільнення і просування по службі (стаття 88).

Управлінські функції з питань матеріального і технічного забезпечення на всіх рівнях судової системи відокремлені від суддів,

В Австрії обов'язковою вимогою для претендентів на посаду судді є отримання спеціальної освіти, строк набуття якої становить 5 років під наставництвом (керівництвом) судді, до якого прикріплюється кандидат на посаду. Кандидат на посаду судді

повинен бути дієздатним громадянином Австрії, мати належну репутацію та диплом про повну юридичну освіту. В процесі проходження стажування під керівництвом судді-наставника кандидат проходить підготовку за програмою, яка складається з семи самостійних етапів: судову практику з одночасним навчанням на підготовчих курсах; навчання протягом двох років при суді, прокуратурі, адвокатурі, міністерстві юстиції, виконавчих органах; навчання в судовій академії. Кандидат на посаду судді повинен обов'язково вивчити судову практику, скласти іспит на посаду судді при вищому земельному судді. Лише після цього розглядається питання про призначення на посаду. Для заняття суддівської посади (сьомий етап) суддя повинен відповідати ще більш високим вимогам: успішно завершити четвертий і шостий етапи, отримати ступінь доктора права.

До складу екзаменаційної комісії, яка приймає іспит, як правило, входять судді, у тому числі судді у відставці, практики правоохоронних органів, працівники юридичних служб, професори університетів.

РОЗДІЛ 3

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ

3.1. Поняття та види юридичної відповідальності суддів

Кожне розвинене демократичне суспільство за своєю сутністю не може існувати без незалежного та неупередженого правосуддя та суду, який є одним з фундаментальних принципів правової держави. Реалізуючи принцип поділу державної влади можна зрозуміти саму специфіку судочинства, оскільки саме неможливість втручання двох інших гілок у судову гілку влади є основною передумовою відправлення справедливого судочинства. Формування сучасної судової системи України теж спрямовано на становлення незалежної судової влади. Принцип незалежності судової влади є тим критерієм, що визначає правове положення суду у сучасній демократичній, правовій державі, його роль та місце у державному апараті. Цей принцип набуває особливого значення, оскільки є складовою частиною ідеї розподілу влади у правовій державі. Цю ідею відображає і принцип незалежності суддів — носіїв судової влади, адже базовим конституційним положенням визнається наступне: судова влада ввіряється суддям, які здійснюють її незалежно. Отже, цей принцип є нормативною засадою, одним із базових принципів права, що є основою правового статусу суддів. Принципу незалежності суддів, як і будь-якому іншому принципу права, мають бути притаманні ознаки, що властиві позитивному праву в цілому, а також специфічні ознаки: засадничий характер, висока ступінь абстрагованості, стабільність, внутрішня впорядкованість, первинність щодо норм права. Його можна віднести до групи міжгалузевих, процесуальних принципів як міжнародної, так і національної системи права.

Принцип незалежності суддів розглядається в єдності з принципом незалежності суду чи самостійності судових установ, що є основою формування виокремленої підсистеми органів в апараті держави.

Не можна не погодитись із надзвичайно актуальним розумінням ролі авторитетної судової влади, що компетентно та об'єктивно на основі права вирішує соціальні конфлікти, яка має бути головним чинником активної громадської позиції, виключати можливість узурпації влади в руках групи осіб задля задоволення лише власних політичних та економічних інтересів та забезпечувати панування справедливості у суспільстві¹. На справедливу думку О. Намясенко, здійснення правосуддя є найбільш правовим як у плані ставлення до самої природи і змісту права, так і в аспекті детальної юридичної регламентації, різновидом державної служби, який має особливе значення для злагодженого функціонування правової державності².

Проблема забезпечення незалежності правосуддя від адміністративних тисків, як переконливо доводить В. Кобалевський, притаманна багатьом країнам пострадянського простору, у зв'язку з чим багатьма вченими пропонується поряд з утвердженням судової влади в державному механізмі згідно з принципом поділу влад досягнення упорядкованого правом судочинства³.

Підвищення статусу суддів у суспільстві, підтвердження ними на практиці свого професіоналізму, безсторонності та незалежності для покращення здійснення правосуддя в Україні досі є не повністю вирішеним питанням. Багатьма вченими висловлюється думка про необхідність впровадження дієвих механізмів, що запобігають впливу на судову гілку влади, підвищують статус суддів у суспільстві. Але хотілось би зазначити, що шляхом вирішення цих проблем є не тільки впровадження

¹ Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави / І. С. Зубачова // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. — 2009. — № 9. — С. 79.

² Намясенко О. Теоретичні засади поняття правового статусу судді Конституційного суду України / О. Намясенко // Юридична Україна. — 2007. — № 9. — С. 20.

³ Кобалевський В. Советское административное право / В. Кобалевський // Административная юстиция: Конец XIX — начало XX века: Хрестоматия — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. — Ч. 2. — С. 349. Шульженко Ф. П. Філософсько-правові проблеми вдосконалення судової влади в сучасній Україні / Ф. П. Шульженко // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць — 2007. — № 7. — С. 82.

нового законодавства, а і покращення самої якості правосуддя. Головною передумовою для втілення в життя основних принципів статусу суддів є воля самих суддів. Неправомірні чи неетичні вчинки суддів не можуть бути виправдані побоюваннями позбутися своєї посади, що можуть з'явитися внаслідок погроз ззовні, чи отриманням будь-якої винагороди, наприклад, на потреби суду. Слід також зазначити, що правовий статус судді разом з гарантією незалежності суду є головними чинниками підвищення рівня правосуддя, що дозволяють забезпечити неупереджене правосуддя з одного боку та притягнути суддю у разі необхідності до відповідальності з іншого, а принцип незалежності судової влади є не особистим привілеєм суддів, а встановленим державою механізмом забезпечення інтересів тих осіб, що звертаються до суду з метою захисту їх прав.

Найважливішим показником розвитку сучасного громадянського демократичного суспільства є наявність у ньому правового механізму реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. В рамках нашого дослідження слід зазначити, що відповідальність суддів слід розглядати у співвідношенні з їх особливим правовим та суспільним статусом. В рамках дослідження важливо простежити співвідношення інституту юридичної відповідальності суддів та незалежності суддів як елементів правового статусу суддів.

О. Скакун слушно зазначає, що правовий статус — це передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права¹. Статус суддів — це сукупність прав і обов'язків, закріплених в чинному законодавстві стосовно порядку обрання, повноважень, гарантій діяльності та відповідальності суддів. В чинному законодавстві України статус суддів закріплено та гарантовано Конституцією України, законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України».

У ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно з законом. Тому притягнення суддів до юридичної відповідальності характеризується пев-

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О. Ф. Скакун. — Х.: Еспада, 2006. — С. 569.

ною процедурною складністю, оскільки особливий статус судді не дозволяє притягнути суддю до відповідальності у звичайному порядку.

Необхідність постановки питання про суспільну роль суддів та їхньої діяльності виникає з особливої ролі суду і суддів у становленні демократичного суспільства, адже саме їх роль встановлює своєрідність стандартів професійної діяльності і поведінки суддів.

Дієвим методом забезпечення громадянам важливих гарантій для результативного захисту прав та свобод у суді є впровадження особливого суддівського правового становища, що фактично не являється самоціллю, а є певною гарантією забезпечення правомочності, незалежності, неупередженості у діяльності суддів, що впливає з інтересів осіб, які звернулися за судовим захистом.

Професія судді завжди була авторитетною. Наприклад, призначення на посаду федерального судді в США вважається найбільшим професійним досягненням у кар'єрі юриста. Бути суддею, за влучним висловом Л. В. Вінокурової, означає обіймати одну із найшановніших посад в американському суспільстві¹.

В Україні посада судді також є авторитетною. Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян до суду, віри у його чесність, незалежність, неупередженість та справедливість. Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної людини його поведінка була бездоганною².

На привеликий жаль, в Україні авторитет судді явно підірваний. Інколи судді прагнуть задовольнити свої матеріальні потреби, використовуючи службове становище. Підтвердженням цьому є дані Всесвітнього економічного форуму, згідно з якими Україна знаходиться на 99 місці зі 125 країн за показником незалежності судової системи. Як справедливо зазначає

¹ Вінокурова Л. В. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / Л. В. Вінокурова // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 73.

² Кодекс суддівської етики // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 3 (151). — С. 27—29.

М. В. Оніщук, у рейтингу якості судової системи Україна займає місце нижче середнього у порівнянні з державами, які також перебувають у процесі переходу до ринкової економіки¹.

Недотримання принципу незалежності судового розгляду з боку самих суддів робить юридичну відповідальність суддів одним з головних механізмів держави в забезпеченні справедливого правосуддя. Тобто незалежність і відповідальність суддів перебувають у протиріччі одне з одним. Незалежність де-факто встановлює звільнення судді від будь-якого контролю, а відповідальність — метод державного контролю за його діяльністю. Принцип незалежності обумовлює специфіку всіх форм відповідальності і контролю над діяльністю суду, є причиною встановлення особливого порядку притягнення суддів до відповідальності.

Водночас дотримання принципу незалежності суддів є головним методом протидії впливу, тиску та втручання у діяльність суду. Гарантії самостійності і незалежності суддів забезпечуються низкою конституційних положень щодо призначення, обрання та притягнення їх до юридичної відповідальності.

Слушну думку про незалежність суддів, яка поділяється нами, висловив Ю. М. Прошевой, який писав: «незалежність суддів не лише елемент їх правового статусу, але засадниче положення, на якому ґрунтуються всі інші елементи правового статусу осіб, які здійснюють правосуддя. Тобто її роль полягає у визначенні природи інших базових елементів статусу суддів»².

Завдяки наявності у судді особливого статусу він має змогу приймати юридично обов'язкові рішення від імені держави як особа, що реалізує судову владу. Суддя володіє особливими владно-розпорядчими функціями здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи кожному право на справедливий суд та повагу до прав та свобод, гарантованих Конституцією України та законами України, міжнародними договорами. Про важливість судової влади свідчить також те, що

¹ Оніщук М. В. Про стан правосуддя в Україні / М. В. Оніщук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 3 (89). — С. 5.

² Прошевой Ю. М. Моральність правосуддя / Ю. М. Прошевой // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 30–31 берез. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис та ін. — К.: ЦНТ «Гіпак», 2006. — С. 19.

суддя може видавати судові акти, здатні змінити або скасувати рішення будь-якого державного органа або посадової особи. Отже, судова гілка влади несе у собі відповідальність за втілення у життя правових норм щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави.

Особливе значення для визначення правового статусу судді як особи, що наділена владою здійснювати правосуддя, має присяга судді. Складання присяги особою, яку призначили на посаду судді, є юридичним моментом набуття статусу судді й допуску до судової діяльності. До особи, як слушно визначав М.І. Цуркан, яка її не склала, не можна пред'явити претензії щодо порушення нею обов'язків суддівської служби. Лише після складання особою присяги судді цій особі можна поставити у провину порушення (недотримання, ухилення від виконання) обов'язків присяги, що є підставою звільнення з посади¹. На підтвердження цього М. І. Цуркан зазначав, що відповідно до положень Конституції України присяга судді виконує саме функцію обов'язку, а не обіцянки, яку бере на себе особа, покликана здійснювати правосуддя, адже за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків йому можна пред'явити претензію в порушенні присяги.

Ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено складання суддею, вперше призначеною на посаду, присяги, в якій він урочисто присягає «об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватись морально-етичних принципів поведінки судді та не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади». Незважаючи на те, що новий текст присяги містить вимоги про дотримання суддею морально-етичних принципів поведінки та пронедапустимість вчинення дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади, їх зміст у законі не розкрито. П. 4 ч. 4 ст. 54 цього ж закону встановлюється обов'язок судді додержуватись присяги суд-

¹ Цуркан М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу / М.І. Цуркан // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 3. — С. 18.

ді. Відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України підставою для звільнення судді з посади органом, що його призначив чи обрав за поданням Вищої ради юстиції, є порушення ним присяги¹.

Займатися суддівською діяльністю може лише людина, яка чітко усвідомлює свою виняткову роль у функціонуванні демократичного суспільства, усвідомлює свій суспільний і професійний обов'язок, виконує його за велінням совісті, виявляючи при цьому глибоку повагу до закону, нетерпимість до правового нігілізму, правдолюбство і повагу до людини, її честі і гідності, наполегливе прагнення до пошуків і досягнення істини.

Надзвичайно важливим, з точки зору М.І. Цуркана, є переосмислення значення присяги не тільки щодо дотримання суддею Конституції України та виконання своїх повноважень, але й щодо дотримання морально-етичних вимог, які є для судді не просто бажаними, а й обов'язковими².

Тому високі моральні критерії повинні бути одними з обов'язкових вимог для кандидатів на посаду судді, адже якість виконання суддями своїх обов'язків безумовно залежить від успішного поєднання знання закону і внутрішніх моральних якостей, яких суддя повинен дотримуватись під час здійснення правосуддя. У конституційному праві суб'єкти несуть відповідальність за невідповідну їх статусу поведінку, а також несумлінне відношення до реалізації свого статусу за відсутності необхідної для цього причини. М. Савенко висловив думку, що при описанні конституційних деліктів не завжди вказується на провину конституційних суб'єктів, тим самим допускається їх відповідальність за непідкорення, тобто об'єктивно протиправні не конституційні дії³.

У вступі до Кодексу суддівської етики зазначається, що з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади судді України зобов'язані проявляти і пропагувати високі

¹ Конституція України//Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 30.— 141 с.

² Цуркан М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу/М.І. Цуркан//Вісник Вищої ради юстиції.— 2010.— № 3.— С. 26.

³ Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України/М. Савенко//Вісник Конституційного Суду України.— 2008.— № 1.— С. 76.

стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і поза судовій поведінці. Серед іншого, Кодекс зазначає, що суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежними від своїх колег у процесі прийняття рішень; ст. 3 ставить до судді вимогу докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною. Але основною проблемою є те, що етичні вимоги до кандидатів на посаду судді законодавчо не закріплені, та визначення понять моральних якостей у Законі «Про судоустрій і статус суддів» не зазначені.

На сьогоднішній день виникло невідкладне питання щодо імплементації норм міжнародного права стосовно основних вимог до кандидатів на посаду судді. Обумовленість інтернаціоналізації загальних етичних вимог до суддів пояснюється єдиним розумінням сутності правової держави і ролі судової влади у суспільстві. Зокрема, «Основні принципи незалежності судових органів», прийняті сьомим Конгресом ООН в 1985 році по попередженню злочинності і поводженню із правопорушниками, є одним із перших актів подібного роду. Відповідно до ст. 8 «... судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів», окрім того ст. 10 встановлює: «Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні здібності...»¹.

З цього приводу Р. Еррера наводить приклад Франції, яка не має детального Кодексу професійної етики для магістратів. У цій сфері компетентними органами застосовуються положення із Статуту Магістратури. У присязі магістрат дає обіцянку добросовісно та вірно виконувати свої обов'язки, суворо зберігати таємницю обговорення і прийняття рішення, і поводитися як гідний і лояльний магістрат. У Статуті вказується, що будь-яке невиконання магістратом обов'язків, що витікає із його статусу, а замах на честь, тактовність або на гідність являє дисци-

¹ Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29.11.85 і № 40\148 від 13.12.85 // Юридичний вісник України.— 2002.— № 10.— С. 40.

плінарний проступок. Також стверджується, що магістрати повинні дотримуватися врівноваженості, яка є обов'язковою для їх статусу¹.

Зі здобуттям Україною незалежності та розбудовою демократичного суспільства в юриспруденції посилився інтерес до значення та механізму функціонування інституту юридичної відповідальності. Як відомо із загальної теорії держави та права, інститут правового статусу безперечно містить таку складову, як юридична відповідальність. На думку М. Вітрука, правова відповідальність — це відповідальність, що встановлюється відповідно до вимог ідеального (природного) права, його цінностей, вона тісно пов'язана з принципами свободи, справедливості та рівності².

Словник С. Ожегова слово «відповідальність» тлумачить так: 1) той, який несе відповідальність; 2) наділений правами й обов'язками в здійсненні діяльності, у керівництві справами³. У словнику Д. Ушакова зазначається, що відповідальність має два значення: 1) стан, при якому особа, котра виконує яку-небудь роботу, зобов'язана дати повний звіт про свої дії прийняти на себе вину за можливі наслідки, які можуть наступити при виконанні дорученої справи; 2) виконання обов'язків, зобов'язань⁴. Великий тлумачний словник сучасної української мови містить таке розуміння відповідальності: 1) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; 2) серйозність, важливість справи, моменту тощо⁵.

Дефініція відповідальності часто набуває різного змісту, але в цілому, вчені сходяться на думці, що обов'язок та покарання є

¹ Эррера Р. Дисциплинарный режим магистратов и ответственность государства за государственную службу правосудия во Франции / Р. Эррера // Этика судьи. — М.: Российская академия правосудия, 2002. — С. 120.

² Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Норма, 2009. — С. 26.

³ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведову. — М.: Язь, 1992. — С. 481.

⁴ Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. — М.: Русские словари, 1994. — Т. 2. — С. 523.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — С. 177.

її беззаперечними складовими. В першому випадку, як обґрунтовано вважає Є. В. Додін, йдеться про активний аспект відповідальності, в якому вона виступає усвідомленням особою своєї ролі в суспільстві та справах держави. Відповідальність в цьому змісті є своєрідним моральним й політичним регулятором поведінки. Інтерес до цього аспекту відповідальності набув особливого звучання, коли стало можливим юридично виправдати будь-який злочин¹.

Зміст поняття юридичної відповідальності за своєю сутністю не особливо відрізняється від поняття відповідальності. Навпаки, поняття юридичної відповідальності розглядається як звичайна відповідальність у специфічних умовах та властивостях права, правової діяльності та дій. Втілюється юридична відповідальність в особливому ставленні особи до своїх обов'язків, особлива увага при виконання покладених законом на неї обов'язків. На підтвердження цього, В. М. Маліновська зазначає, що відповідальність завжди пов'язана з необхідністю дотримуватись певних правил поведінки, приписів, законів природи та суспільства. Якщо немає необхідності у дотриманні будь-яких норм, то немає і відповідальності². Водночас, окремі науковці справедливо зауважують, що, якщо певний процес не залежить від людей, немає сенсу вести мову про їхню відповідальність за перебіг і результати цього процесу³. З цього приводу М. Д. Шаргородський писав: «Усвідомленість поведінки — необхідна умова для відповідальності. З одного боку, засудити людину можна тільки за провинність, діяння, у якому виявилися інтелектуальні та вольові якості особи. Інше суперечить справедливості. З іншого боку, сама соціальна відповідальність має сенс тільки тоді, коли заходи відповідальності усвідомлюються винним і можуть впливати на нього і, як наслідок, — на його поведінку»⁴.

¹ Додін Е. В. Доказательства в административном процессе / Е. В. Додин. — М.: «Юридическая литература», 1973. — С. 41.

² Маліновська В. М. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / В. М. Маліновська // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 2. — С. 60.

³ Див.: Зиновьев А. А. Логическая социология: избранные сочинения / А. А. Зиновьев. — М.: Астрель, 2008. — С. 404—405.

⁴ Див.: Шаргородский М. Д. Избранные труды / М. Д. Шаргородский; сост. и предисл. Б. В. Волженкина. — СПб.: Юрид. цент Пресс,

Слід погодитись з Т. Б. Грек, що юридична відповідальність за своєю сутністю є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, що проявляється в цілеспрямованому впливі держави на поведінку суб'єкта права за допомогою юридичних засобів. Завдяки цьому впливу стає можливим гідне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості¹. На думку Я. Шевченко, правовідносини юридичної відповідальності виникають з моменту скоєння правопорушення, потім проходять відповідні стадії розвитку, припиняючись реалізацією санкції як заходу відповідальності, що втілюється у відповідному індивідуальному правозастосовному акті².

Доволі часто у фаховій літературі зустрічається думка, що юридична відповідальність починається тільки тоді, коли особа не виконала покладений на неї обов'язок, порушила закон. У випадку невиконання або неправильного виконання нею своїх обов'язків, юридична відповідальність набирає негативної форми, а саме санкцій з боку держави. Однак важко погодитись із цією позицією, оскільки відповідальність має позитивний характер. Варто підтримати позицію М. О. Сапунової, яка вважає, що відповідальність суддів це етично-правовий стан, що породжує необхідність добросовісного використання прав і виконання обов'язків по відправленню правосуддя, покладених на суддів законом, а також необхідність додаткового правового обтяження в разі судової або професійної помилки, допущеної ним у процесі судочинства³. Тобто відповідальність полягає у добросовісному, неухильному виконанні особою, покладених на неї обов'язків.

2004. — С. 516—521.

¹ Грек Т. Б. *Правова природа юридичної відповідальності: поняття принципи та види* / Т. Б. Грек // *Адвокат*. — 2010. — № 10 (121). — С. 42.

² Шевченко Я. Н. *Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций* / Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак, В. В. Луць и др. — К.: Наукова думка, 1988. — С. 27—35.

³ Сапунова М. О. *Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01* / М. О. Сапунова. — Москва, 2007. — С. 34.

Існуючий у юридичній науці плюралізм стосовно юридичної відповідальності дає можливість стверджувати, що на сьогодні у дослідників немає єдиного розуміння юридичної відповідальності. Тому детальне дослідження юридичної відповідальності суддів неможливе без встановлення дефініції юридичної відповідальності.

Відповідальність суб'єктів за негативну поведінку та за невідповідне відношення до своїх обов'язків за наявності можливості виконати конституційні обов'язки відповідним чином встановлюється Конституцією України. Загалом, відповідальність, як визначає В. Тугарінов, це здатність людини передбачати наслідки своєї діяльності та визначати її, виходячи з того, яку користь чи шкоду вона може спричинити суспільству. Відповідальність є моральною ознакою практичного застосування розуму¹. При встановленні конституційних порушень не завжди вказується на провину конституційних суб'єктів, тим самим допускається їх відповідальність за непідкорення чи бездіяльність, тобто об'єктивно протиправні неконституційні дії².

З цього випливає, як справедливо зазначав С. А. Комаров, що юридична відповідальність є виконанням правопорушником обов'язків на основі державного примусу. Відповідальність є правовим відношенням, що виникає між державою і особою, на яку покладається обов'язок зазнати несприятливі наслідки й позбавлення за вчинене правопорушення»³.

Окремої уваги заслуговує питання чи може юридична відповідальність наступати лише за об'єктивні та явні протиправні вчинки. Якщо брати до уваги те, що передумовою вчинення злочину є воля суб'єкта злочину, а передумовою юридичної відповідальності є вчинення злочину, то більш правильним було б вважати юридичну відповідальність наслідком саме винного протиправного діяння. Зокрема Н. Т. Петрицин небезпідставно вважає, що не слід обмежувати поняття відповідальності лише випадками правопорушень, пов'язаних із суспільним осу-

¹ Тугарінов В. П. Личность и общество / В. П. Тугарінов. — М.: Политиздат, 1960. — С. 2.

² Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 1. — С. 76.

³ Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. — М.: Юрайт, 1997. — С. 360.

дом правопорушника, винними діями тощо. Юридична відповідальність має державно-примусовий характер і є реакцією з боку органів державної влади на вчинене правопорушення. Це проявляється передусім в тому, що відповідальність застосовується у випадку правопорушення незалежно від волі та бажання правопорушника і має по відношенню до нього зовнішній характер¹.

Загалом, зауважує О. Зелена, однією з фактичних підстав юридичної відповідальності є склад правопорушення, який містить сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, необхідних для визнання скоєного вчинку правопорушенням, а особи — винною у його вчиненні². Якщо ж ми розглядаємо підстави юридичної відповідальності судді, то можна визначити, що підставою для юридичної відповідальності є будь-яке порушення закону, яке вплинуло або могло вплинути на постановлення суддею законного і обґрунтованого судового рішення.

Професор Рабінович П. М. абсолютно підставно вважає, що юридична відповідальність — це різновид соціальної відповідальності, закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать³.

На наш погляд, юридична відповідальність — це, перш за все, добровільне та свідоме додержання суб'єктом права правових норм. У цьому випадку слід говорити про позитивну юридичну відповідальність, тобто усвідомлення суб'єктом всієї важливості належного виконання своїх обов'язків та правил поведінки. Якщо ж суб'єкт порушує правило поведінки, здійснює правопорушення, то він зазнає за свої дії примусового впливу з боку державної влади. В такому випадку для нього настає негативна або ретроспективна юридична відповідальність.

¹ *Петрицин Н.Т.* До питання про сутність юридичної відповідальності / Н.Т. Петрицин // Часопис академії адвокатури України. — 2012. — № 1: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ChaaU/2012-1/12pntvsa.pdf>

² *Зелена О.* Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання / О. Зелена // Право України. — 2003. — № 4. — С. 24.

³ *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави: 6-е вид. / П. М. Рабінович. — Х.: Консум, 2002. — С. 149.

Принцип поділу державної влади сприяє розвитку незалежності та неупередженості суддів, що у свою чергу здійснює значний вплив на розвиток інституту юридичної відповідальності суддів.

Юридична відповідальність суддів привертає до себе увагу спеціалістів в області теорії держави та права і окремих галузевих юридичних наук. Судді відповідно до конституційних засад здійснюють судову владу незалежно від законодавчої чи виконавчої влади. Судді є посадовими особами, що реалізують судову владу на професійній основі, які відповідно до Конституції та законів України здійснюють правосуддя і виконують свої обов'язки у Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції. В. В. Онопенко з цього приводу писав, що при здійсненні правосуддя на засадах верховенства права судді забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав та свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також підвищують авторитет судової влади, забезпечують справедливий, неупереджений розгляд судових справ, дотримуються присяги судді та своєчасно реагують на втручання у судову діяльність та інші злочини проти правосуддя¹.

Але на жаль, в окремих випадках судді при здійсненні правосуддя не завжди керуються Конституцією та законами України, піддаються впливу посадових осіб органів виконавчої та законодавчої влади, суб'єктів публічної діяльності, що є відчутною загрозою існуючому демократичному ладу, правам і свободам громадян, інтересам суспільства і держави.

Доволі часто допускаються і судові помилки. Судові помилки і шкода, що з ними пов'язана, є реальною проблемою у розвитку правової держави та головною підставою для юридичної відповідальності судді. Нести відповідальність за заподіяння цієї шкоди повинен суддя, що допустив помилку, суд на чолі з головою чи держава. Судова помилкане приводить до досягнення поставленої мети — ведення справедливого правосуддя, тому, на нашу думку, її слід вважати порушенням закону.

¹ Онопенко В. В. Про незалежність судової влади / В. В. Онопенко, Ю. Л. Сенін // Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 р. № 8: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

Тому судді не можуть бути безконтрольними та безвідповідальними. Важливість покладених на суддю обов'язків зумовлюють необхідність нагляду за ними та встановлення суворої відповідальності за невідповідне виконання своїх обов'язків. Ю. Старілов слушно зазначав, що «посадова особа може бути суб'єктом юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, цивільно-правової). Вона має підвищену відповідальність (соціальну, політичну, правову, моральну) за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків. Підвищена відповідальність посадових осіб зумовлена тим, що вони відповідають не тільки за свою особисту діяльність, а й за дії підлеглих осіб»¹.

Відсутність відповідальності судді за свідоме та систематичне порушення закону породжує безвідповідальність судді, підриває авторитет судової влади та віру громадян у справедливість держави. Але інститут юридичної відповідальності суддів повинен бути законодавчо закріплений так, щоб він не заважав незалежному веденню правосуддя.

Підстави відповідальності, порядок звільнення судді з посади встановлені ч. 5 ст. 126 Конституції України, ст. ст. 31, 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» та ст. 101–109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»². Новий закон України «Про судоустрій і статус суддів», як і попередній закон «Про статус суддів», встановлює складний механізм залучення суддів до юридичної відповідальності, що зумовлено особливостями правового статусу суддів. Складність механізму є додатковою гарантією для суддів від безпідставного залучення їх до відповідальності, але в той же час дозволяє об'єктивно розглянути справу щодо обвинувачення стосовно судді.

¹ Старілов Ю. Н. Курс общего административного права: в 3 т. / Ю. Н. Старілов. Тугаринов В. П. Личность и общество / В. П. Тугаринов. — М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2002. — Т. 2.: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. — С. 104.

² Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 р. № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 25. — Ст. 146. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41–42, № 43, № 44–45. — Ст. 529.

На сьогодні важливим питанням є встановлення більш чітких умов для притягнення суддів до відповідальності та переліку суб'єктів, які можуть ініціювати питання притягнення судді до відповідальності. Існуючий механізм притягнення суддів до відповідальності, як обґрунтовано вважає О. Куліков, з одного боку, дає можливість подавати велику кількість необґрунтованих заяв стосовно притягнення до відповідальності, а з іншого — навпаки унеможлиблює притягнення до відповідальності суддів, провину яких доведено і стосовно яких дійсно необхідно здійснити такий захід¹.

Негативною стороною юридичної відповідальності суддів може бути те, що вона може слугувати легалізованим методом досягнення розправи над опозицією та рештою «небажаних» осіб, методом репресій. Органи державної влади, використовуючи такі методи боротьби, самі перетворюються на правопорушників і злочинців. Тому розгляд незалежності суддів ставить проблему відповідальності суддів за її дотримання і вимагає наявності розвиненого правового механізму контролю за виконанням її вимог. На перший погляд незалежність і відповідальність по суті перебувають у певному протиріччі одне з одним. Незалежність по суті встановлює свободу судді від будь-якого контролю над ним, а відповідальність — це, насамперед, контроль над його діяльністю. Але у даному випадку слід зазначити, що принцип незалежності судової влади є не особистим привілеєм суддів, а встановленим державою механізмом забезпечення інтересів тих осіб, що звертаються до суду з метою захисту їх прав.

На слушну думку К. Басіна, окрім традиційних видів юридичної відповідальності, до яких відносять: за суб'єктами (індивідуальна, колективна); за органами, які притягають до відповідальності (судова, адміністративна); за галузевою належністю (кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарно-правова, матеріальна, процесуальна і ін.); за наслідками (позитивна, негативна), також виокремлюють нові види відповідальності: за характером правопорушення, видом санкцій і

¹ Куліков О. Про проблеми неефективного функціонування системи українського судочинства/О. Куліков/ /Юридичний журнал «Юстіан». — 2008. — № 10. — С. 110.

сферами правового впливу¹. П. Рабінович влучно зазначає, що критерієм видової класифікації заходів юридичної відповідальності мають бути юридична природа відповідного правопорушення та характер шкоди, заподіяної ним. Це дає йому підстави виокремити такі види юридичної відповідальності: конституційна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна тощо².

За галузевою ознакою окремі науковці виділяють такі види юридичної відповідальності суддів, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова, конституційна і міжнародно-правова³.

Відразу хотілось би зазначити, що інститут конституційної відповідальності суддів як вид юридичної відповідальності є порівняно новим інститутом для української юриспруденції, який відбувся завдяки прийняттю Конституції України. Конституційна відповідальність — це передбачений нормами конституційного права специфічний обов'язок суб'єктів конституційного права переносити певні негативні наслідки за скоєне правопорушення. Конституційно-правова відповідальність належить до юридичної відповідальності і має прояв у достроковій зміні конституційного статусу органу, визнання акта органу влади неконституційним або імпічменту посадових осіб. За всіма ознаками процедура звільнення суддів з посади, особливо у випадку порушення ними присяги, споріднена із процедурою імпічменту⁴. На думку О. Мельник конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади є юридичною відповідальністю політичного характеру, що існує у сфері конституційних відносин і реалізується у відповідальному стані

¹ Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / К. В. Басін; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2006. — С. 9.

² Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: навч. посібник / Т. М. Рабінович. — 3-є вид., зі змінами і доп. — К.: ІСДО, 1995. — С. 149.

³ Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. — 2010. — № 10 (121). — С. 42.

⁴ Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення судді до відповідальності / О. В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2011. — № 1 (5). — С. 82.

суб'єктів конституційно-правових відносин (позитивний аспект) за здійснення їх правового статусу та компетенції, а у випадках його порушення — у примусовому перенесенні заходів впливу (негативна відповідальність), суть яких полягає у вилученні із сфери політики шляхом позбавлення права здійснювати державну владу»¹. О. Совгиря та Н. Шукліна під конституційною відповідальністю розуміють передбачений нормами конституційного права вид соціальної та правової відповідальності, що існує у сфері конституційно-правових відносин, характеризується наявністю специфічних суб'єктів, механізму реалізації та санкцій і полягає в примусовому перетерплюванні заходів впливу за протиправне діяння та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта². Правило, згідно з яким особа, котра вчинила аморальні дії, як визначає А.І. Петелін, не може бути носієм державно-владних повноважень, представником державної влади, закріплене в конституційному законодавстві багатьох країн. Завдяки такому правовому закріпленню порушення моральних вимог стає «конститутивним елементом складу правопорушення»³. На думку В. Виноградова, у деяких випадках конституційно-правова відповідальність має яскраво виражений політико-правовий характер⁴.

З цього приводу А. Полешко писала, що припинення повноважень судді, як міра конституційної відповідальності близька формою до дисциплінарної відповідальності, у зв'язку з чим відсутня ясність у даному питанні як у юридичній науці, так і в законодавстві⁵. Однак, на нашу думку, процедура звільнення

¹ Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / О. В. Мельник. — К., 2000. — 61 с.

² Совгиря О. В. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2012. — С. 39.

³ Петелін А. И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе / А. И. Петелін. — Омск, 1976. — С. 17.

⁴ Виноградов В. А. Конституционная ответственность: вопросы теории и правового регулирования / В. А. Виноградов. — М., 2000. — С. 23—25.

⁵ Полешко А. Судова система в проекті Конституції України / А. Полешко // Право України. — 2002. — № 11. — С. 17.

суддів з посади з підстав визначених законом, дійсно має ознаки саме конституційної відповідальності.

Для підтримання суддівської дисципліни, додержання ними принципів справедливості та законності найбільш поширеним є застосування дисциплінарної відповідальності суддів. Дисциплінарна відповідальність суддів, як з цього приводу зазначає О. В. Гончаренко, як вид юридичної відповідальності полягає в накладенні на порушника суддівської дисципліни несприятливих позбавлень морального, матеріального та організаційного характеру і є одним із засобів забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам (суддівської дисципліни)¹.

Дисциплінарна відповідальність судді порівняно з конституційною чи кримінальною є більш м'якою і втілюється у вигляді догани.

Згідно з частиною першою ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя може бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

1) істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, пов'язані з відмовою у доступі до правосуддя з підстав, не передбачених законом, порушення вимог щодо розподілу та реєстрації справ у суді, правил підсудності чи підвідомчості, необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову;

2) невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом;

3) порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушень правил щодо самовідводу;

4) систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя;

5) розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

¹ Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення судді до відповідальності / О. В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2011. — № 1 (5). — С. 79.

б) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майновий стан і доходи, зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей;

З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що дисциплінарним проступком судді є винне протиправне порушення суддею своїх обов'язків, порушення прав і свобод особи та громадянина, порушення суддівських обмежень, а також морально-етичних правил поведінки суддів.

Досліджуючи види юридичної відповідальності суддів можна також визначити і можливість настання цивільно-правової відповідальності суддів. Цивільно-правова відповідальність суддів в Україні є недостатньо вивченою темою у юридичній літературі. Крім цього, цивільно-правова відповідальність не знайшла законодавчого закріплення спеціальних положень, що регламентують підстави, умови і порядок притягнення до цивільно-правової відповідальності суддів, які ухвалили несправедливий вирок чи вчинили інші незаконні дії. Відповідно до закону України «Про судоустрій і статус суддів», за шкоду, завдану судом, відповідає держава на підставах та в порядку встановлених законом. Адже суддя здійснює правосуддя від імені держави. При цьому, як переконливо доводить Л. М. Москвич, шкода повинна відшкодовуватися тільки за умови, якщо суддя ухвалив неправосудне рішення умисно або через грубу необачність, яку він повинен був не допустити¹.

Зокрема, відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. А згідно з ч. 4 ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

У Цивільному кодексі України передбачена відповідальність держави за шкоду, завдану фізичній особі діями органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

¹ Москвич Л. М. Статус судді: питання теорії та практики: монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. — С. 67.

Зокрема, у ч. 1 ст. 1176 Цивільного кодексу України зазначено, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, притягнення до кримінальної відповідальності, застосування до неї як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, затримання, накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду. Ч. 5 цієї ж статті передбачено, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили¹.

Незважаючи на особливості суддівського статусу суддя також є суб'єктом адміністративних правопорушень, що і обумовляє необхідність дослідження і такого виду юридичної відповідальності суддів як адміністративна відповідальність. При цьому до адміністративної відповідальності суддя притягується на загальних засадах, однак процесуально ця адміністративна справа, враховуючи статус судді, матиме свої особливості. Водночас, особливістю суддівської діяльності є те, що протиправні дії судді, за які передбачена адміністративна відповідальність, можуть викликати і дисциплінарну відповідальність судді.

Наступним видом юридичної відповідальності, що варто розглянути в нашому дослідженні є кримінально-правова відповідальність суддів. Кримінальним кодексом України згідно розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» встановлюються підстави кримінальної відповідальності суддів за: постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ч. 1 ст. 375); ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки або вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах (ч. 2 ст. 375);

Як спеціальний суб'єкт злочину суддя може бути притягнутим до кримінальної відповідальності за такі злочини як: порушення права на захист (ст. 374 КК); невжиття заходів без-

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 435-IV. — Ст. 356.

пеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК)¹.

У наукових дослідженнях також висловлюється думка про існування процесуальної відповідальності суддів. Так, М. О. Сапунова вважає, що процесуальна відповідальність суддів є самостійним видом юридичної відповідальності. Автор розглядає її в позитивному та негативному аспектах: процесуальну відповідальність суддів як необхідність діяти на користь правосуддя, використовуючи права і виконуючи покладені законом обов'язки, а також необхідність нести заходи правової дії в разі здійснення процесуального правопорушення. При цьому допущене суддею процесуальне правопорушення є порушенням вимог закону, здійснене у сфері судочинства у формі винного невиконання суддею своїх процесуальних обов'язків або об'єктивної (невинної) поведінки, що є посяганням на справедливе здійснення правосуддя. Визнання процесуальної відповідальності суддів як самостійного виду їх юридичної відповідальності авторка обумовлює необхідністю розвитку боротьби з процесуальними правопорушеннями, що призводять до скасування судових рішень. М. О. Сапунова також вважає, що судова помилка є підставою для процесуальної відповідальності судді незалежно від вини і вимагає застосування відновної санкції, що одночасно містить в собі докір на адресу особи, яка допустила судову помилку². На наш погляд, підстави настання процесуальної відповідальності судді повністю охоплюються підставами застосування дисциплінарних стягнень чи, за наявності певних ознак, виступають підставами для притягнення судді до кримінальної відповідальності. Таким чином, ми не вбачаємо достатніх теоретичних підстав для того, щоб окремо виділяти такий вид юридичної відповідальності суддів як процесуальна відповідальність.

¹ Кримінальний кодекс України: станом на 20 вересня 2009 року // Офіц. вид. — К.: Паливода А. В., 2009. — 185 с.

² Сапунова М. О. Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М. О. Сапунова. — М., 2007. — С. 126.

Суддівська відповідальність знаходиться у тісному співвідношенні з суддівським імунітетом. Імунітет судді можна розглядати як своєрідний виняток з конституційного принципу рівності усіх перед законом і судом. Але слід перш за все зауважити, що імунітет судді не є певним особистим привілеєм, а перш за все є одним із видів захисту ведення суддею професійної діяльності, а саме справедливого та неупередженого правосуддя. Імунітет судді перш за все пов'язаний з тим, що суспільство і держава, доручаючи носіям судової влади право вирішувати правові спори, мусила забезпечити суддів додатковими засобами правового захисту для ефективного здійснення ними функцій по відправленню правосуддя.

Тобто, суддівський імунітет слід розглядати як правовий інститут, що складається із сукупності правових норм, які встановлюють особливу правову процедуру залучення судді до встановленої законом відповідальності та звільняють його від виконання певних юридичних обов'язків з метою забезпечення незалежності статусу суддів і належного виконання ним професійних обов'язків.

Цей же принцип передбачений в ч. 3 ст. 126 Конституції України, відповідно до якої суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом. Але де-факто він не здатний на сьогодні реально забезпечити незалежність судової влади, а отже і не здатен забезпечити здійснення правосуддя неупередженим та справедливим судом. На даний момент з цією проблемою зіткнулись не лише Україна, а і ряд європейських країн. Зокрема, консультативна рада європейських суддів (КРЕС) допускає можливість зловмисного використання інституту кримінальної відповідальності для зведення рахунків за ухвалені суддями рішення. Так, у п. 54 Висновку КРЕС для Комітету Міністрів Ради Європи від 19 листопада 2002 р. «Про принципи і правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етичні норми, несумісну з посадою поведінку і неупередженість» зазначено, що сутяжницьке порушення кримінальної справи проти судді за ініціативою незадоволеної судовим рішенням сторони стало поширеним явищем у деяких європейських державах. Проте, як слушно зауважує О. В. Константий, доки поточна практика повністю не виключила кримінальну відповідальність суддів, які вчинили ненавмисні помилки при виконанні своїх функцій. Суддя не повинен працювати під загрозою грошового

покарання і тим більше тюремного ув'язнення, оскільки наявність такої загрози може, хоча б і підсвідомо, вплинути на його рішення (п. 53 Висновку КРЕС)¹.

Але імунітет суддів не є абсолютним. В дослідженнях вчених зазначається, що недоторканність передбачає підвищену відповідальність за покладені на них функції, дотримання ними законів. Правопорушення посадових осіб, наділених державно-владними повноваженнями, характеризується підвищеною небезпекою, оскільки безпосередньо торкаються публічних інтересів, прав та свобод громадян, а тому повинні супроводжуватись підвищеною юридичною відповідальністю². Ненадійний контроль за діяльністю державних службовців, невідпрацьований механізм адміністративної, матеріальної і навіть дисциплінарної відповідальності — це фактори, як переконливо доводить О. Старцев, які провокують корупцію в державній службі та в інших сферах суспільного життя нашої держави»³.

Очевидним є те, що для подальшої демократизації суспільства інститут суддівського імунітету в Україні потребує вдосконалення. Зокрема, слід передбачити можливість затримання судді правоохоронними органами в разі вчинення ним насильницького злочину з наступним погодженням такого затримання з органом, який обрав чи призначив суддю.

У Кодексі суддівської етики, що був прийнятий XI з'їздом суддів України 22.02.2013 р., зазначається, що суддя не може робити публічні заяви, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Тому, погоджуючись із думкою науковців, вважаємо, що ще однією новелою до чинного законодавства міг би стати інститут суддівського індемнітету, тобто неможливості притягнення до юридичної відповідальності суддів за висловлювання думок та міркувань безпосередньо під час розгляду та вирішення справ судової

¹ *Константиї О. В.* Суддівський імунітет як гарантія об'єктивного і неупередженого правосуддя в державі / О. В. Константиї // Вісник Верховного суду України. — 2010. — № 1 (113). — С. 45.

² *Ноздрачев А. Ф.* Государственная служба: учебник для подготовки государственных служащих / А. Ф. Ноздрачев. — 1999. — С. 485.

³ *Старцев О.* Актуальні проблеми юридичної відповідальності посадових осіб у сфері управлінської діяльності / О. Старцев // Право України. — 2000. — № 11. — С. 112.

юрисдикції, окрім відповідальності за образу, наклеп чи непристойні висловлювання¹. На нашу думку, подальшої імплементації в ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заслуговує норма, згідно з якою суддя не може бути притягнутим до відповідальності за висловлювання думок та міркувань безпосередньо під час розгляду та вирішення справ, окрім відповідальності за образу, наклеп чи непристойні висловлювання.

На жаль, як свідчать соціальні опитування та статистичні показники діяльності Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та інших державних органів, кількість скарг на осіб у суддівських мантиях щороку зростає, що не може залишитися поза увагою як правоохоронної і законодавчої галузі діяльності суспільства, так і науки.

Досить часто ми бачимо приклади того, що судді зловживають своїм винятковим статусом, не завжди керуються Конституцією та законами України, піддаються впливу органів державної влади, допускаючи безкарне втручання у ведення правосуддя. Це негативно впливає на ставлення соціуму до суддів та завдає істотної шкоди демократичному ладу, правам і свободам громадян, інтересам суспільства і держави. На думку Вінокурової Л. В., ця тенденція втручання у діяльність суддів сприяє поширенню суспільно небезпечних посягань на правосуддя, порушуючи принципи самостійності та незалежності суддів, конституційних засад судочинства². Цієї ж думки дотримується Галайденко Т. В., яка стверджує, що в останні роки також спостерігаємо намагання перетворити суди з органів правосуддя на знаряддя для виконання політичних та особистих замовлень, придаток тієї чи іншої політичної сили, засобом задоволення політичних, корпоративних і приватних інтересів³. Ми погоджуємось із зазначеними тезами, адже послаблення неза-

¹ *Константий О. В.* Суддівський імунітет як гарантія об'єктивного і неупередженого правосуддя в державі / *О. В. Константиї* // Вісник Верховного суду України. — 2010. — № 1 (113). — С. 47.

² *Вінокурова Л. В.* Проблеми функціонування та розвитку судової влади в Україні. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / *Л. В. Вінокурова* // Держава і Право. — 2008. — № 3 (17). — С. 24.

³ *Галайденко Т. В.* Сутність принципу незалежності суддів / *Т. В. Галайденко* // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2011. — № 4. — С. 76.

лежності суддів, зростання можливості тиску на суддів призведе до зростання недовіри до суддів, що у свою чергу призведе до занепаду судової системи в цілому.

Доказом вищесказаного є постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», де наголошується, що останнім часом факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного та відвертого характеру при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів. Ряд важливих законодавчих положень з питань забезпечення діяльності судів не виконується. В той же час, як справедливо зауважує О. О. Кваша, незалежність суду передбачає, що судді і судова влада як інститут є вільними від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів¹. Також відповідно до закону «Про судоустрій і статус суддів» органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї.

У цьому контексті О. О. Кваша доводить, що якщо суд не є незалежним і постановлене ним під незаконним впливом рішення є неправосудним, то не досягається одна із цілей судової діяльності, а саме — охорона прав та свобод людини. Недотримання принципу незалежності суддів обумовлює нездатність суду протидіяти незаконним порушенням прав людини в Україні².

Треба визнати, що стандартні форми юридичної відповідальності є не достатньо ефективними для необхідного забезпечення незалежності суддів. У рекомендації № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», схваленої Комітетом міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 року, зазначено, що дотримуючись принципів незалежності правосуддя, державі необхідно вжити всі необхідні заходи у випадку невиконання суддями своїх обов'язків неефективного дисциплінарного впливу. Зокрема

¹ Кваша О. О. Принцип незалежності суддів як гарантія протидії порушенням прав людини в Україні / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 2. — С. 229.

² Там само. — С. 231.

рекомендується вживати таких заходів: усунення судді від провадження у справі; штрафні санкції, як, наприклад, зменшення розміру винагороди за певний проміжок часу; тимчасове призупинення суддівських повноважень. Звільнення з посади судді можливе тільки у разі, коли він не здатний відправляти судочинство або ж вчинив кримінальний злочин чи серйозно порушив дисциплінарні правила. Для накладання санкцій і вжиття дисциплінарних заходів щодо суддів, як справедливо зауважує Д. Притика, держава також може створити спеціальний уповноважений орган, незалежний від уряду та адміністративних органів¹.

Отже, головним завданням юридичної відповідальності суддів є забезпечення високої функціональності здійснення правосуддя на принципах законності, справедливості та неупередженості. З наведених вище причин актуальним завданням є дослідження підстав та порядку притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності та гарантування при цьому дотримання принципу їх незалежності суддів та судової влади загалом, чому і присвячений другий розділ даного дослідження.

3.2. Генезис інституту суддівської відповідальності в Україні

Законне і справедливе правосуддя завжди було необхідним для суспільства, тому питання про роль юридичної відповідальності в системі гарантій забезпечення суддівської незалежності не може бути з'ясованим без дослідження історичних витоків становлення судової системи в Україні загалом та інституту юридичної відповідальності суддів зокрема. Адже дослідження фактів минулого дає можливість зробити певні практичні та теоретичні висновки для сьогодення.

Постійні наукові дискусії оточують питання часу появи суду як соціального феномену. Деякі науковці починають відлік часу існування судового способу вирішення конфліктів від

¹ Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції / Д. Притика // Право України. — 2008. — № 6. — С. 4.

зародження світу¹, інші — до появи держави і права². В усякому разі із виникненням соціальних конфліктних ситуацій людство почало розуміти, що без запровадження такого інституту як судова влада ці конфлікти не вирішити. У зв'язку з цим виникла необхідність у формуванні, процедурному врегулюванні й закріпленні на законодавчому рівні даного виду суспільних відносин. Виникнення інституту суддівства зазвичай беззаперечно пов'язують з виникненням держави і права. Судді перебрали на себе таку важливу функцію як здійснення правосуддя. Велика влада приносить з собою велику відповідальність. Суспільство завжди вимагало справедливого та неупередженого правосуддя. Саме тому виник інститут охорони правосуддя, що знайшов свою реалізацію у відповідальності, а саме юридичної відповідальності суддів. Водночас, С. В. Прилуцький вважає, що суд, будучи одним із самостійних проявів цивілізованої суспільної організації, є докласовим, а право на суд та судовий захист — одне із первісних прав людини³. Л. М. Москвич також зазначає, що відлік зародження інституту суду слід вести від моменту утворення суспільства⁴. Дана позиція, представляється найбільш ґрунтовною, адже саме суспільні відносини обумовлюють необхідність існування незалежного арбітра, здатного до неупередженого розв'язання соціальних конфліктів.

Перші уявлення про функціональне призначення суду викладено, як зазначає В. Капустинський, мислителями та юристами періоду давніх держав, зокрема у працях філософів Ста-

¹ Баренбойм П. Конституція мира: Библейские корни независимости суда: учеб. пособие / П. Баренбойм. — М.: Белые альвы, 1997. — С. 65.

² Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права: очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. — М.: «Юрид. лит.», 1957. — С. 221. Колоколов Н. А. Судебная власть: о сущем феномена в логосе / Н. А. Колоколов. — М.: Юрист, 2005. — С. 124.

³ Прилуцький С. В. Соціальний феномен суду як цивілізаційної основи розвитку людства / С. В. Прилуцький // Судова апеляція. — 2011. — № 3 (24). — С. 11.

⁴ Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія / Л. М. Москвич. — Х.: ФІНН, 2011. — С. 12.

родавньої Греції: Платона, Арістотеля, Цицерона та ін.¹ Так, Арістотель зауважував, що іти до судді — це прямувати до правосуддя, оскільки суддя хоче бути втіленням правосуддя, і саме тому шукають суддю, який стоїть посередині (між сторонами), дехто навіть називає суддів посередниками, вважаючи, що знайшовши посередника, знайдуть і правосуддя². Непезпідставно С. В. Прилуцький вважає, що саме мирний шлях вирішення конфліктів спонукав людей звернутися до нової форми суспільних відносин — суду³.

Суд, зазначає В. К. Цечоев, у найдавніших державах на території України може бути відтворений на прикладах Скіфії, Боспора, Хазарії⁴. Наприклад, скіфські звичаї дозволяють виявити змагальний судовий процес та розшуковий суд. Водночас, справедливо зауважував І. Марочкін, дійсний розвиток права на теренах України можна пов'язувати саме з об'єднанням двох великих на той час політичних центрів: Новгородського та Київського князівств⁵.

У законах Київської Русі охорона правосуддя не знайшла свого нормативного закріплення. У IX–X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права. Але з виникненням нової держави з'явилась необхідність в створенні нового джерела регулювання суспільних відносин. Тому як наслідок почалось формуватись писане право. З цього приводу А. В. Шевченко пише, що про охорону правосуддя лише згадується в деяких літературних пам'ятках і договорах Русі з Візантією X ст. Русько-візантійські договори 907, 911, 944 і 971 рр. свідчать про високий міжнародний авторитет Давньоруської держави та виступають

¹ Капустинський В. До питання періодизації досліджень судових органів та їх функціонального призначення / В. Капустинський // Слово Національної школи суддів України: загальнодерж. наук.-практ. та наук.-метод. юрид. видання. — 2013. — № 2 (3). — С. 168.

² Арістотель. Нікомахова етика/пер. В. Ставнюка. — К.: Аквілон-Плюс, 2002. — Кн. 5—76 с.

³ Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / С. В. Прилуцький. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012.

⁴ Цечоев В. К. История суда России: учеб. пособие / В. К. Цечоев. — М.: Проспект, 2010. — С. 16.

⁵ Марочкін І. Становлення інституту кандидата на посаду судді в Україні / І. Марочкін, В. Комаров // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2011. — № 1. — С. 34.

цінним джерелом для усвідомлення історії розвитку права Київської Русі 1. Наприклад, договір Олега 907 р., який був доповнений у 911 р., містив 12 статей, 5 з яких стосувалися кримінального права.

Безумовно найвизначнішим джерелом права часів Київської Русі є Руська Правда. У Руській Правді (вона дійшла до нас у понад 110 списках XIII–XVIII століть, за особливістю яких можна виділити три пам'ятки: Коротку Правду, Просторову Правду і Скорочену Правду) окремо не передбачалася відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного вироку. Більшість статей Руської Правди присвячені сфері цивільних відносин, а норми фактично захищали лише життя людей, що здійснювали правосуддя.

Аналіз відповідних правових норм дав підстави А. Щасному стверджувати, що Руська Правда передбачала відповідальність за такі неправомірні діяння, які учинялися щодо тих осіб, які здійснювали правосуддя: вбивство княжого тіуна, який на той час виконував судові функції та представляв судову владу у князівстві, — ст. 22 короткої редакції Руської Правди; вбивство представника судової влади; незаконне втручання в діяльність суду; обвинувачення у вчиненні злочину невинної особи та завідомо неправдивий донос — у просторовій редакції Руської Правди².

Ще одним положенням, що стосується ведення правосуддя суддею була норма, що встановлювала заборону на порушення судової процедури суддями: «Убогого не можна помилувати, тому що зло має бути відплачене злом, а тому суддям належить вникати в суть справи, оскільки мають право осудити без слідства і без тортур. Будь-який справедливий вирок людина не скоро сприйме, хай не осудять неповинного, не убивають»³. Але очевидним недоліком є те, що суддя не ніс жодної санкції за пору-

¹ Шевченко А. В. Інститут дисциплінарних інспекторів: передумови становлення та основні засади функціонування / А. В. Шевченко // Вісник Верховного суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 34.

² Щасний А. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного рішення / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 3 (15). — С. 110–111.

³ Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Законодательство Древней Руси / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 1. — С. 47–62.

шення цієї статті. Це був одним із перших принципів ведення правосуддя у Київській Русі. Хоч у Київській Русі на даному етапі інститут юридичної відповідальності за посягання на правосуддя ще не набув достатнього рівня, але можна стверджувати, що вищезазначені норми були лише першими кроками у розвитку прогресивного законодавства у сфері охорони правосуддя.

Історичні аспекти розвитку охорони правосуддя необхідно аналізувати в контексті дослідження історії становлення суду як органу держави та судової системи зокрема.

Досліджуючи дане питання П. П. Музиченко зазначає, що історично першим на теренах Київської Русі виник суд общин, як незалежний від держави орган. Судили в ньому самі члени общини. Тому ведення правосуддя на цьому етапі регламентувалось звичаєвим правом. Ці факти свідчать про те, що суд був громадською та доволі самостійною установою. З моменту об'єднання Київського і Новгородського князівств значно зросла юрисдикція київського князя. З часом до нього перейшли не лише законодавча та виконавча влада, а й судова. Спочатку князь судив сам. Судові рішення приймалися в усній формі і виконувалися різними княжими агентами, вірниками, мечниками та ін.¹

З прийняттям християнства на території України з'являються церковні закони, які були систематизовані і стали відомі під назвою Устава Володимира. Саме з введенням християнства у Київській Русі, як визначає Л. М. Москвич, пов'язують і виникнення такої судової установи як церковний суд, який мав карати за здійснення язичницьких обрядів, розглядав справи про неосвячений церквою шлюб, розлучення, майнові спори, побиття батька або матері, а також справи що стосуються церковного люду².

У процесі судочинства брали участь «ябетник» (обвинувач), «метальник» (писар), «істці» (слідчі). І. Я. Терлюк також зазначає, що існував також суд феодала-землевласника. Під його юрис-

¹ Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. / П. П. Музиченко. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — С. 60–62.

² Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем / Л. М. Москвич // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 3. — С. 74.

дикцію підпадали холопи, наймити та закупи. При цьому, рішення феодала щодо холопа оскарженню не підлягало¹.

Вищою судовою владою був наділений князь, який здійснював правосуддя щодо всіх справ, де хоча б однією з сторін виступав представник феодальної аристократії, а найбільш складні судові справи з участю феодалів розглядав колегіальний орган — боярська рада на чолі з князем. Князь же був і апеляційною інстанцією. Інші справи, що не стосувалися феодальної знаті, вирішували представники місцевої адміністрації — посадники, волостелі тощо. Безперечно, справедливо зауважує В. С. Єгорова, що судді за доби Київської Русі здебільшого диференціювалися за суб'єктами судочинства, але таке розмежування суддів судів загальної юрисдикції вбачається прогресивним для епохи раннього феодалізму². Тобто судова система Київської Русі була становою.

Децентралізація князівств Київської Русі, їх роздрібленість та монголо-татарськанавала мали наслідком занепад Київської Русі як незалежної держави. З цього моменту почався новий етап у історії права України. Це призвело наприкінці XIV ст. до окупації західноукраїнських земель Польщею та до приєднання всіх інших українських і білоруських земель до литовських володінь. Таким чином, утворилася нова держава — Велике князівство Литовське, яке справедливо зветься Литовсько-Руською державою. Важливим є те, що литовці керувались принципом «Чужого не руйнуємо, нового не впроваджуємо». Це означало, що на території бувшої Київської Русі продовжили діяти не лише її звичаї та традиції, а й продовжила діяти її система права.

У XIV ст. судова система була подібної до системи доби Київської Русі. Так тривало до 1468 року. Судебником 1468 р. було створено станово-представницький суд — суд пани-рада. Існував також копний (народний) суд, діючий на основі звичаєвого права, до якого могли звертатися представники усіх станів населення. В основу судової системи було покладено залежність суду

¹ Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб. / І.Я. Терлюк. — К.: Атіка, 2006. — С. 36.

² Єгорова В.С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції / В.С. Єгорова // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2011. — № 3 (11). — С. 184.

від адміністрації та становий принцип побудови судових установ. Така судова система, за висновком Є. А. Чернушенко, існувала до 1564–1566 років, після проведення судової реформи на українських землях суд відокремлюється від адміністрації¹. За статутом 1566 р. у кожному повітовому місті було створено три судові установи: земські (обиралися шляхтою), гродські (одноособові) і підкоморні суди. Міське населення спочатку не зазнавало жодних змін у своєму правовому статусі, хоча і було відокремленим від селян. Але, як слушно зауважує А. В. Шевченко, вже з XV століття містам почали надавати особливі щодо самоуправління на основі німецького (магдебурзького) права, внаслідок чого змінився давній характер українських городів: вони перетворилися в «міста», а населення їх — у «міщан», що користувалися правом міського самоуправління, мали свій суд, своє право². У містах з Магдебурзьким правом судові справи міщан розглядала судова колегія.

Крім того існував ряд спеціалізованих судів, що розглядали окремі види спорів. До таких судів відносились замкові, цехові, козацькі суди. Вони помітно відрізнялись учасниками процесу та самим процесом від земських, гродських і підкоморних процедурою розгляду справи та суб'єктами судового провадження.

Після об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського за Люблінською унією у єдину державу — Річ Посполиту в 1569 р., більшість українських земель опинились у складі Речі Посполитої, що, на думку В. С. Єгорової, сприяло подальшій колонізації функцій судів загальної юрисдикції³.

Можна зі впевненістю стверджувати, що правосуддя на той час мало класовий характер. Носіями судової влади стали магнати та шляхта, тому високої ролі юридичній відповідальності цих станів за винесення неправосудних рішень не надавалось.

¹ Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження судових рішень у цивільному процесі на українських землях / Є. А. Чернушенко // Судова апеляція. — 2005. — № 1. — С. 88–89.

² Шевченко А. В. Інститут дисциплінарних інспекторів: передумови становлення та основні засади функціонування / А. В. Шевченко // Вісник Верховного суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 32.

³ Єгорова В. С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції / В. С. Єгорова // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2011. — № 3 (11). — С. 184.

До прийняття в 1529 році Литовського статуту на території України продовжувала діяти Руська Правда. Аналіз тексту Литовських статутів дозволяє зробити висновок, що всі Литовські статуту (1529-го, 1566-го, 1588-го), як і Руська Правда, не містять чітких норм, що регулювали відповідальність судді за винесення неправомірного рішення. Проте існували певні норми, які обмежували поведінку суддів та вносили застереження проти вирішення судових справ несправедливо чи за хабар. У статутах була встановлена кримінальна відповідальність за неправомірні дії особи щодо судді (побиття або вбивство тіуна чи пристава — артикул 3 розділу 11 Литовського Статуту 1529 року). Крім того в окремих артикулах передбачалася відповідальність за незаконні дії тих осіб, які здійснювали правосуддя — суддею (артикул 20 розділу 6 Литовського Статуту 1529 року)¹.

Немалий політичний вплив на той час мала така верства населення, як козацтво. З огляду на постійну загроза з боку урядових польських військ, нападів татар і турків козакибудували укріплені засіками містечка, так звані «січі». У середині XVI ст. з'явилося перше постійне укріплення і центрконсолідації козацтва — Мала Хортиця, яке прийнято вважати першою Запорозькою Січчю. Саме тут виникли зародки української державної організації з притаманними їй елементами демократизму і права. Поряд із судовою системою, передбаченою Литовськими статутами, існувала козацька система судочинства, що мала свої властивості. Система злочинів і покарань, що складалась у козаків була сформована на основі старих звичаїв та здорового глузду. Поступово звичаєве право трансформується в національне право. Особливість політико-правової системи Запорозької Січі, як небезпідставно зазначає Ю.Ю. Чуприна, була в тому, що вона (як, наприклад, англосаксонська система права) не знала писаної конституції чи іншого закону, в рамках якого була б чітко визначена структура вищих органів влади та управління, їх компетенція, розмежовані сфери діяльності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади².

¹ Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник для студ юрид. спеціальн. в. н. з. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — С. 61—63.

² Чуприна Ю.Ю. Судова влада України: Історичні особливості становлення та розвитку / Ю.Ю. Чуприна // Держава та регіони. Серія: державне управління. — 2010. — № 4. — С. 31.

На чолі Запорозької Січі стояв кошовий отаман, який уособлював усю вищу владу (військову, адміністративну, судову й певною мірою духовну). Кошовий отаман затверджував обраних на військовій раді старшин, визначав духовенство для січової та паланкових церков, розподіляв воєнну здобич, прибутки; виконував функції найвищого судді, здійснював загальне керівництво військовими справами, представляв Січ у міжнародних відносинах.

Д. І. Яворницький з цього приводу писав, що перш ніж відпустити старшину з площі, товариство вимагало від неї звіту за різні дії. Пам'ятаючи про це, вона рідко діяла за власним бажанням, а переважно за бажанням усього війська. Якщо ж старшину викривали в якихось злочинах супроти всього війська, її карали за це насмерть¹.

Внаслідок національно визвольної війни 1648—1654 років виникла козацька (власна) держава. У цей період козацькі суди керуються, як і раніше, нормами звичаєвого права, але необхідно звернути увагу на процес формування національної правової системи, хоча в цей період українське судочинство ще ґрунтується на Литовських статутах і Магдебурзькому праві. Внаслідок того, що національна система судоустрою формувалась в ході бойових дій, закономірним є те, що функціями судочинства надіялась козацька старшина — сотники, полковники, а також спеціально виділені судді. Під владою козаків опинилась майже вся територія України, окрім Галичини та Волині. Вся територія була поділена на 16 військових округів (полків), які у свою чергу поділялися на сотні.

Продовжуючи своє дослідження В. С. Єгорова зазначає, що для цивільного населення була створена така система судів: козацькі, сотенні, полкові суди та генеральний суд. Козацькі суди були першою ланкою в судовій системі. Вони розглядали справи та приймали рішення за участю всієї громади. Найвищою ланкою судової системи був генеральний суд при гетьманові. До його складу входили два генеральні судді та судовий писар. Генеральний суд фактично був апеляційною інстанцією. Він займався справами, які надходили від

¹ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький. — Львів: Світ, 1990. — Т. 1. — С. 133.

полкових і сотенних судів. Крім того, генеральний суд розглядав деякі справи, з якими прохачі зверталися прямо до гетьмана¹.

Водночас, як визначає В. Мульченко, сторона, яка була незадоволена вироком суду, могла порушити клопотання про їх скасування. Для подання апеляційної скарги відводився 10-денний строк від дня винесення судового рішення. Сторона, що подавала апеляцію, мала зробити аргументовану заяву з цього приводу. Підставами для задоволення апеляції вважалися: відсутність показань відповідача у протоколі засідання, необґрунтоване відкидання доказів, порушення процесуального порядку. Якщо рішення суду першої інстанції скасовувалося вищим судом, то на суддів покладался обов'язок відшкодувати усі судові витрати².

В 1654 році політична ситуація для гетьманщини ускладнилась, внаслідок чого був укладений військовий союз з північним сусідом на умовах васалітету. Взнявши під протекторат Гетьманщину, Московський цар зобов'язався не втручатися у внутрішні справи України, зокрема в її судочинство. На цей час в Україні практично була сформована своя власна судова система з чітко визначеним правосуддям. Росія рахувалася з цією системою судоустрою і в царевій грамоті від 27 березня 1654 р. за Україною визнавалося право на існування національної системи судоустрою.

На початку XVIII століття збільшився вплив російського законодавства на правову систему Гетьманщини. Це пояснювалось особливою зацікавленістю російського уряду до стану правосуддя в Україні, оскільки збільшилась кількість поданих скарг на неправомірні дії судді. Уряд намагався виправити ситуацію введенням нових правових норм щодо відповідальності судді за неправомірні дії. Зокрема, в Інструкції гетьмана Апостола 1730 року з метою зменшення кількості таких апеляцій і скарг встановлювалася відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення, за що «... суддів теж карано або штра-

¹ Єгорова В. С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції / В. С. Єгорова // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. — 2011. — № 3 (11). — С. 185.

² Мульченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя / В. Мульченко // Право України. — 2003. — № 1. — С. 50.

фовано, коли доведено їхню необ'єктивність». В ордері гетьмана Кирила Розумовського 1751 року зазначалося: «... після розгляду справ, якщо виявиться, що судді когось несправедливо звинуватили, тих штрафувати й зі штрафу ображених нагороджувати. Суддів полкових і магістратових судів за винесення несправедливого вироку карати штрафом у 12 крб., суддів Генерального суду — штрафом у 120 крб.». Штрафи за неправовий вирок з суддів полкових і магістратових судів стягував Генеральний суд, а з суддів Генерального суду — Генеральна канцелярія¹. Всі ці факти свідчать про вдосконалення на початку XVIII століття інституту притягнення суддів до відповідальності за вчинення неправомірних дій.

До кінця XVII століття загальні правові норми Росії на території Гетьманщини не застосовувались. В результаті переходу під владу Росії Лівобережної, а згодом і Правобережної України московське законодавство поширює свою дію і на ці території. В історичному контексті розвитку права та зокрема інституту юридичної відповідальності суддів на теренах України вплив мав і Судебник 1497 року, або Судебник Івана III. Судебник 1497 року об'єднав місцеві закони та взяв за основу судні грамоти. У цьому нормативному акті, як і в судних грамотах, узаконені ряд загальних засад здійснення правосуддя, які одночасно були своєрідною протидією постановленню суддею завідомо неправосудного вироку².

З правової точки зору більш досконалим можна вважати Судебник 1550 року, джерелом якого був Судебник 1497 року. Саме він вперше в історії, окрім загальних принципів ведення правосуддя, встановив кримінальну відповідальність суддів за винесення завідомо неправомірного рішення. Ще однією якісною перевагою Судебника над попередніми нормативними актами є те, що встановив різницю між судовою помилкою та умисним злочином тих осіб, які здійснювали правосуддя.

У Судебнику 1550 року, як зауважує А. Щасний, вперше згадується така підстава притягнення судді до відповідальності, як

¹ Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.; упоряд. І. Б. Усенко. — К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. — Т. 3. — С. 345—346.

² Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Законодательство первой половины XIX века / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — С. 152.

отримання хабара. Так, ст. 3 уперше уводиться відповідальність за таємний «посул», тобто хабар, суддям та дякам. Недоліком було те, що відповідальність за отриманий хабар була відносно м'якою — найбільше, що їм загрожувало, — це погашення позову тасплата у потрібному розмірі судових витрат імит. Дяка ж за отримання «посулу» належало «кинути в тюрму»¹.

Хоча Судебник 1497 року та Судебник 1550 року правової сили на території України не мали, але вони були основою для Соборного уложення 1649 року. Соборне уложення у свою чергу діяло на Правобережжі України з моменту її приєднання до Російської імперії. Соборне уложення містило вже більш прогресивні норми, що формували більш розвинену систему злочинів проти правосуддя, чільне місце серед яких займало постановлення суддею неправомірного вироку. Як і в Судебнику 1550 року, в Уложенні існувала різниця між судовою помилкою при прийнятті рішення суддею та умисним постановленням неправосудного рішення².

Кримінальна відповідальність суддів в Україні за Соборним Уложенням була основним репресивним засобом забезпечення справедливого правосуддя. Притягнення держави до відповідальності замість суддів в законодавстві не передбачалось до кінця XIX століття. На практиці судді до відповідальності притягувалися рідко, тому юридична відповідальність мала в основному теоретичне значення.

Початок XVIII століття характеризується прогресивнішим розвитком законодавства у сфері відповідальності суддів. У Короткому нарисі процесів та судових позовів, що разом з Артикулом воїнським був додатком до Військового статуту Петра I 1716 року, в ст. 8 глави 1 передбачалася відповідальність за винесення неправосудного вироку суддею: «Ежели он напротив в неправомерном приговоре похлебствен причинится, то, сверх

¹ Щасний А. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного рішення / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 3 (15). — С. 112.

² Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Законодательство первой половины XIX века / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М. Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — С. 102.

лишении чина его, надлежит ему еще иное жестокое учинить наказание»¹.

В XVIII столітті дедалі відчутнішим став тиск Росії на автономію Гетьманщини, що знайшло своє відображення у збільшенні впливу російського законодавства на Україні. У 1743 році були внесені зміни до Зводу законів, за якими судиться малоросійський народ, що фактично за своїм змістом був коментарем до литовських статутів. У ньому передбачалася відповідальність суддів перед Богом за протиправні вчинки при здійсненні правосуддя².

Фактично це була перша спроба кодифікації українського законодавства, яке діяло того часу на території України. На жаль, цьому зводу законів не судилося бути введеним в дію, адже шовіністично налаштований російський Сенат не міг допустити, щоб було видано звід українських законів.

Для дослідження розвитку інституту юридичної відповідальності суддів певне теоретичне значення має Угорський кримінальний кодекс 1879 року, дія якого поширювалась на Закарпаття. У § 468 розділу XLII «Злочини і проступки по службі і зловживання званням адвоката» передбачалось покарання судді чи присяжного засідателя до п'яти років ув'язнення у цухтгаузі за вимагання чи отримання хабара, щоб вчинити діяння, яке впливає з його службових повноважень³.

У XIX столітті була здійснена спроба інкорпорації законодавства Російської імперії, внаслідок чого було надруковано 46 томів Повного зібрання законів Російської імперії, які послуговували джерелом для здійснення подальшої кодифікації чинного законодавства. Результатом стало видання в 1845 році Уложення про покарання кримінальні та виправні. Пізніше ця збірка зазнала певних змін і дійшла до нас кількох редакціях: 1857, 1866 та 1885 років. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні правосуддя вже розглядається як об'єкт кримінально-правової охорони. Основною новизною, як спра-

¹ История государства и права СССР / под ред. К. А. Сафроненко. — М.: Госюриздат, 1967. — С. 332.

² Історія українського права: навч. посіб. / за ред. О. О. Шевченка. — К.: Олан, 2001. — С. 208.

³ Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник для студ. юрид. спеціальн. в. н. з. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — С. 267.

ведливо зауважує А. Щасний, було те, що останнє пов'язувалося з діяльністю його представників, які безпосередньо приймали рішення у кримінальних або цивільних справах, а також здійснювали нагляд за обґрунтованістю і законністю їх винесення¹. У вдосконаленому Уложенні 1866 року містилось п'ять статей, що передбачали відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного вироку².

Цивільно-правова відповідальність суддів була закріплена у Зводі законів у 1851 року в ст. 678, згідно з якою, як зазначає В. Д. Иванов, судді, що притягнули до кримінальної чи цивільної відповідальності невинного, не лише підлягали за це покаранню, визначеному в законі, але й зобов'язувалися разом з тим повернути неправильно засудженого за свій рахунок з місць висилки чи ув'язнення і заплатити покараному від 100 до 600 рублів, дивлячись на міру покарання, його тривалість (ст. 679, т. X, ч. I Зводу законів Російської імперії)³.

Отже, в Уложення про покарання кримінальні та виправні правосуддя вперше виступає об'єктом кримінально-правового захисту. Також в Уложенні були закріплені порівняно з іншими правовими пам'ятками більше норм щодо відповідальності судді за неправосуддя, що були об'єднані в окрему главу.

Судова реформа 1864 року, що була здійснена на основі Судових статутів, була логічним наслідком економічних, політичних та суспільних процесів, що відбувалися в Росії в другій половині XIX століття. Поштовхом для проведення реформи була селянська реформа та відміна кріпосного права в 1861 році. Суспільні відносини зазнали відчутних змін, а отже суд, який був регулятором цих відносин, вже не міг керуватись старими, кріпосними правами. Після проведення селянської реформи, на слухну думку К. Малишева, правлячі класи, як ніхто інший,

¹ Щасний А. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного рішення / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 3 (15). — С. 112.

² Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Законодательство первой половины XIX века / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — С. 248–249.

³ Иванов В. Д. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой защиты чести и достоинства граждан / В. Д. Иванов // Правоохранительные органы в условиях развития частноправового института в России. — Ростов-на-Дону, 1995. — С. 7–10.

не потребували ефективного механізму захисту приватної власності. Статутами цивільного та кримінального судочинства 1864 р закріплювалися такі демократичні принципи права, як незалежність суду, незмінність суддів, участь у розгляді багатьох справ присяжних засідателів, гласність процесу, рівність сторін, диспозитивність»¹. Крім того варто зазначити, що важливими змінами були відділення судової влади від виконавчої, адміністративної та законодавчої, введення прокурорського нагляду, впровадження касаційної інстанції суду та створення нотаріату.

Попри вказані нововведення в судовій системі, зауважує М. Н. Курко, залишились ще явні недоліки. Одним з них були станові суди — церковні, військові волосні, в яких ще залишався окремий порядок розгляду справ. В свою чергу відокремлення судової влади від адміністративної в результаті проведення судової реформи, створення земських і міських органів самоврядування загострили питання про судовий контроль діяльності земської і міської адміністрації. У 70–90 роках у кожній губернії засновуються особливі судово-адміністративні «присутствія» для розгляду скарг громадян на земські та міські місцеві влади².

За судовими статутами 1864 року до кандидатів на посаду мирового судді висувались певні вимоги: бути російським підданним, досягнути 25 років, мати вищу освіту або 3 роки спеціального службового стажу (хоча були випадки, коли вибрані судді були безграмотними), проживати у даній місцевості та володіти певним майном. Також судові статuti давали перелік людей, які не можуть займати посаду мирового судді³. Недоліком системи мирових суддів було те, що через велику кількість мирових суддів Сенат часто затягував розгляд касаційних скарг.

Стягнення відшкодування на користь постраждалого з посадової особи за шкоду спричинену його неправомірні дії можливим було тоді, якщо посадову особу звинувачували у корисливих злочинах. Тобто, стягнення за недбальство, необачність

¹ Мальшев К. Курс гражданского судопроизводства / К. Мальшев. — С-Пб., 1874. — Т. 1. — С. 239.

² Курко М. Н. Развитие судебной системы на территории Украины — исторический аспект (XVIII–XIX столетия) / М. Н. Курко // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 2. — С. 36.

³ Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Судебная реформа. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — С. 34–36.

та тяганину здійснювалось в порядку цивільного судочинства не на користь потерплого. Згідно ст. 1331 Статуту цивільного судочинства стягнення з осіб судового відомства з окружного суду здійснювались в судову палату, з судових палат — в Сенат¹.

Підводячи підсумки стосовно проведення реформи, то слід зазначити, що головними досягненнями було створення окремої судової гілки влади, відділення судової влади від адміністративної, виконавчої та адміністративної та запровадження інституту присяжних засідателів.

Для дослідження дореволюційного законодавства про охорону правосуддя, на думку А. Щасного, на увагу заслуговує Кримінальне уложення 1903 року. У главі VII «Про протидію правосуддю» об'єднано злочини, які вчинюються особами, що не є представниками правосуддя, але зобов'язані сприяти його здійсненню, а також ті, які перешкоджають виконанню завдань правосуддя². Також в Уложенні встановлюється відповідальність присяжних на рівні з суддями. Зокрема у главі XXXVII «Про службові злочини» та у главі VII «Про протидію правосуддю» містились норми, які передбачали відповідальність за винесення завідомо неправосудного рішення, відмову присяжного засідателя від виконання обов'язків, отримання хабара присяжним засідателем, розголошення присяжним засідателем таємниці нарадчої кімнати³.

В наслідок Лютневої революції 1917 року було повалено самодержавства в Росії, відбулися кардинальні зміни в політичному та суспільному житті всієї колишньої Російської імперії. Цим шансом не могли не скористатись провідні українські політичні та культурні діячі, в наслідок чого з 3 на 4 березня 1917 року в Києві утворилась Центральна Рада, представницький орган влади загальноукраїнського масштабу.

¹ Кутафин О. Е. Судебная власть в России: история, документы: в 6 т. / О. Е. Кутафин, В. М. Лебедев, Г. Ю. Семенов // От Свода законов к судебной реформе 1864 г. — М.: Гардарики. 2006. — Т. 3. — С. 516—531.

² Щасний А. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного рішення / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 3 (15). — С. 113.

³ Таганцев Н. С. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / изд. Н. С. Таганцева. — СПб. — 1904. — С. 278.

Ідея формування нової національної судової системи вперше згадувалась у проголошеній 29 вересня 1917 року «Декларації Генерального Секретаріату України». Завданням, що стояло перед новою владою було «підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в яким вони мають бути в автономній Україні», шляхом введенням українізації та демократизації суду, виданням відповідних законодавчих актів¹.

Важливим документом даного періоду є Конституція УНР від 29 квітня 1918 року. Через важку політичну ситуацію, що склалась для Центральної Ради, Конституція УНР не була впроваджена в дію. Важливим, як справедливо зауважує В. В. Сердюк, є те, що вперше на конституційному рівні було закріплено роль Генерального Суду в системі органів державної влади. Також Конституцією закріплено поділ влади на судову, виконавчу та законодавчу, а судову в рамках цивільного, кримінального та адміністративного судочинства. Після розпуску Центральної Ради вся повнота виконавчої, законодавчої та судової влади опинилась в гетьмана Скоропадського. Він сам визначав межі своєї компетенції, затверджував закони та формував склад уряду та Генерального Суду. Судова система України спочатку не зазнала змін, а Генеральний Суд продовжив своє функціонування як і за часі Центральної Ради. Поступово була проведена реформа суду та судочинства².

Після зречення Скоропадським влади 18 листопада 1918 року до влади приходить Директорія УНР. З цього приводу М. М. Дубіна зазначає, що зміна гетьманського режиму була наслідком гальмування процесів державотворення командування окупаційних військ та внутрішніми повстанськими рухами. Новий уряд, прийшовши до влади, спробував відновити судову систему, що функціонувала за часів Центральної Ради. Зокрема, 2 січня 1919 року був прийнятий закон за яким Генеральний Суд знову став найвищим судовим органом УНР. Законом від 24 січ-

¹ Декларація Генерального Секретаріату України від 29 вересня 1917 року // Народна воля. — 1917: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2012/09/1917_24.html

² Сердюк В. В. Правове становище найвищого судового органу в Україні часів відродження державності 1917–1920 рр. / В. В. Сердюк // Часопис Київського університету права. — 2006. — № 2. — С. 23.

ня 1919 року були скасовані судові палати та відновлений Київський, Харківський та Одеський Апеляційні Суди¹.

Слід погодитись з Ю. Ю. Чуприною, що радянська система судоустрою та судочинства формувалась на засадах пролетарського державотворення, що проявилось в ліквідації дореволюційної судової системи. Спочатку все система судів базувалась на революційних судах (народних судах) та революційних трибуналах. Подальший розвиток радянської судової системи пов'язують з Декретом про суд № 1 від 24 листопада. 1917 року, яким скасовувалися всі існуючі раніше суди, прокуратура та адвокатура². На початковому етапі формування радянської системи існувало дві непов'язані з собою судові гілки — народні суди та революційні трибунали.

У 1922 році був прийнятий перший кримінальний кодекс УРСР, в якому законодавець не виділяв злочини проти правосуддя в окрему главу. Зокрема, винесення суддею неправосудного рішення та вимагання хабара були внесені в главу «Про посадові злочини». В главі II Особливої частини КК УРСР «Посадові злочини» встановлювалась кримінальна відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку, що передбачала позбавлення волі терміном не менше як на три роки з звільненням з суддівської посади, а при особливо складних обставинах — розстріл (ст. 114)³.

Законодавець, як визначає Н. С. Малєїн, не вважав за потрібне встановити відповідальність суддів за виконання подібних злочинів з необережності. У ЦК УРСР була встановлена відповідальність установи за дії посадових осіб, але лише у випадках, що передбачені законом. На підставі ст. 407–1 ЦК УРСР на установи покладалась відповідальність за дії посадових осіб, якщо у результаті було пошкоджене, знищене, розкрадене майно потерпілого, що було віддане в установу потерпілим або третьою особою на користь потерпілого за вимогою закону чи рі-

¹ Дубіна М. М. Спеціалізація судових органів у період відродження державності в Україні (1917–1921 рр.) / М. М. Дубіна // Актуальні проблеми політики. — 2009. — № 38. — С. 733.

² Чуприна Ю. Ю. Судова влада України: Історичні особливості становлення та розвитку / Ю. Ю. Чуприна // Держава та регіони. Серія: державне управління. — 2010. — № 4. — С. 30.

³ Уголовный кодекс УССР // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР. — Харьков, 1922. — 35 с.

шенням суду. Установа несла відповідальність за дії посадових осіб, якщо ці дії були признаними незаконними чи неправильними¹.

Наступний кримінальний кодекс УРСР вступив у дію з 1 січня 1927 року. Цей кодекс за своїм змістом наслідував кримінальний кодекс СРСР 1927 року. Як і в минулому кодексі законодавець мало приділив уваги відповідальності за неправосудні дії з боку судді. У ст. 114 КК УРСР була встановлена кримінальна відповідальність судді за винесення неправосудного вироку. Тобто знову ж таки було встановлено, що суддя несе відповідальність за вироки, а не несе відповідальності за інші свої неправосудні дії².

З початком Другої Світової війни правосуддя та збереження спокою в державі було одним з головних завдань, що стояло перед владою. Судова влада стала інструментом для посилення дисципліни в СРСР, однак недоліком даного було запровадження надзвичайного судочинства та надзвичайних судів. Зокрема, йдеться про військові трибунали, що діяли на місцевостях, оголошених на військовому положенні. Усі справи про злочини проти громадського порядку, оборони держави та державної безпеки передались до військових трибуналів. Трибунали здійснювали каральні функції при відсутності захисту, не залишаючи права на оскарження вироку, користувались власними нормами кримінально-процесуального права. Після Другої Світової Війни цивільні суди було знову відновлено, але трибунали і далі продовжували діяти в СРСР.

КК УРСР 1960 року порівняно з КК УРСР 1922 та 1927 років був за своїм обсягом більш досконалим завдяки законодавчому закріпленні в ньому нових норм щодо відповідальності суддів. Позитивним є те, що вперше в кримінальному законодавстві УРСР з'явилась окрема глава, що присвячена лише злочинам, які посягають на правосуддя. Так, XIII глава «Злочини проти правосуддя» знайшла своє нормативне закріплення між відповідальністю за службові злочини і злочини проти порядку управління.

¹ Малєин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством / Н. С. Малєин. — М.: Наука, 1985. — С. 163.

² Уголовный кодекс УССР // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР. — Харьков, 1922. — 35 с.

У ст. 176 КК УРСР «Винесення суддями завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» встановлювалась відповідальність суддів у вигляді позбавлення волі строком до п'яти років за винесення з корисних мотивів або іншої особистої заінтересованості вироку, рішення, ухвали чи постанови.

У рамках дослідження становлення інституту юридичної відповідальності суддів заслуговує на увагу Закон «Про статус суддів в СРСР» від 4 серпня 1989 року. В пункті 2 ст. 1 «Судді і народні засідателі» закріплена відповідальність та підзвітність суддів перед органами або виборцями, що їх обрали. У VI розділі Закону були закріплені підстави для звільнення суддів з посади: порушення соціалістичної законності або вчинення поступку, що їх порочить, несумісних з їх високим званням, не інакше як за відкликанням органу, що обрав їх, або виборців, а також внаслідок винесеного проти них обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. Недоліком законодавства став порядок порушення кримінальної справи стосовно судді. Зокрема, у ст. 6 закріплено, що кримінальну справу щодо народного судді або народного засідателя районного (міського) народного суду може порушити тільки прокурор союзної республіки або Генеральний прокурор СРСР, а щодо суддів або народних засідателів інших судів союзних республік і судів Союзу РСР — тільки Генеральний прокурор СРСР. Також у Законі вперше встановлюється дисциплінарна відповідальність судів за порушення законності при розгляді судових справ, за вчинення іншого службового проступку, за вчинення поступку, що його порочить.

Радикальні зміни в системі судоустрою та судочинства відбулись внаслідок здобуття Україною незалежності. Декларація про державний суверенітет України проголосила демократичні принципи в організації діяльності усіх гілок влади. Засадами судочинства у Конституції закріплені законність, рівність учасників судового процесу, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін, підтримання державного обвинувачення прокурором, забезпечення права на захист, гласність судового процесу.

У рамках нашого дослідження можна зробити висновок, що утвердження інституту юридичної відповідальності суддів на території України було складним і суперечливим, та головним чином пов'язане з нестабільністю політичної ситуації та перебуванням території України під впливом інших держав, що

також зіграло вагому роль у розвитку судоустрою та судочинства в Україні. Аналіз історичних аспектів розвитку охорони правосуддя в контексті дослідження історії становлення суду як органу держави дає можливість зробити певні практичні та теоретичні висновки для розвитку інституту юридичної відповідальності сьогодення. Зокрема, окремі норми історико-правової спадщини інституту відповідальності суддів можуть бути використані для корегування та удосконалення чинних норм законодавства України.

РОЗДІЛ 4 ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

4.1. Поняття та підстави дисциплінарної відповідальності судді

Оскільки всі дисциплінарні проступки завдають шкоди суспільству та підривають його віру в можливість вирішення спорів за допомогою справедливого, неупередженого та незалежного суду, то встановлення більш прогресивних норм щодо дисциплінарної відповідальності суддів є одним з інструментів підпорядкування суддівської діяльності соціальному контролю, що однозначно допоможе повернути віру суспільства у справедливе правосуддя в нашій державі.

Одним з шляхів вирішення зазначених проблем, як слушно зазначає А. Селіванов, є вивчення і аналіз чинного законодавства, дисциплінарної практики щодо притягнення суддів до відповідальності, чітке законодавче закріплення визначення правової підстави дисциплінарної відповідальності¹.

Загалом, невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків має наслідком дисциплінарну відповідальність працівника. Це ж стосується і суддів. Для оскарження тяганини в судах, бездіяльності та дій, що суперечать морально-етичним правилам поведінки суддів на сьогоднішній день створено інститут дисциплінарної відповідальності суддів. Цей вид юридичної відповідальності встановлений для захисту необхідного рівня правосуддя, трудової дисципліни, культури та етики.

Взагалі варто зазначити, що трудову дисципліну працівників регулює Кодекс законів про працю України. Трудова дисципліна відповідно до ст. 140 Кодексу законів про працю забезпечується створенням необхідних організаційних і економічних умов для нормальної роботи, свідомим ставленням до праці,

¹ Селіванов А. Професійні знання суддів — гарантія забезпечення справедливого правосуддя/

методами переконання, виховання, а також заохоченнями за сумлінну працю. У цій же статті передбачено, що щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу. Також ст. 147-1 передбачено, що дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством. Кодекс законів про працю України є універсальним для всіх категорій працівників. Але у ст. 147 Кодексу зазначено, що законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення. Зокрема, це стосується суддів. Законодавство у зв'язку з важливістю суддівських повноважень передбачає окремі норми стосовно дисциплінарної відповідальності суддів¹. Суддя не є державним службовцем, тому положення Закону України «Про державну службу» щодо дисциплінарної відповідальності до нього не застосовуються. Підстави та порядок застосування до судді дисциплінарної відповідальності законодавчо закріплені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Законом України «Про Вищу раду юстиції».

Якщо звернутись до офіційної статистики щодо накладання дисциплінарних стягнень щодо суддів, то за 2011 рік Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді догани до 115 суддів, за 2012 рік — 138, що свідчить про зростання ефективності притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Однак слід зауважити, що зростання досягнуто в основному за рахунок збільшення кількості скарг на дії суддів, а не за рахунок ефективності розгляду цих скарг, як це мало б бути².

¹ Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом Української ССР від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УССР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

² Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2011 рік). Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distiplinarne-provadjennya>

Дану проблему, перш за все, потрібно, на думку 62% опитаних суддів, пов'язувати з тим, що підстави для дисциплінарної відповідальності суддів не є достатньо формалізованими й зрозумілими. Переважна більшість респондентів (74%) висловили позицію, що є певні проблеми в застосуванні для звільнення судді з посади такої підстави, як порушення присяги. 62% респондентів також вважають, що в Україні не дотримуються міжнародних стандартів щодо процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Крім того, 72% опитаних суддів вважають, що більшість скарг на суддів є немотивованими¹.

Дисципліна судді, за влучним висловом Л.Є. Виноградової, є спеціальною дисципліною з огляду на те, що забезпечує повноцінне ведення правосуддя представниками судової влади. У вузькому розумінні суддівська дисципліна — це соціальні правила поведінки суддів, вимоги, що до них висуваються, і фактична їх реалізація².

У теорії права під дисциплінарною відповідальністю розуміють різновид юридичної відповідальності, що проявляється у накладанні адміністрацією підприємства, установи чи іншою організацією дисциплінарного стягнення внаслідок: а) порушень правил внутрішнього розпорядку; б) в порядку підлеглості; в) у відповідності з дисциплінарними статутами і положеннями³.

На думку Л.Є. Виноградової, дисциплінарна відповідальність суддів є особливим самостійним видом юридичної відповідальності, що застосовується у специфічній сфері людського життя і пов'язана з професійною діяльністю таких спеціальних суб'єктів — суддів⁴.

¹ Див.: Вінокурова Л.В. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / Л.В. Вінокурова // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 67—68.

² Виноградова Л.Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. кандидат юрид. наук: спец. 12.00.10 / Л.Є. Виноградова. — О., 2004. — 187 с.

³ Теорія держави і права: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Копейчикова. — К.: Юрінформ, 1995. — С. 153.

⁴ Виноградова Л.Є. Дискусійні питання відповідальності суддів / Л.Є. Виноградова // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 7 (47). — С. 45.

На нашу думку, дисциплінарна відповідальність суддів є видом юридичної відповідальності, що має на меті забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам та полягає в застосуванні до порушника суддівської дисципліни несприятливих заходів морального або матеріального характеру.

Зокрема, п. 5.1. Європейської хартії про закон «Про статус суддів» передбачає, що підставою для накладення дисциплінарних стягнень може стати тільки невиконання суддею своїх посадових обов'язків, які безпосередньо визначені його статусом і чітко вказані в законі¹. Заходи дисциплінарної відповідальності до суддів застосовують перш за все для загальносуспільних цілей. Зокрема, для захисту правопорядку та законності, а також відновлення та запобігання негативним наслідкам вчиненого суддею правопорушення, зміцнення у суддів поваги до прав та свобод громадян, вимог присяги судді, державної дисципліни, а також запобігання новим правопорушенням². Тобто, дисциплінарна відповідальність суддів виконує дві важливі функції у розвитку правосуддя — превентивної (запобігання порушенням у здійсненні правосуддя) та виховної (формування переконань у представників суддівського корпусу про недопустимість вчинення дисциплінарних проступків). Здається цілком переконливим висновок С. В. Подкопаєва, що на сьогоднішньому етапі реформування судової системи в Україні, відмова від дисциплінарної відповідальності є передчасною, оскільки на практиці трапляється багато випадків недобросовісного ставлення суддів до своїх обов'язків, грубого порушення прав осіб, які не повинні залишатися без відповідного реагування³.

Водночас, на думку М. І. Клеандрова, з якою ми маємо погодитись, при будь-якому удосконаленні механізму дисциплінарної відповідальності судді не повинен знижуватись досягнутий до сьогоднішнього часу рівень гарантій недоторканності судді:

¹ Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 91—92.

² Общая теория права и государства: учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2001. — С. 207.

³ Подкопаев С. В. Дисциплінарна відповідальність суддів: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / С. В. Подкопаев; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — С. 35—43.

ані при притягненні його до дисциплінарної відповідальності, ані при застосуванні її заходів 1.

Оскільки суддівська дисциплінарна відповідальність це спеціальний вид дисциплінарної відповідальності, тому, як небезпідставно визначає В. Мікулін, вона передбачає: а) спеціальний суб'єкт дисциплінарного провадження; б) спеціальні підстави та заходи дисциплінарного стягнення; в) спеціальну процедуру перевірки відомостей про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді і застосування дисциплінарного стягнення; г) спеціальний порядок оскарження 2.

Перш за все для з'ясування головних особливостей дисциплінарної відповідальності необхідно зауважити, що судді, виступаючи спеціальними суб'єктами дисциплінарного провадження, є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України володіють виключним правом здійснювати правосуддя. Ці повноваження є виключними і тому не можуть бути делегованими чи привласненими іншим органам державної влади. Загалом, особливість статусу суддів, яка вже нами досліджувалась в першому розділі данної роботи, має суттєвий вплив на визначення: підстав виникнення дисциплінарної відповідальності суддів; кола суб'єктів, що можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів; органів, що правомочні вирішувати питання про дисциплінарну відповідальність суддів.

Для кожного окремого виду юридичної відповідальності підстави відповідальності є різними, розкриваються в різному виді, не дублюють одна одну. Для досягнення ефективності соціального контролю за діяльністю суддів ці підстави повинні бути встановлені чітко та зрозуміло.

У загальному розумінні теоретиків права підстава відповідальності — це наявність правової норми, що встановлює юридичну відповідальність за вчинене діяння. Фактичною підставою

¹ Клеандров М. И. Ответственность судьи: монография / М. И. Клеандров. — М: Норма: ИНФРА-М, 2011. — С. 472.

² Мікулін В. Інститут дисциплінарної відповідальності суддів: загальні положення та нормативно-правова регламентація / В. Мікулін, М. Костін // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 21.

відповідальності є дія (бездіяльність), заборонена правовою нормою, тобто вчинення власне правопорушення¹.

На думку, наприклад А. С. Сидоренко, дисциплінарний проступок — це суспільно небезпечне протиправне діяння, що полягає у невиконанні робітником, службовцем, військовослужбовцем, студентом виробничих, службових, військових або службових обов'язків, у порушенні правил внутрішнього трудового розпорядку. Підрив трудової дисципліни завдає шкоди нормальній діяльності підприємств, установ та організацій і призводить до дисциплінарної відповідальності, яка, на нашу думку, полягає в застосуванні дисциплінарних санкцій через посадових осіб, наділених дисциплінарною владою, до працівників, які є винними в скоєнні дисциплінарного проступку. При цьому важливо відмежовувати дисциплінарний проступок від зловживання правом. Адже, як справедливо зауважує А. С. Сидоренко, об'єктом зловживання правом можуть бути майнові й особисті немайнові права та інтереси громадян, юридичних осіб та публічно-правових утворень. Зловживання правом виявляється в порушенні закону, зловживанні владою, законом, статусом і положенням².

Підставою дисциплінарної відповідальності для судді є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто винного, протиправного порушення суддівських обов'язків. З цього приводу В. М. Василенко пише, що загальним об'єктом дисциплінарних проступків є дисципліна — становище, за якого усі суб'єкти правовідносин влади і підпорядкування неухильно повинні дотримуватись певних правил та встановленого порядку, які визначені законами, статутами та положеннями³.

¹ Див.: Самощенко І. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — С. 72

² Сидоренко А. С. До питання розмежування понять «дисциплінарний проступок» і «зловживання правом» / А. С. Сидоренко // Судова апеляція. — 2011. — № 3. — С. 121.

³ Василенко В. М. Дисциплінарна відповідальність суддів України: підстави, порядок та особливості дисциплінарного провадження / В. М. Василенко // Право і Безпека. — 2011. — № 3 (40): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_19.pdf.

Аналіз даних дисциплінарної практики показує, що із необережності суддями вчиняється більшість дисциплінарних проступків, а саме близько 61% випадків, у той час як доля навмисних порушень тягне 35% випадків. Приблизно у 4% випадків кваліфікаційні комісії вбачають у діях судді помилку, що обумовлюється його правовою позицією, і припиняють дисциплінарне провадження. С. Подкопаєв висловив думку, що саме з огляду на зазначену статистику, повинні бути встановлені більш чіткі визначення суддівського проступку та суддівської помилки для їхнього практичного розмежування¹. З цього приводу науковець зазначає, що природа суддівських помилок перш за все пов'язана з особистим суддівським переконанням. Але взявши на себе право вирішувати суперечки між суб'єктами правовідносин суддя не має права посилатися на своє внутрішнє переконання. Він повинен мотивувати свій висновок посиленням на об'єктивно існуючі матеріали справи, а не на свою суб'єктивну думку.

Наявність вини судді у вчиненні проступку необхідна для досягнення виховної функції відповідальності, адже суддя, керуючись власним переконанням, не буде згоден у здійсненні протиправного проступку, вважаючи, що вчинив правильно. Крім того наявність вини необхідна для вмотивованого рішення про притягнення судді до відповідальності, адже при відсутності вини може виникнути сумнів у необхідності притягнення судді до відповідальності, а саме притягнення судді до відповідальності без вини можна розцінювати як намагання втрутитись у незалежність судді.

Тобто лише у випадках навмисного вчинення протиправного діяння суддя повинен притягуватись до юридичної відповідальності.

Дисциплінарне провадження щодо судді розпочинається після виявлення підстави для порушення провадження, тобто одержання фактичних даних про наявність ознак дисциплінарного проступку у діях судді в результаті попередньої перевірки.

¹ Подкопаєв С. Про підставу дисциплінарної відповідальності судів / С. Подкопаєв // Юридичний журнал Юстиніан. — 2005. — № 8.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1855>

Поведінка судді повинна розглядатись у двох аспектах: на службі в суді і поза судом¹.

Щодо поведінки на службі в суді, то підставами для притягнення до дисциплінарної відповідальності можуть бути:

— порушення обов'язків безсторонності, об'єктивності (несамоусунення від слухання справи, коли виникає конфлікт інтересів);

— порушення обов'язку добропристойності в стосунках із сторонами, їх представниками, свідками, колегами (наприклад, втручання в роботу іншого судді);

— порушення закону в зв'язку з кричущою недбалістю або невисловлення своєї думки в письмовій формі, коли цього вимагає закон, або висловлення своєї думки без наведених фактів, які змусили суддю ухвалити таке рішення;

— неодноразові або необгрунтовані затримки у постановленні судового рішення або провадженні інших дій, які стосуються виконання судових функцій; будь-яке інше нехтування своїми обов'язками;

— порушення таємниці нарадчої кімнати або будь-яке інше порушення дискретності;

— участь у діяльності, несумісній з обов'язками судді;

— передоручення виконання своєї роботи іншій особі;

— позапроцесуальне внесення змін і доповнень у судові рішення;

— будь-яка інша поведінка, яка компрометує безсторонність або добропристойність судової влади.

Що стосується поведінки суддів поза судом, то можна навести такі заборони:

— використання посади судді з метою одержання неправомірних переваг;

— дружні стосунки з підсудними (сторонами) у процесі, який здійснює суддя;

— участь у позасудовій діяльності, на яку не було дано згоди з боку уповноваженого на теоргану чи посадової особи;

¹ Див.: Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика: навч.-практ. посіб. / Л. А. Луць, М. Д. Савенко, В. В. Гордовенко // Центр суддів. студій., Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф — Експрес, 2008. — С. 69—70.

— будь-яка інша діяльність чи поведінка, яка загрожує втратою довіри до судової влади.

Ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

1) істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом, порушення вимог щодо розподілу та реєстрації справ у суді, правил підсудності чи підвідомчості, необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову;

2) невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом;

3) порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, зокрема порушення правил щодо відводу (самовідводу);

4) систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя;

5) розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

6) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей.

За Законом України «Про статус суддів», що втратив чинність, суддя притягався до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, а саме за порушення:

1) законодавства при розгляді судових справ;

2) вимог, передбачених ст. 5 цього Закону, що суддя не може належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої;

3) обов'язків, вказаних у ст. 6 цього Закону, а саме:

— при здійсненні правосуддя дотримуватися Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та

об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків;

— додержуватися вимог, передбачених ст. 5 цього Закону, службової дисципліни та розпорядку роботи суду;

— не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закриті судові засідання;

— не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності¹.

Проаналізувавши вищезазначені зміни варто вказати, що безумовно законодавець закріпив більш чіткі підстави для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, добавивши в них більше змісту та зменшивши обсяг підстав. Цікавою новелою Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є включення до нього в якості дисциплінарного проступку неподання або несвоечасне подання суддею для оприлюднення декларації про майновий стан, відображення в ній завідомо неправдивих відомостей.

В рамках нашого дослідження ми намагатимемось проаналізувати кожен підставу дисциплінарної відповідальності судді нового Закону, виокремивши в них позитивні та негативні моменти.

При встановленні підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності необхідно також враховувати положення ч. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що збереглася з уже недіючого Закону України «Про статус суддів», якою передбачено, що скасування або зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків. Існування такої норми є цілком логічним та позитивним моментом, оскільки судові рішення може бути прийнято в результаті оцінки об-

¹ Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 № 2862-XII//Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.

ставин справи, доказів та норм закону, суддею, який впевнений в правильності саме своєї правової позиції. Але одночасно дана норма може слугувати інструментом для вигороджування суддею себе від дисциплінарної відповідальності, що «начебто» керувався впевненістю у правильності своєї правової позиції.

Одним з обов'язків судді при здійсненні правосуддя є дотримання процесуальних норм та порядку організації судочинства. Тому такі порушення також будуть являтися дисциплінарним проступком та являтимуться підставою для дисциплінарної відповідальності судді. Порушення процесуальних норм не є рідкістю для українських суддів. Прикладом цього може слугувати заява до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, в якій просять притягнути до дисциплінарної відповідальності суддю Нововодолазького районного суду Харківської області М. за істотне порушення норм процесуального права при розгляді кримінальної справи, невжиття суддею заходів до розгляду кримінальної справи. Відповідно до висновку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, неналежне ставлення до службових обов'язків є підставою дисциплінарної відповідальності судді М., відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹.

Подібних випадків безліч. Наприклад, колегією суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Волинської області винесено окрему ухвалу щодо судді Ківерцівського району Л., яка під час розгляду цивільної справи за позовом про усунення перешкод у влаштуванні газопроводу допустила порушення норм процесуального права. Суддею Л. по даній справі було ухвалено два різних за своїм змістом рішення, що, на думку колегії суддів, свідчить про порушення судом таємниці нарадчої кімнати та вимог ст. 209 ЦПК України. Більш того у 2005 році апеляційним судом скасовано 12 рішень та 3 ухвали, постановлені під головуванням судді Л.².

¹ Див.: Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2011 рік). Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya>

² Див.: Маруліна Л. О. Узагальнена інформація кваліфікаційних комісій суддів загальних судів про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / Л. О. Маруліна // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 4.

Досліджуючи особливості підстав для дисциплінарної відповідальності судді варто приділити увагу такій підставі як необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову. Слушною в цьому контексті є думка М. Й. Штефана про те, що забезпечення позову визначається як вжиття заходів судом щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача проти несумлінних дій відповідача, що гарантує реальне виконання позитивно прийнятого рішення¹.

Відповідно, коли відповідачу стає відомо про пред'явлення позову, він має можливість здійснити заходи до того, щоб рішення не було виконане: сховати майно, продати, знищити чи знецінити. Забезпечення позову можливо, як визначає А. Музиченко, якщо невжиття заходів забезпечення позову може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду². В цьому контексті науковець зауважує, що здебільшого ініціаторами вжиття заходів забезпечення позову виступають самі судді. Шляхом накладання арешту на майно і кошти відповідача суддя намагається уникнути дій відповідача, що спрямовані на будь-яке відчуження об'єкта спору. Але враховуючи те, що законодавець закріпив необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову як одну з підстав дисциплінарної відповідальності, можна зробити висновок, що цей інститут скоро втратить свою популярність серед суддів. Адже судді набагато безпечніше відмовити позивачу у вжитті таких заходів, ніж при несприятливих обставин самому нести дисциплінарну відповідальність.

Оскільки законодавець закріпив саме «необґрунтоване вжиття» як підставу для дисциплінарної відповідальності, то це означає, що відмова у вжитті таких заходів не є підставою для дисциплінарної відповідальності.

Дану проблему потрібно вирішити шляхом внесення зміни до ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», замінивши «необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову» на «необґрунтоване вжиття чи відмову у вжитті заходів забезпе-

¹ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. — К., 2005. — С. 167.

² Музиченко А. Вжиття заходів забезпечення позову як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності / А. Музиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 88. — С. 116.

чення позову», що охопить всі аспекти неправомірної поведінки судді при забезпеченні позову.

Слід зазначити, продовжує А. Музиченко, що дана підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності може бути застосована лише до суддів першої та апеляційної інстанції, оскільки забезпечення позову у касаційному провадженні не передбачено¹.

За законом «Про судоустрій і статус суддів» однією з підстав дисциплінарної відповідальності судді є відмова у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом. Але цей термін потребує певного вдосконалення. Зокрема, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом². Тобто цією статтею передбачена рівність усіх перед судом. Але виходячи з положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» порушення принципу рівності усіх перед судом не несе для судді дисциплінарної відповідальності, незважаючи на закріплення цього принципу в Конституції та міжнародних документах.

Також, здається цілком переконливим висновок А. В. Маляренка, що дефініція поняття «доступ до правосуддя» відсутня і в законодавстві України, і в міжнародних договорах, що були ратифікованими Україною. Лише у ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи. А в ст. 9 Закону зазначено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу³.

Водночас, скарг на відмову у доступі до правосуддя досить багато. Наприклад, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України надійшла скарга гр-ки Ц., у якій вона просить притяг-

¹ Музиченко А. Вжиття заходів забезпечення позову як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності / А. Музиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 88. — С. 118.

² Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (Рим) від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 268—302.

³ Маляренко А. В. Деякі аспекти дисциплінарної відповідальності суддів / А. В. Маляренко // Адвокат. — 2011. — № 11 (134). — С. 31—32.

нути до дисциплінарної відповідальності суддю Н-ського районного суду К. за порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом. Комісією встановлено, що адміністративна справа про притягнення гр-ки Ц. до адміністративної відповідальності за ст. 124, ст. 122-4 КУпАП 07.06.2013 передана в провадження судді Н-ського районного суду К. До розгляду зазначена справа суддею призначалась 11.06.2013, 13.06.2013 та 18.06.2013. 18.06.2013 по справі винесена постанова, якою гр-ку Ц. визнано винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 124 та ст. 122-4 КУпАП, накладено на гр-ку Ц. адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 340 грн. 28.08.2013 постановою апеляційного суду Н-ської області апеляційну скаргу гр-ки Ц. задоволено. Постанову Н-ського районного суду від 18.06.2013 скасовано, провадження по адміністративній справі закрито. Суддя К. з доводами скарги не погоджується та зазначає, що 13.06.2013 та 18.06.2013 гр-ка Ц. до суду не з'являлася, хоча їй телефонували та надсилали поштові повідомлення з викликом до суду. Ігнорування гр-кою Ц. судових засідань було розцінено судом як навмисне небажання приймати участь у розгляді даної адміністративної справи. Однак, апеляційним судом Н-ської області при розгляді скарги гр-ки Ц. на постанову Н-ського районного суду від 18.06.2013 було встановлено, що гр-ка Ц. не була належним чином повідомлена судом першої інстанції про час розгляду вищеописаної адміністративної справи. Отже, з встановленого вбачається, що при розгляді вищеописаної справи суддя К. не пересвідчилася в належному сповіщенні гр-ки Ц. про місце і час розгляду справи, чим відмовила її у доступі до правосуддя. Зазначена дія судді є грубим порушенням вимог Закону. Відповідно до вимог п. 1 ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний: своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства. Комісія прийшла до висновку, що такі дії судді К. свідчать про неналежне виконання нею службових обов'язків, що, як наслідок, призвело до порушення прав гр-ки Ц., щодо відмови в доступі до правосуддя з підстав, не передбачених законом. Відповідно до п. 1, ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі осо-

би до правосуддя з підстав, не передбачених законом є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Розглянувши матеріали дисциплінарної справи, Вища кваліфікаційна комісія суддів України прийшла до висновку, що суддею К. вчинено дисциплінарний проступок, за який відповідно до вимог п. 1, ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» її повинно бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності та накладено на неї дисциплінарне стягнення у виді догани¹.

На наш погляд, передбачаючи відповідальність суддів за відмову в доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом, законодавець має визначитися з поняттям «доступ особи до правосуддя». В законі мають бути передбачені випадки законної відмови особі в доступі до правосуддя, за які суддя не повинен нести відповідальність. Тоді логічно буде карати суддю за незаконну відмову в доступі до правосуддя.

Доволі розповсюдженим дисциплінарним проступком серед суддів є волоканина при розгляді судових справ і матеріалів до справ. Законодавець передбачив дану проблему і встановив дисциплінарну відповідальність суддів за невжиття заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом. Наприклад, рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відкрито дисциплінарну справу відносно судді К. Київського районного суду міста Одеси. Встановлені Вищою кваліфікаційною комісією обставини свідчать про те, що у провадженні судді Київського районного суду міста Одеси К. з листопада 2006 року по грудень 2009 року (три роки) перебувала невирішена цивільна справа. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддю було притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження за невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом та було оголошено догану².

¹ Див.: Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2013 рік). Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya>

² Див.: Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2011 рік). Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya>

Наступною варто розглянути таку підставу дисциплінарної відповідальності судді як порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи. Варто зазначити, що в багатьох міжнародних документах закріплені такі принципи судочинства як неупередженість, справедливість, відкритість та незалежність судів та суддів. Ці принципи знайшли своє відображення і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Водночас, визначаючи підстави дисциплінарної відповідальності судді, національне законодавство виділяє лише принцип неупередженості.

Також зобов'язання здійснювати правосуддя об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо дає суддя, що складає присягу судді. Із п'яти зазначених у присязі зобов'язань порушення лише неупередженості має наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. За порушення присяги суддя звільняється з посади. Порядок звільнення судді з посади у разі за порушення присяги закріплений ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції». Таким чином, за неупередженість при розгляді справи суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та звільнено з посади на підставі ст. 126 Конституції України, ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції». У такому випадку, як абсолютно підставно вважає А. В. Маляренко, важко уникнути колізії при застосуванні дисциплінарної відповідальності судді. Крім того проблемою може стати питання: який орган буде розглядати питання щодо притягнення судді до відповідальності. Адже питанням звільнення судді з посади за порушення присяги займається Вища рада юстиції, а питанням щодо дисциплінарної відповідальності судді за порушення підстави для дисциплінарної відповідальності — Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Для Вищої ради юстиції передбачена можливість направити справу до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, якщо вона не виявила фактів для звільнення судді, але вбачає у діях судді дисциплінарний проступок. Але прогалиною законодавства є те, що у разі встановлення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України факту порушення присяги, законом не передбачена

можливість направити справу до Вищої ради юстиції¹. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», дисциплінарна відповідальність за неупередженість розгляду справи для судді настає за порушення правил відводу або самовідводу. Судді заборонено брати участь у розгляді справи за наявності будь-яких обставин, які викликають чи можуть викликати сумнів у його об'єктивності. А наслідком порушень такої заборони є звільнення з посади або дисциплінарна відповідальність.

Закон «Про судоустрій і статус суддів» так само, як і раніше діючий Закон «Про статус суддів», передбачає підставою суддівської дисциплінарної відповідальності порушення суддею правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, яке може бути згідно з пунктом 4 ч. 1 ст. 83 систематичне або одноразове грубе. Зазначимо, що по суті цей пункт нічим не відрізняється від п. 4 ст. 6 Закону «Про статус суддів», яким встановлювалася дисциплінарна відповідальність за «вчинки або будь-які дії, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності». В.П. Кохан також влучно зауважує, що законодавець не роз'яснює поняття систематичності та одноразового грубого порушення правил суддівської етики як ознак цього виду дисциплінарного проступку судді. Цим пунктом встановлено невичерпний перелік підстав, оскільки порушення суддею правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя — поняття оціночні і передбачити всі неможливо².

Тому вважаємо за потрібне внести зміни до ч. 4 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», замінивши «систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя» на «порушення правил Кодексу суддівської етики», що конкретизує зміст поняття «порушення суддівської етики».

Також одним з першочергових завдань, на нашу думку, є розроблення більш чітких та зрозумілих правил суддівської ети-

¹ Маляренко А. В. Про неупередженість як підставу дисциплінарної відповідальності / А. В. Маляренко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. — 2011. — № 4. — С. 39.

² Кохан В. П. Нове у законодавстві про дисциплінарну відповідальність суддів / В. П. Кохан // Держава і Право. — 2010. — № 50. — С. 286.

ки, оскільки право на звернення зі скаргою до Вищої кваліфікаційної комісії суддів щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, має кожен, кому відомі такі факти. Наприклад, відповідно до розділу I ст. 3 Конституції Сполучених Штатів Америки судді як Верховного, так і нижчих судів обіймають свої посади до того часу, поки до них не має претензій. Конституція США визначила цілком конкретні, прості, і в той же час досить широкі підстави для звільнення суддів з посади, не встановлюючи будь-яких застережень та заборон для судді. В США передбачено звільнення судді з посади за кримінальні вчинки, некомпетентність, недостатність суддівської витримки та інших суттєвих причин¹.

До ВККСУ надходить багато скарг на неетичну поведінку судді при виконанні своїх службових обов'язків та за їх межами, але, на жаль, існує небагато публікацій рішень про некоректну поведінку судді. Про обґрунтованість таких скарг свідчать окремі рішення кваліфікаційних комісій суддів. Зокрема, суддя Первомайського міськрайонного суду Харківської області Б. допустив вчинок, що порочить звання та гідність судді, викликає сумніви у його незалежності, об'єктивності та неупередженості. 28 травня 2006 року о 23 годині суддя разом зі своїм братом знаходився у кафе, де через деякий час між ним і відвідувачем В. виник конфлікт. Приблизно у 00:15 ночі суддя з братом і знайомим прийшли до квартири В., викликали останнього з помешкання і вступили з ним і його гостем у бійку. Обставини вказаних подій за участю судді Б. набули негативного резонансу, правоохоронними органами здійснювалась перевірка, а поведінка судді свідчить, що особа Б. не слугує взірцем законослухняності, виваженості та високого морально-етичного рівня².

Водночас, необхідно зауважити, що окремі вчені небезпідставно вважають що, порушення правил суддівської етики взагалі дисциплінарним проступком не може вважатись, адже

¹ Див.: Конституции зарубежных государств: Великобритания. Франция. Германия. Италия. Европейский Союз. США. Япония. Индия: учеб. пособие / В.В. Маклаков. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — С. 86.

² Див.: Маруліна Л. О. Узагальнена інформація кваліфікаційних комісій суддів загальних судів про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / Л. О. Маруліна // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 5.

воно не є юридично караною дією, але етичним суддівським порушенням. Тож не будучи правопорушенням, тягнути за собою юридичну відповідальність не може, а повинно викликати етичну відповідальність. При цьому, такий підхід не може бути застосованим до випадків, коли ті чи інші заборони, положення та обмеження текстуально співпадають у спеціальному законі щодо статусу суддів та прийнятому в країні зводі етичної суддівської поведінки¹.

На нашу думку, враховуючи, що Кодекс суддівської етики, прийнятий 22.02.2013 р. рішенням XI чергового з'їзду суддів України, є обов'язковим до виконання всіма суддями в Україні та встановлення Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підставою суддівської дисциплінарної відповідальності порушення суддею правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, вважаємо, що порушення норм даного Кодексу, якщо воно підриває авторитет правосуддя і здійснюється систематично або грубо одноразово має бути підставою для дисциплінарної відповідальності судді. Хоча, ст. 4 вказанного Кодексу суддівської етики і зазначає, що порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини.

Окремо треба зазначити, що згідно з п. 18 Основних принципів щодо незалежності правосуддя, судді можуть бути тимчасово відсторонені від посади або звільнені лише з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки або поведінки, невідповідаючій посаді, яку вони займають. Так, Л. М. Москвич вважає, і не безпідставно, щоневідповідний рівень кваліфікації судді належить до підстави, що підриває авторитет правосуддя, судової влади в цілому. Опосередковано, як правило, втрата профпридатності судді розглядається як звичайне порушення присяги. Однак, авторка вважає, що професійну непридатність належить визначити як окрему підставу для звільнення судді з посади². Адже некомпетентний суддя може нанести значну шкоду суспільним та особистим правам та інтересам. Якісними показ-

¹ Клеандров М. И. Ответственность судьи: монография / М. И. Клеандров. — М: Норма: ИНФРА-М, 2011. — С. 459.

² Москвич Л. М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ: монография / Л. М. Москвич. — Х.: ФІНН, 2011.

никами професійної непридатності судді можуть бути: значне число скасованих або змінених вищою інстанцією судових рішень, постановлених за його головуванням; систематичне порушення службової дисципліни; регулярне надходження скарг щодо його професійної поведінки або недотримання норм суддівської етики у відносинах з учасниками процесу; інформація щодо його аморальної поведінки в приватному житті.

Разом із тим, зазначає Л. М. Москвич далі, неналежний рівень кваліфікації судді повинен бути доведений. Гарантії статусу судді передбачають застосування об'єктивних критеріїв щодо оцінки його професійної відповідності посаді. Єдиним можливим механізмом такого оцінювання в межах чинного правового поля є випробування судді за наслідками проходження навчальної програми з підвищення кваліфікації. Лише негативний результат такого випробування може стати об'єктивним показником його профнепридатності. Але, на жаль, законодавство не передбачає положення, за яким наслідками дисциплінарного провадження Вища кваліфікаційна комісія судців може прийняти рішення про направлення судді для проходження курсу з підвищення кваліфікації. Ми підтримуємо позицію щодо того, що доцільність доповнення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» такою нормою обґрунтовується наступним: — це сприятиме запровадженню об'єктивних критеріїв оцінки поведінки суддів; — стане в нагоді для підвищення професійності (кваліфікаційного рівня) судді; — не порушуватиме гарантій самостійності й незалежності судців; — створить передумови для використання інституту дисциплінарної відповідальності як додаткового інструмента контролю за рівнем професіоналізму суддівського корпусу¹. Отже, в цілому зазначені заходи сприятимуть підвищенню професіоналізму суддів, а значить, і ефективності функціонування всієї судової системи.

Ще однією підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є розголошення таємниці, що охороняється законом, в тому числі таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні. Таємниця нарадчої кімнати входить до змістовного поняття професійної таємниці судді. Професійна таємниця це інформація, яка була відома судді протя-

¹Там само.

гом закритого судового процесу та інформація, що стала відома судді внаслідок здійснення ним своїх повноважень.

І, нарешті, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 83 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» підставою дисциплінарної відповідальності судді є неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»¹, зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей. Така підстава дисциплінарної відповідальності була визначена, на нашу думку цілком справедливо. Адже надзвичайно важливим, з точки зору забезпечення відкритості судової системи в Україні, представляється подальше вдосконалення заходів фінансового контролю за діяльністю судів та суддів.

Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй Резолюції від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) вказала, що публічні особи повинні усвідомлювати, що особливий статус, який вони мають у суспільстві, автоматично збільшує рівень тиску на приватність їхнього життя (пункт 6)². Така позиція, певною мірою підтримується і рішенням Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів), відповідно до якого обмеження, пов'язані з необхідністю фінансового контролю для певної категорії осіб, сприяють виявленню корупційних правопорушень, тому є важливими у доборі кадрів та захисті економіки держави³.

У Рішенні Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 наголошується на тому, що перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або

¹ Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — Ст. 404.

² Резолюція ПАРЄ від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) «Право на приватність»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/52/

³ Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) // Вісник Конституційного суду України. — 2010. — № 6. — С. 7.

органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження¹.

При цьому необхідно врахувати, що згідно Національній антикорупційній стратегії на 2011—2015 роки, корупція в Україні набула ознак системного явища, яке поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення певних цілей. Масштаби поширення корупції загрожують національній безпеці України. В цьому документі зазначається, що одним з основних завдань країни є підвищення ступеня довіри до органів державної влади. Водночас серед основних напрямів реалізації Національної антикорупційної стратегії виділено, в тому числі, активізацію міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії корупції, а саме приведення антикорупційної політики України у відповідність із міжнародними стандартами у сфері запобігання і протидії корупції та впровадження в Україні найкращих практик іноземних держав у сфері запобігання і протидії корупції². Потрібно зауважити, що загальноєвропейською є тенденція щодо оприлюднення декларацій державних службовців, у тому числі і суддів, на офіційних веб-сайтах відповідних державних органів у мережі Інтернет. Тож, підсумовуючи, вважаємо, що підстава дисциплінарної відповідальності суддів, визначена п. 6 ч. 1 ст. 83 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» є одним з елементів ефективного механізму запобігання корупції в судовій системі.

Значна частина подань Вищої ради юстиції про звільнення суддів з посад внесена у зв'язку з порушеннями судьями присяги. Разом з тим, на думку 62% опитаних суддів, підстави для дисциплінарної відповідальності суддів не є достатньо формалізованими й зрозумілими. Переважна більшість респондентів

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 // Вісник Конституційного суду України. — 2012. — № 2. — С. 14.

² Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 // Офіційний вісник України. — 2011 р. — № 83. — Ст. 3020.

(74%) висловили позицію, що є певні проблеми в застосуванні для звільнення судді з посади такої підстави, як порушення присяги. Саме це, на думку Л. В. Вінокурової, пояснює великий вплив скарг у зв'язку з порушенням суддею присяги¹.

Але практика показує, що попри велику кількість скарг на порушення суддею присяги, судді притягуються до відповідальності за порушення присяги доволі рідко. Зокрема, в 2011 році Вищою радою юстиції прийнято 117 рішень щодо внесення подань про звільнення 115 суддів з посад за загальними та особливими обставинами. За порушення присяги — 7. У зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком — 3. Рада затвердила результати 228 перевірок, визнавши відсутніми підстави для звільнення суддів за порушення присяги². Але 72% опитаних суддів вважають, що більшість скарг на суддів є немотивованими через незрозумілість підстави притягнення судді до відповідальності за порушення ним присяги. Для з'ясування цього потрібно визначити, який зміст криється під порушенням суддею присяги. У ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» розкривається поняття порушення суддею присяги:

1) вчинення ним дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та невідкупності судових органів;

2) недотримання суддею вимог та обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

3) умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом;

4) порушення морально-етичних принципів поведінки судді.

Відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України та ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» порушення суддею присяги є підставою для звільнення судді з посади. Факти, що свідчать про порушення суддею присяги, мають бути встановлені Вищою кваліфікаційною комісією суддів України або Вищою радою юстиції. Звільнення судді з посади на підста-

¹ Вінокурова Л. В. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / Л. В. Вінокурова // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 67—68.

² Див.: Про результати діяльності Вищої ради юстиції за 2011 рік: Інформація Вищої ради юстиції: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/statistics/4>

ві порушення ним присяги судді відбувається за поданням Вищої ради юстиції до органу, що обрав чи призначив суддю, після розгляду цього питання на засіданні. Рішення щодо пропозиції звільнення судді з посади приймається на засіданні Вищої ради юстиції більшістю її членів, що присутні на засіданні.

Серед теоретиків права тривають дискусії стосовно питання, яким видом відповідальності слід вважати звільнення судді з посади за порушення ним присяги — дисциплінарно-правовим чи конституційно-правовим. Прихильники конституційно-правової теорії вважають, що підставами конституційно-правової відповідальності судді і висновок про неможливість виконання ним суддівських функцій взагалі. Корекція поведінки судді заходами дисциплінарного впливу є неможливою. Саме тому до конституційно-правового виду відповідальності пропонують віднести дострокове звільнення судді з посади на підставі порушення суддею присяги та вимоги щодо несумісності¹.

Прихильники теорії дисциплінарної відповідальності вважають, що оскільки порушення присяги перш за все спрямоване на підрив дисципліни судді та авторитету правосуддя, то порушення суддею присяги є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Крім того варто зазначити, що за Законом України «Про судоустрій і статус суддів» притягнення судді до відповідальності за порушення присяги здійснюється шляхом дисциплінарного провадження².

Варто погодитись з прихильниками останньої теорії, оскільки саме дисциплінарні проступки є підставою для звільнення суддів з посади, а процедура звільнення проводиться органами, що ведуть дисциплінарне провадження.

У рамках дослідження дисциплінарної відповідальності на нашу увагу заслуговує ще одна підстава для звільнення судді з посади — порушення вимог щодо несумісності. Відповідно

¹ Див.: Мікулін В. Інститут дисциплінарної відповідальності суддів: загальні положення та нормативно-правова регламентація / В. Мікулін, М. Костін // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 21; Пантелейчук Л. Б. Питання дисциплінарної відповідальності судді у діяльності Вищої ради юстиції / Л. Б. Пантелейчук // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 81.

² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41—42, № 43, № 44—45. — Ст. 529.

до ст. 33 Закону України «Про Вищу раду юстиції», Вища рада юстиції розглядає питання про порушення суддями вимог щодо несумісності їх посад із заняттям діяльністю, забороненою Конституцією України та законами України. Слід зауважити, що така підстава для дисциплінарної відповідальності судді (але не звільнення) існувала і в Законі України «Про статус суддів». На нашу думку, відповідна норма є позитивною, законодавець припустився помилки, вилучивши її. Тому вважаємо, що частиною 7 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» варто включити додаткову підставу для дисциплінарної відповідальності судді — порушення суддею вимог щодо несумісності.

До Вищої ради юстиції з пропозицією розглянути питання щодо несумісності діяльності судді чи прокурора із займаною посадою можуть звернутися:

- 1) народний депутат України;
- 2) Голова Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, Міністр юстиції України — щодо суддів;
- 3) Генеральний прокурор України — щодо прокурорів;
- 4) Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

На нашу думку, слід розширити коло осіб, що може звертатися до Вищої ради юстиції України із заявою про порушення суддею вимог щодо несумісності у відповідності до кола осіб, що може подавати заяву до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України звернення зі скаргою щодо поведінки судді, тобто дозволити це робити кожному, кому відомі факти порушення суддею вимоги щодо несумісності.

Отже, дисциплінарна відповідальність суддів є одним із головних засобів забезпечення суддівської дисципліни та елементом суспільного контролю за діяльністю судової владою. Дисциплінарна відповідальність є одним з найуживаніших засобів балансу між суддівською незалежністю та відповідальністю за вчинення протиправних дій. Започаткований Законом України «Про судоустрій і статус суддів» безпосередній контроль суспільства за суддівською діяльністю через інститут дисциплінарної відповідальності суддів є лише першим кроком у напрямку вдосконалення нормативно-правового регулювання відповідальності суддів перед державою та суспільством.

4.2. Гарантії суддівської незалежності при здійсненні дисциплінарного провадження щодо судді

Новелізація законодавства про судоустрій за новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, спричинила певні зміни в судовій системі, зокрема і в процедурі дисциплінарного провадження щодо суддів. В рамках нашого дослідження ми намагатимемось дослідити позитивні та негативні аспекти нової процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності з точки зору забезпечення їх незалежності.

Порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо судді, порядок оскарження рішення щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та порядок накладення дисциплінарного стягнення щодо судді за дисциплінарний проступок регулюються Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Законом України «Про Вищу раду юстиції».

Згідно з чинним законодавством під дисциплінарним провадженням слід розуміти процедуру розгляду відповідним органом звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. Моментом початку дисциплінарного провадження є звернення зі скаргою щодо поведінки судді будь-якої особи, якій відомі факти, які можуть мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді.

Відповідно до ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», дисциплінарне провадження — це процедура розгляду органом, визначеним законом, звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді.

Суб'єктом дисциплінарного провадження щодо судді, як це визначає Р. З. Голубутовський, виступає завжди фізична чи юридична особа, яка реалізує свої права та здійснює обов'язки із відповідними правовими наслідками у конкретних правовідносинах щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності¹.

¹ Голубутовський Р. З. Поняття та класифікацію суб'єктів дисциплінарного провадження щодо судді / Р. З. Голубутовський // Право та управління. — 2012. — № 1. — С. 177.

Саме тому суб'єкти дисциплінарного провадження виступають як особи, які мають потенційну і реальну здатність застосування дисциплінарних санкцій або взагалі брати участь у відповідних процесуальних відносинах.

Згідно зі ст. 85 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» органами, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо судді є: Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада юстиції. Вища кваліфікаційна комісія здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів місцевих та апеляційних судів, а Вища рада юстиції — щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України. Відповідно до Закону України «Про судоустрій України», що діяв до 7 липня 2010 року, функціонувала трирівнева система дисциплінарного провадження, за якої для судді, залежно від рівня суду, визначався орган, що мав здійснювати дисциплінарне провадження. Дисциплінарне провадження стосовно суддів місцевих судів здійснювали кваліфікаційні комісії суддів, стосовно суддів апеляційних судів — Вища кваліфікаційна комісія суддів України, стосовно суддів вищих спеціалізованих судів і суддів Верховного Суду України — Вища рада юстиції.

Першим органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, яка:

— розглядає заяви та повідомлення про дисциплінарну відповідальність суддів місцевих та апеляційних судів та за наявності підстав порушує дисциплінарні справи і здійснює дисциплінарне провадження;

— приймає рішення за результатами дисциплінарного провадження і за наявності підстав застосовує дисциплінарне стягнення до суддів місцевих та апеляційних судів;

— приймає рішення про дострокове зняття застосованого до судді дисциплінарного стягнення.

Крім цього на Вищу кваліфікаційну комісію суддів України покладена ще така важлива функція, як прийняття рішення про відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України.

Законодавець також передбачив те, що для ефективного здійснення своїх повноважень Вища кваліфікаційна комісія суддів України має право витребувати та одержувати необхідну інформацію від суддів, Державної судової адміністрації

України, органів суддівського самоврядування та інших судових органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, об'єднань громадян та окремих фізичних осіб, ненадання якої тягне за собою відповідальність.

Наступним органом дисциплінарної юрисдикції щодо суддів є Вища рада юстиції. Вища рада юстиції відповідно до ст. 131 Конституції України, ст. 3 Закону України «Про Вищу раду юстиції», ст. 98 Закону України «Про судоустрій України» є єдиним в державі органом, на який покладено обов'язок здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів.

Регламентация діяльності цього органу знайшла своє нормативне закріплення в Законі України «Про Вищу раду юстиції».

До дисциплінарних повноважень Вищої ради юстиції щодо суддів відносяться:

1) внесення подання Президентові України про звільнення з посади суддів, призначених на перший строк;

2) внесення подання до Верховної Ради України про звільнення з посади суддів, обраних безстроково;

3) здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів, а також суддів місцевих і апеляційних судів;

4) за поданням відповідної ради суддів призначення суддів на посади голови суду, заступника голови суду та звільняє їх з цих посад;

5) розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних і місцевих судів;

6) винесення рішення стосовно суддів при порушенні вимог щодо несумісності їх посад із заняттям діяльністю, забороненою Конституцією України та законами України.

При здійсненні дисциплінарного провадження щодо судді Вища рада юстиції України з метою гарантування дотримання суддями суддівської дисципліни та виховання в суддях відповідного ставлення до здійснення правосуддя має забезпечити відповідність санкцій вчиненому суддею проступку. З іншого боку, Вища рада юстиції намагається не допускати безпідставні покарання для судді, що впливає з дотримання принципу незалежності суддів.

Вища рада юстиції діє у складі двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, З'їзд суддів України, З'їзд адвокатів України, З'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ призначають у Вищу раду юстиції по троє членів, Всеукраїнська конференція працівників прокуратури — двох членів. Також за посадою до складу Вищої ради юстиції України входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

На наш погляд, кількісний склад повинен бути предметом законодавчих дискусій. Це викликано тим, що кількісний склад Вищої ради юстиції, як дисциплінарного органу кількісний склад і на половину не складається із суддів, а це суперечить міжнародним стандартам, зокрема пунктам 1.3 та 5.1. Європейської хартії про статус суддів¹. Крім того, до складу Вищої ради юстиції входять адвокати і працівники прокуратури, тобто особи, які беруть участь в судовому розгляді, що дає можливість їм вчиняти певний тиск на суддів з метою схиляння до прийняття рішень, що відповідають інтересу адвокатів і працівників прокуратури. Також дискусії викликає той факт, що до членів Вищої ради юстиції України за посадами входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України та Генеральний прокурор України. Аналізуючи ці проблеми варто було б зазначити, що Вища рада юстиції України не відповідає повністю існуючим європейським стандартам, що, на нашу думку, є приводом для запозичення позитивного досвіду у формуванні дисциплінарних органів у європейських країн.

Розглядаючи питання розвитку інституту дисциплінарної відповідальності варто було б зазначити ще декілька ключових моментів про зміну суб'єктного складу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді порівняно із законодавством про судоустрій та статус суддів, що на сьогодні вже не є чинним.

Насамперед варто зазначити, що органами, що здійснюють дисциплінарне провадження щодо судді за чинним законодавством є Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада юстиції. Законом України «Про судоустрій», який втратив чинність, крім зазначених суб'єктів, були ще передбачені кваліфікаційні комісії суддів, які здійснювали дисциплінарне провадження

¹ Европейская хартия о статусе судей // Российская юстиция. — 1999. — № 7. — С. 2—4.

щодо суддів місцевих загальних, військових та відповідних спеціалізованих судів.

Натомість у новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено створення нового суб'єкта — служби дисциплінарних інспекторів, які призначаються на посаду та звільняються з посади головою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за пропозицією відповідного члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. У Законі також чітко передбачена мета створення цього нового інституту. Зокрема, ч. 2 ст. 98 передбачає, що служба дисциплінарних інспекторів діє з метою здійснення членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів належної перевірки підстав для притягнення суддів місцевих та апеляційних судів до дисциплінарної відповідальності. До складу служби входить 33 інспектори, які закріплюються по троє за кожним членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Інститут дисциплінарних інспекторів є не українською інновацією, а позитивним запозиченим досвідом розвинених країни Європи, таких як Італія, Іспанія, Португалія.

Розвиток інституту служби дисциплінарних інспекторів в Україні розпочався з прийняття Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006.

Відповідно до Концепції планувалося, що судові інспектори повинні діяти при Дисциплінарній комісії суддів України і за дорученням цього органу здійснювати перевірку наявності підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів місцевих та апеляційних судів. Службу дисциплінарних інспекторів пропонували створити при Міністерстві юстиції України, Вищій раді юстиції та Верховному Суді України, як допоміжний орган. Необхідність такої служби, як справедливо зауважує А. В. Шевченко, обумовлювалась метою унеможливити зосередження в одних руках таких функцій, як перевірка фактів дисциплінарних проступків суддів і вирішення питання про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності¹.

¹ Шевченко А. В. Інститут дисциплінарних інспекторів: передумови становлення та основні засади функціонування / А. В. Шевченко // Вісник Верховного суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 32.

Закріпивши за службою дисциплінарних інспекторів обов'язок здійснення перевірки про наявність підстав для дисциплінарної відповідальності судді за дорученням члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України держава поклала на них велику відповідальність за підтримання балансу між відповідальністю суддів та незалежністю суддів в Україні. На нашу думку, інституту дисциплінарних інспекторів потрібно надати статус незалежного від Вищої кваліфікаційної комісії суддів органу, а не підзвітного їй. Що стосується професійної підготовки дисциплінарних інспекторів, то вважаємо за потрібне встановити вимогу, окрім юридичної освіти, мати фактичний стаж роботи на посаді судді. Зокрема, І. Зарецька вважає, що на посаду інспекторів повинні запрошуватись судді вищих та апеляційних суддів, прокурори та судді у відставці. 33 інспектори — це дуже мало з огляду на те, що в Україні працює близько 10000 суддів і до Комісії надходить близько 16 тисяч скарг щороку. Нам видається слушною думка І. Зарецької, що можливо, кількість інспекторів не варто чітко регламентувати у Законі, а залучати до цієї роботи таку їх кількість, що необхідна відповідно до потреб у певній ситуації¹.

Також варто звернутись до досвіду регулювання статусу подібного інституту в судовій системі інших розвинених країн. З міжнародної дисциплінарної практики варто взяти до уваги американський досвід організації роботи дисциплінарних інспекторів. Наприклад, у штаті Каліфорнія стаж роботи юристів, які проводять розслідування за скаргами на дії суддів, повинен бути не менше 4 років. Попередня оцінка скарг про дисциплінарний проступок судді проводиться юристами, які встановлюють наявність підстави для проведення розслідування. Процедура розслідування викладена в інструкціях та посібнику, які є обов'язковими до виконання юристами. У цьому контексті М. Суховій доводить, що є певний сенс у створенні українського аналога даного посібника, в якому будуть закріплені процедура та порядок здійснення дисциплінарним інспектором перевірки

¹ Зарецька І. Становлення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: погляди через призму стандартів Ради Європи / І. Зарецька // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 46.

наявності підстав для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності¹.

За результатами перевірки дисциплінарний інспектор складає проект висновку про наявність підстави для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, який доповідає члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Тобто інспектор здійснює перевірку про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за дорученням члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Проте в законодавстві не закріплені права дисциплінарного інспектора щодо здійсненні відповідної перевірки на наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за дорученням члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Єдиною статтею Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка регулює повноваження дисциплінарних інспекторів, є ст. 99, якою закріплено, що дисциплінарні інспектори за дорученням члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України попередньо аналізують заяви та повідомлення про неправомірні дії суддів з метою виявлення підстав для відкриття дисциплінарних справ та здійснення перевірок; готують проекти висновків про наявність підстав для притягнення суддів місцевих та апеляційних судів до дисциплінарної відповідальності; виконують інші доручення члена Комісії в ході дисциплінарного провадження відповідно до цього Закону. Вважаємо за потрібне законодавчо закріпити в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» положення про те, що дисциплінарний інспектор при здійсненні перевірки на наявність підстави для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за доручення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України має такі самі права, як і член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Цієї думки дотримується і Міністерство юстиції України, яке вважає, що подальше вдосконалення положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» повинно відбувались у руслі поліпшення нормативно-правового регулювання питань судо-

¹ Суховій М. Окремі аспекти дисциплінарної відповідальності судді / М. Суховій // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 30.

устрою, статусу суддів і здійснення правосуддя для виправлення виявлених законодавчих прогалин¹.

За Законом України «Про судоустрій України» право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність судді належало народним депутатам України; Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини; Голові Верховного Суду України (голові вищого спеціалізованого суду — щодо судді відповідного спеціалізованого суду, за винятком ініціювання звільнення судді); Міністру юстиції України; голові відповідної ради суддів; членам Ради суддів України. Ця норма була застарілим, явним недоліком законодавця, адже вона не надавала людям, що не входять до вищезазначеного переліку, право на захист своїх прав, порушених суддею.

З прийняттям закону України «Про судоустрій і статус суддів» коло осіб, що здатні ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність судді збільшилось. Так, згідно з ч. 2 ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» право на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, має кожен, кому відомі такі факти. З метою створення сприятливих умов для реалізації громадянами зазначеного права Вища кваліфікаційна комісія суддів України затверджує та розміщує на своєму офіційному веб-порталі зразок скарги (заяви) щодо неналежної поведінки судді, який може використовуватися для повідомлення Вищій кваліфікаційній комісії суддів України відомостей про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді.

Варто також зазначити, що законодавець встановив ряд обмежень щодо подання заяв, зокрема у ч. 3 ст. 84 вказаного Закону не допускається зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, у тому числі ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку з здійсненням ним правосуддя.

У рамках нашого дослідження на увагу також заслуговує обмеження стосовно анонімності заяви. Адже Вища кваліфікаційна комісія суддів України не порушить справу щодо судді

¹ Див.: Мельник М. Про вдосконалення процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / М. Мельник // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 16.

за анонімною заявою. Складність цього питання полягає у тому, що воно відображає результат невдалого консенсусу правових ідеологій, яких дотримувався законодавець. Оскільки у ч. 2 ст. 84 Закону встановлено, що «право на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, має кожний, кому відомі такі факти». Виходячи з змісту статті, як справедливо зауважує В. Мікулін, можна стверджувати, що скажчик не обов'язково має бути «потерпілим» за обставинами скарги, а мотиви подання ним заяви можуть бути різними, окрім тиску на суддю та з метою завадити судді здійснювати правосуддя повноцінно¹. Зокрема, у п. 5.3. Європейської хартії про статус суддів передбачено, що будь-яка особа повинна мати можливість звернутись до незалежної установи без дотримання особливих формальностей із скаргою на порушення в системі здійснення правосуддя².

Загалом, у контексті цього І. А. Картузова доводить, що дисциплінарне провадження щодо суддів має такі ознаки:

1) за один і той же дисциплінарний проступок може бути накладено лише одне стягнення;

2) в разі вчинення проступку спільно декількома особами дисциплінарне стягнення покладається на кожну винну особу окремо;

3) під час вибору виду покарання враховується характер проступку, його наслідки, обставини, за яких він був вчинений, попередня поведінка правопорушника, його ставлення до служби, кваліфікація, службовий стаж та інші обставини;

4) перед накладенням стягнення від судді, що здійснив дисциплінарний проступок витребовують усне або письмове пояснення;

5) суддя, на якого покладено стягнення, вправі його оскаржити³.

¹ Мікулін В. Інститут дисциплінарної відповідальності суддів: загальні положення та нормативно-правова регламентація / В. Мікулін, М. Костін // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 24

² Европейская хартия о статусе судей // Российская юстиция. — 1999. — № 7. — С. 2—4.

³ Картузова И. А. Дисциплинарная ответственность государственных служащих: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / И. А. Картузова. — Одесса, 1999. — С. 125.

Враховуючи ознаки, за якими здійснюється дисциплінарне провадження щодо суддів, можна стверджувати, що воно діє на загальних принципах, що застосовуються до провадження даного виду: законності, гласності, об'єктивної істини, демократизму, рівності всіх перед законом та ін.

Дисциплінарне провадження включає в себе такі дії:

- здійснення перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;
- відкриття дисциплінарної справи;
- розгляд дисциплінарної справи;
- прийняття рішення органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді.

Отже, початковою стадією дисциплінарного провадження щодо судді є стадія перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Суддівська перевірка, що передує безпосередньому порушенню дисциплінарної справи, є обов'язковим, на думку С. Подкопаєва, моментом перевірки матеріалу щодо дисциплінарного провадження для забезпечення суддівської незалежності. Водночас це не виключає можливість проведення також додаткової перевірки в рамках порушеного дисциплінарного провадження¹.

На сьогоднішній день однією з невирішених проблем залишається питання щодо забезпечення на перших етапах дисциплінарного провадження конфіденційного розгляду матеріалів справи для забезпечення непорушності авторитету судової влади без необхідних на те підстав. Зокрема, подібне положення передбачено в п. 17 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН².

На нашу думку, подібна норма потребує імплементації в чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів», що матиме позитивний вплив на підтримання суспільного авторитету представників судової влади та не допустить необґрунтова-

¹ Подкопаєв С. Про підставу дисциплінарної відповідальності суддів / С. Подкопаєв // Юридичний журнал Юстиніан. — 2005. — № 8.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1855>

² Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29.11.85 і № 40\148 від 13.12.85 // Юридичний вісник України. — 2002. — № 10. — С. 40.

ні сумніви у суспільстві про справедливе ведення правосуддя в Україні.

Тому до ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо судді варто додати: «на початковому етапі розгляду скарги має проводитись конфіденційно, якщо суддя не звернеться з проханням про протилежне».

Перевірка даних про наявність підстав для відкриття дисциплінарної справи та притягнення судді місцевого чи апеляційного суду до дисциплінарної відповідальності здійснюється членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Для забезпечення ефективної перевірки члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України надається право ознайомлюватися з матеріалами судових справ, робити з них копії, опитувати суддів та інших осіб, яким відомі обставини вчинення дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян та їх об'єднань. Ця інформація повинна бути наданою члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протягом 10 днів з дня витребування інформації. У разі необхідності зазначений строк може бути подовжений до тридцяти днів, про що член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повідомляє безпосередньо у запиті. За ненадання цієї інформації або надання завідомо неправдивої інформації члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів суб'єкта витребування інформації може бути притягнутим до відповідальності.

Після здійснення перевірки член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України складає висновок стосовно перевіреної інформації на наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та пропозицією про відкриття чи відмову у відкритті дисциплінарної справи щодо судді, та разом із збіраною інформацією передає на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Вагому роль у формуванні висновку члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України має характер доказів у справі. При формуванні висновку член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України може враховувати лише ті висновки, що отримані у законному порядку та законними засобами, або коли законодавець

допускає їх до використання як доказів. Враховуючи таку властивість доказів як належність, варто зауважити, що висновок по справі може бути заснований лише на тих фактичних даних, які здатні підтвердити існування або відсутність фактів, що підлягають доказуванню.

Питання про відкриття дисциплінарної справи чи відмову в її відкритті вирішує Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Рішення про відмову у відкритті дисциплінарної справи щодо судді приймається у разі якщо:

1) перевірка не виявила підстав для порушення дисциплінарного справи чи представлені матеріали не вказують на винне вчинення суддею дисциплінарного проступку;

2) минув строк для порушення дисциплінарного переслідування чи накладення дисциплінарного стягнення;

3) матеріали перевірки явно вказують на вчинення суддею кримінального правопорушення.

Актуальним на сьогоднішній день залишається питання стосовно доцільності збільшення терміну, протягом якого суддю можна притягнути до дисциплінарної відповідальності з моменту вчинення ним дисциплінарного проступку. За Законом України «Про судоустрій і статус суддів» дисциплінарне стягнення щодо судді застосовується не пізніше шести місяців із дня відкриття Вищою кваліфікаційною комісією суддів України провадження в дисциплінарній справі щодо судді, але не пізніше одного року з дня вчинення проступку, але практика показує, що даного терміну не вистачає для застосування для судді, що вчинив дисциплінарний проступок, відповідного покарання.

Для регулювання цього питання варто звернутись до міжнародного досвіду. Міжнародні документи, що регулюють питання судової влади, не містять вимоги щодо строку давності для відкриття дисциплінарного провадження щодо судді. Однак у законодавстві багатьох європейських країн все ж таки існують строки давності для відкриття дисциплінарного провадження щодо судді. Наприклад, у Словаччині дисциплінарне провадження щодо судді можна відкрити доки не мине строку позивної давності, що становить два роки з дня вчинення порушення. В Естонії суддя може бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності за два роки з моменту вчинення дисциплінарного порушення або шести місяців з моменту його вияв-

лення. В Австрії термін давності дисциплінарного провадження щодо судді становить п'ять років від часу здійснення дисциплінарного проступку. У Португалії строк давності становить 3 роки від часу здійснення порушення або 3 місяці від дня надходження інформації про таке порушення в дисциплінарний орган. У Литві дисциплінарне провадження щодо судді не можна відкривати по закінченню трьох років з моменту вчинення проступку судді¹. Тому вважаємо за потрібне в Україні встановити детальніший перебіг строків здійснення дисциплінарного провадження щодо судді, що дозволить ефективніше реагувати на дисциплінарні проступки вчиненні суддями.

Рішення про відмову дисциплінарної справи щодо судді приймається, якщо матеріали перевірки явно вказують на вчинення суддею кримінального правопорушення. Відповідно до ст. 481 КПК письмове повідомлення про підозру судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя здійснюється Генеральним прокурором України або його заступником. У цьому разі Президент України або Вища кваліфікаційна комісія суддів України відстороняє суддю від посади на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України (ст. 154 КПК). Але в законодавстві не закріплений обов'язок передачі до Генеральної прокуратури України матеріалів, що були виявлені в ході дисциплінарного провадження, щодо вчинення суддею кримінального правопорушення. Необхідно передбачити, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України у разі виявлення фактів здійснення кримінального правопорушення суддею закриває дисциплінарне провадження щодо судді і передає матеріали справи до Генеральної прокуратури України.

Копія рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про відкриття дисциплінарної справи не пізніше як через три дні з дня його прийняття надсилається судді, щодо якого відкрито дисциплінарну справу, та особі, за зверненням якої порушено справу. До рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яке надсилається судді, додається висновок члена Вищої

¹ Див.: Правове регулювання дисциплінарної відповідальності суддів в Україні // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 20—21.

кваліфікаційної комісії суддів України, складений за результатами перевірки.

Найважливішою стадією дисциплінарного провадження щодо судді є стадія розгляду і прийняття рішення у дисциплінарній справі. Мета цієї стадії встановити винуватість чи невинуватість судді у здійсненні дисциплінарного проступку та визначити винному судді законне покарання.

Розгляд дисциплінарної справи по суті відбувається на засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України не раніше як через 10 днів з дня ухвалення Комісією рішення про відкриття дисциплінарної справи щодо судді, на яке запрошується особа, за зверненням якої відкрито справу, суддя, стосовно якого відкрито справу, а в разі необхідності й інші заінтересовані особи. Під час розгляду справи комісія повинна заслухати пояснення судді, притягнутого до дисциплінарної відповідальності та встановити винний чи невинний суддя у діях, за які передбачена дисциплінарна відповідальність.

У разі неможливості з поважних причин взяти участь у засіданні комісії суддя, справа стосовно якого розглядається, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які додаються до справи, не пізніше як за 3 дні до дня розгляду справи по суті. Письмові пояснення судді оголошуються на засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в обов'язковому порядку. Повторна неявка цього судді на засідання Комісії є підставою для розгляду дисциплінарної справи за його відсутності.

Розгляд дисциплінарної справи стосовно судді відбувається на засадах змагальності. На засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України заслуховується повідомлення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, який здійснював перевірку, про результати перевірки, пояснення судді, стосовно якого розглядається справа, або його представника, а також інших заінтересованих осіб. Суддя має право надавати пояснення, ставити питання учасникам провадження, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи.

При розгляді дисциплінарної справи на засіданні у Вищої кваліфікаційної комісії суддів України може виникнути необхідність у додатковій перевірці. Це процедура витребування додаткової інформації щодо судді, стосовно якого порушили дисциплінарну справу. У разі необхідності такої перевірки від імені Вищої кваліфікаційної комісії суддів України виноситься рішен-

ня про відкладання розгляду цієї справи, у якому обов'язково вказується строк проведення перевірки та дату продовження розгляду справи. Матеріали дисциплінарних справ свідчать, що зазначені відомості Вища кваліфікаційна комісія суддів України витребує після прийняття рішення про порушення дисциплінарного провадження і до розгляду питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Це також, як слушно зазначає Л. Б. Пантелейчук, дає можливість судді, щодо якого відкрито дисциплінарну справу, підготуватися до розгляду дисциплінарної справи, підготувати пояснення, зібравши для цього необхідні докази¹.

На думку С. Подкопаєва, є необхідним звернути увагу на зупинення повноважень судді при розгляді його дисциплінарної справи. Вчений мотивує свою пропозицію тим, що винесення рішення особою, яка допустила аморальну поведінку, грубі порушення службових обов'язків не можна назвати справедливим і таким, що не викликає сумніву у своїй об'єктивності². Адже навіть після прийняття Вищою кваліфікаційною комісією суддів України рішення про направлення до Вищої ради юстиції питання про внесення подання про звільнення судді до органу, що його призначив чи обрав суддя продовжує здійснювати свої повноваження на легальній основі. Але на нашу думку, впровадження такого підходу є необґрунтованим у зв'язку з можливістю використання даного факту для обмеження суддівської незалежності.

Останньою у дисциплінарному провадженні щодо судді є стадія винесення рішення по дисциплінарній справі. Особливістю стадії прийняття рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України є відсутність на засіданні судді, стосовно якого розглядалась справа, і запрошених осіб. Рішення у дисциплінарній справі приймається колегіально Вищою кваліфікаційною комісією суддів України більшістю від загального складу Комісії.

¹ Пантелейчук Л. Б. Питання дисциплінарної відповідальності судді у діяльності Вищої ради юстиції / Л. Б. Пантелуйчук // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 84.

² Подкопаєв С. В. Дамоклов меч дисциплінарної відповідальності: деякі пропозиції законодавства, що регулює дисциплінарну відповідальність суддів / С. В. Подкопаєв // Юридична практика. — 2001. — № 14 (172). — С. 12—14.

При обранні дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Вищою кваліфікаційною комісією суддів України може бути прийнято рішення про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. В цьому разі Комісія припиняє дисциплінарне провадження та повідомляє про це заінтересованих осіб.

Дисциплінарне стягнення до судді застосовується не пізніше шести місяців із дня відкриття Вищою кваліфікаційною комісією суддів України провадження в дисциплінарній справі, але не пізніше року з дня вчинення проступку, без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці.

У разі класифікації Вищою кваліфікаційною комісією суддів України проступку судді як тяжкого, такого що підриває авторитет судової влади, Вища кваліфікаційна комісія суддів України може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав.

Рішення в дисциплінарній справі викладається Вищою кваліфікаційною комісією суддів України в письмовій формі, підписується головою і членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які брали участь у розгляді дисциплінарної справи. Структурно рішення поділяється на 3 частини: вступну, описово-мотивувальну та резолютивну. У першій частині вказується дата розгляду справи Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, прізвище, ім'я, по батькові і посаду судді, щодо якого порушили дисциплінарну справу. У описово-мотивувальній частині зазначаються встановлені обставини у справі з посиленням на докази, пояснення судді стосовно дисциплінарного проступку та мотиви, з яких ухвалено рішення. В останній, резолютивній частині викладається суть рішення за результатами розгляду із зазначенням дисциплінарного стягнення, що застосовується до судді, або підстави закриття дисциплінарної справи, а також порядок і строк оскарження рішення. В законодавстві передбачена можливість викладення членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у письмовій формі власної думки, що не збігається з прийнятим рішенням. Вона дода-

ється до матеріалів справи і може бути врахована при розгляді Вищою радою юстиції скарги судді на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Копія рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України вручається судді, стосовно якого розглядалась дисциплінарна справа, а в разі його відсутності під час оголошення рішення копія її копія надсилається протягом семи днів поштою.

В чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» суб'єкт, що ініціював дисциплінарне провадження щодо судді, повідомляється про рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України лише у разі прийняття Комісією рішення про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Втім в Законі України «Про Вищу раду юстиції» передбачено, що скаргу на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у справі про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути подано до Вищої ради юстиції не пізніше одного місяця з наступного дня після вручення судді чи особі, що ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність судді, такого рішення. Тобто у Законі України «Про Вищу раду юстиції» чітко передбачено, що копія рішення по справі щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, вручається і особі, що ініціювала дисциплінарне провадження щодо судді. Варто узгодити відповідні положення обох законів на законодавчому рівні для уникнення колізії права та повноцінного забезпечення суб'єкту, що ініціював розгляд справи, права на оскарження рішення до Вищої ради юстиції.

Згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» дисциплінарне стягнення до судді застосовується у виді догани. Закон України «Про статус суддів», що втратив чинність, містив як вид дисциплінарного стягнення пониження кваліфікаційного класу судді. На наш погляд, зменшення кількості видів дисциплінарних стягнень, що можуть застосовуватись до судді за вчинення дисциплінарного проступку, має наслідком те, що догана застосовується до всього спектру дисциплінарних проступків судді незалежно від їх характеру. Тобто виникає така ситуація, що, наприклад, судді несуть однакове покарання за відмову у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом, та порушення правил суддівської етики, що є різними за ступенем важкості проступками. Варто також підкреслити, що догана в основному здійснює вплив на моральний стан

та свідомість судді, не завдаючи йому жодних матеріальних збитків чи обмеження у певних правах. Догана впливає лише на службову характеристику судді, що може перешкоджати успішному просуванню по кар'єрній драбині. Тому існує необхідність в розширенні видів дисциплінарних стягнень для можливості диференціації при виборі покарання для судді залежно від характеру вчиненого ним проступку.

Для досягнення цієї мети слід звернути увагу на позитивний досвід провідних європейських держав щодо регулювання видів дисциплінарного стягнення, що можуть бути застосовані до судді. Наприклад, у Німеччині суддя піддається таким видам дисциплінарного стягнення, як: догана, грошовий штраф, зменшення суми заробітної плати, пониження в посаді, звільнення з посади, зменшення суми пенсійних виплат, позбавлення пенсії. У Франції вчинення дисциплінарного проступку призводить до накладання стягнення у вигляді: догани з занесенням в особисту справу, переміщення по службі, усунення від виконання деяких функцій, пониження в ранзі, пониження в посаді, звільнення із посади з зупиненням чи без зупинення права на пенсію, відставка без надання пенсії.

Питання видів дисциплінарного стягнення регулюються також і в міжнародних актах та договорах. Зокрема, у рекомендації № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», схваленої Комітетом міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 року, вказано що, дотримуючись принципів незалежності правосуддя повинні бути вжиті усі необхідні заходи у випадку, якщо судді не виконують своїх обов'язків ефективно та неупереджено або, коли мають місце дисциплінарні порушення. Рекомендується вжити такі види дисциплінарного стягнення, як: усунення судді від провадження у справі, доручення судді виконання інших завдань в межах суду, штрафні санкції, тимчасове призупинення суддівських функцій. Звільнення з посади судді можливе тільки у разі, коли він не в змозі відправляти судочинство або ж здійснив кримінальний злочин чи серйозно порушив дисциплінарні правила¹.

¹ Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_323

Доповненням дисциплінарних стягнень можуть стати санкції, запозичені з інших галузей права. Наприклад, в адміністративно-му законодавстві найм'якшим є попередження. Попередження проявляється в негативній оцінці протиправних дій особи та застереженні проти вчинення подібних дій у майбутньому. Попередження, небезпідставно вважає М. Мельник, виконує функцію превентивного захисту, тобто вплив попередження забезпечується його застосуванням перед тим, як застосовувати догану¹.

Інформація про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності оприлюднюється на офіційному веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Ця інформація повинна містити дані про суддю, якого притягнуто до дисциплінарної відповідальності, накладене дисциплінарне стягнення та копію рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України про накладання такого стягнення. Якщо протягом року з дня накладання дисциплінарного стягнення суддю не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, він вважається таким, який не має дисциплінарного стягнення.

Головним критерієм ефективності процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є практика їх застосування.

Згідно з Аналітичною довідкою щодо дисциплінарної практики Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протягом 2012 року до ВККС України надійшло 10673 скарги на дії суддів (за аналогічний період 2011 року 18166 скарг) без врахування повторних. За усіма скаргами проведені перевірки з ухваленням відповідного рішення Комісії. Відкрито 318 дисциплінарних справи (541 у 2011 році). До дисциплінарної відповідальності притягнуто 109 суддів місцевих та апеляційних суддів з накладенням дисциплінарного стягнення у виді догани (149 у 2011 році). Щодо 5 суддів Комісією було прийнято рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади (9 у 2011 році)².

¹ Мельник М. Про вдосконалення процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / М. Мельник // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 16—19.

² Див.: Огляд дисциплінарної практики щодо суддів в Україні. Аналітичний звіт // Інститут прикладних гуманітарних досліджень (м. Харків), за сприяння Проекту «Справедливе правосуддя». — С. 9.

З огляду на викладене слід зазначити, що практика виконання Вищою кваліфікаційною комісією суддів України повноважень щодо дисциплінарної відповідальності суддів вказує на те, що процедура дисциплінарного провадження стосовно суддів вимагає більш чіткого закріплення підстав дисциплінарного провадження, стадій дисциплінарного провадження, строків їх здійснення.

З огляду на те, що ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, в законодавстві передбачена можливість оскарження рішення в дисциплінарній справі щодо судді, що є додатковою стадією дисциплінарного провадження.

Аналіз відомостей Вищої ради юстиції про розгляд скарг на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення до дисциплінарної відповідальності доводить, що досить часто рішення Вищої ради юстиції і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України не співпадають. Доволі часто члени Вищої ради юстиції констатують, що порушення допускають не судді, яких карає Вища кваліфікаційна комісія суддів України, а самі члени комісії. Варто також зазначити, що одним з найпоширеніших видів порушень порядку здійснення дисциплінарного провадження стосовно судді є прийняття одночасно рішення про порушення дисциплінарного провадження та призначення перевірки відомостей, викладених у поданні про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Зокрема, у 2012 році Радою розглянуто 29 скарг суддів на рішення ВККС стосовно притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, що на 2 (або 7,4%) більше ніж у 2011 році. Відсоток оскарження до ВРЮ рішень ВККС України про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності у 2012 році склав 21% або одну п'яту всіх рішень ВККС України про накладення догани на суддю. У 2011 році цей показник був трохи більшим і складав 23,6%. З 29 скарг, поданих суддями на рішення ВККС України про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, Вищою радою юстиції прийнято рішення про задоволення скарг 15 суддів, а 14 скарг суддів залишено без задоволення. Таким чином, більше 50% рішень ВККС України про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, що оскаржувалися суддями до Вищої ради юстиції у 2012 році, мали своїм наслід-

ком скасування рішення ВККС України і закриття дисциплінарного провадження щодо суддів¹.

З прийняттям нового закону України «Про судоустрій і статус суддів» відбулися певні зміни в порядку оскарження рішення щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. В новому Законі передбачена можливість звернення не лише до Вищої ради юстиції, а й до Вищого адміністративного суду України, що підвищує гарантії забезпечення суддівської незалежності.

Тобто, відповідно до ст. 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя місцевого чи апеляційного суду може оскаржити рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення його до дисциплінарної відповідальності до Вищої ради юстиції або Вищого адміністративного суду України не пізніше одного місяця з дня вручення йому чи отримання поштою копії рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Подання скарги до Вищої ради юстиції чи адміністративного позову до суду на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності зупиняє застосування дисциплінарного стягнення. Вища рада юстиції може продовжити строк для подачі скарги при наявності поважних на це причин у суб'єкта подачі скарги.

Скарга до Вищої ради юстиції подається суддею через Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України не пізніше як у триденний строк після отримання скарги надсилає її разом з матеріалами дисциплінарної справи до Вищої ради юстиції. Тобто, як випливає з цього положення, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачена можливість подачі скарги до Вищої ради юстиції чи Вищого адміністративного суду України суб'єкта, що ініціював дисциплінарне провадження щодо судді у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, а також не встановлений механізм подачі скарги на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України до Вищого адміністративного суду України.

Розгляд скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів спеціалізованих, апеляційних та

¹ Див.: Огляд дисциплінарної практики щодо суддів в Україні. Аналітичний звіт//Інститут прикладних гуманітарних досліджень (м.Харків), за сприяння Проекту «Справедливе правосуддя». — С. 12.

місцевих судів Вища рада юстиції здійснює впродовж місяця, а у разі проведення додаткової перевірки — впродовж 2 місяців з дня надходження скарги. Розглянувши скаргу судді чи особи, що ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність судді, Вища рада юстиції за наявності для цього підстав може:

1) задовольнити скаргу судді чи особи, що ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність судді, скасувати рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності і закрити дисциплінарне провадження;

2) задовольнити скаргу повністю чи частково і змінити рішення відповідної Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) залишити скаргу без задоволення, а рішення відповідної Вищої кваліфікаційної комісії суддів України — без зміни.

На засіданні Вищої ради юстиції під час розгляду питання про дисциплінарну відповідальність суддя надає свої пояснення. У разі неможливості взяти участь у засіданні Вищої ради юстиції з поважних причин суддя може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які долучаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому порядку. Повторне нез'явлення такого судді є підставою для розгляду справи за його відсутності.

Розгляд адміністративного позову щодо оскарження рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності здійснюється у порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства.

Процедуру проведення дисциплінарного провадження щодо суддів вищих спеціалізованих судів чи суддів Верховного Суду України регламентує IV розділ Закону України «Про Вищу раду юстиції».

Якщо звернути увагу на статистику, то у 2012 році до Вищої ради юстиції надійшло: 7580 звернень громадян (-15,2% у порівнянні з 2011 р.); 393 звернення народних депутатів України і депутатських запитів (+20,9%); 1014 звернень від установ, підприємств та організацій (-22,8%). За результатами виконання доручень, наданих відповідно до Закону України «Про Вищу раду юстиції», у звітному періоді членами Ради внесено 67 пропозицій про звільнення суддів з посад за порушення присяги. У 2012 р. майже вдвоє збільшилася чисельність суддів, стосов-

но яких Рада прийняла рішення про звільнення за особливими обставинами (23 судді у 2012 році проти 12 суддів у 2011 році). Так, у 2012 році Радою внесені подання стосовно 7-ми суддів про звільнення з посади у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо них (2011 р. — 3) та стосовно 16-ти суддів — за порушення присяги (2011 р. — 7)¹. До цього варто додати, що 99% суддів, які отримали догану у 2011–2012 роках, були суддями місцевих судів. Лише 2% суддів, які отримали догану, були суддями адміністративних чи господарських судів. І жодного разу у 2011–2012 роках догану не отримували судді вищих спеціалізованих судів чи Верховного Суду України².

Аналізуючи вищезазначені дані про притягнення Вищою радою юстиції суддів до дисциплінарної відповідальності, Л. Б. Пантелейчук здійснює висновок, з яким варто погодитись, що процедура дисциплінарного провадження стосовно суддів потребує докладнішого законодавчого врегулювання, а саме: чіткішої регламентації стадій дисциплінарного провадження, строків притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, визначення спеціальних заходів для забезпечення прав судді у дисциплінарному провадженні³.

За наслідками дисциплінарного провадження Вища рада юстиції може накладати на суддю догану або прийняти рішення про невідповідність судді вищого спеціалізованого суду та судді Верховного Суду України займаній посаді та про внесення подання про звільнення цього судді з посади до органу, який його призначив чи обрав. Ст. 43 Закону України «Про Вищу раду юстиції» встановлює строк застосування до судді дисциплінарного стягнення не пізніше шести місяців після виявлення проступку, не враховуючи часу тимчасової непрацездатності судді або перебування його у відпустці, але не пізніше року з дня вчинення проступку.

¹ Див.: Інформація про результати діяльності Вищої ради юстиції за 2012 рік: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/content/statistics/infresultvru2012.pdf>

² Див.: Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики / Р. Куйбіда, М. Серета. — К.: ФОРМ-Лекс, 2013. — С. 65.

³ Пантелейчук Л. Б. Питання дисциплінарної відповідальності судді у діяльності Вищої ради юстиції / Л. Б. Пантелейчук // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 90.

Відповідно до ст. 39 Закону України «Про Вищу раду юстиції» дисциплінарне провадження щодо судді вищого спеціалізованого суду та судді Верховного Суду України включає такі дії:

- 1) перевірка даних про дисциплінарний проступок;
- 1) відкриття дисциплінарного провадження;
- 2) розгляд дисциплінарної справи;
- 3) прийняття рішення.

Законом України «Про Вищу раду юстиції» передбачено, що перевірка даних про наявність підстав для притягнення судді вищого спеціалізованого суду та судді Верховного Суду України проводиться шляхом одержання письмових пояснень від судді та інших осіб, витребування судових справ (їх копій), розгляд яких закінчено, та ознайомлення з судовими справами, розгляд яких не закінчено, одержання іншої інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян чи їх об'єднань.

Після перевірки даних про наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності складається довідка про її результати, яка разом зі всіма матеріалами перевірки відправляється до Вищої ради юстиції, яка вирішує питання щодо необхідності порушення дисциплінарного провадження щодо судді. На відміну від Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у Законі України «Про Вищу раду юстиції» закріплена вимога щодо ознайомлення судді, стосовно якого проводилася перевірка, з довідкою та матеріалами по справі, що дає можливість судді підготуватись належним чином до розгляду дисциплінарної справи.

Законом передбачено, що за наявності підстав для дисциплінарного провадження щодо судді Верховного Суду України чи судді вищого спеціалізованого суду дисциплінарне провадження відкривається за постановою Вищої ради юстиції в десятиденний строк з дня одержання даних про дисциплінарний проступок судді, а в разі, якщо ці дані потребують перевірки, — в строк, не більший десяти днів з дня закінчення перевірки. На нашу думку, явним недоліком Закону України «Про Вищу раду юстиції» є відсутність вимоги щодо ознайомлення ініціатора дисциплінарного провадження щодо судді та самого судді з копією рішення Вищої ради юстиції про результати розгляду

справи про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Розгляд дисциплінарної справи щодо судді відбувається на найближчому засіданні Вищої ради юстиції після надходження висновку та матеріалів перевірки. Закон України «Про Вищу раду юстиції» також передбачає необхідність вислухати пояснення судді, щодо якого була порушена дисциплінарна справа. У разі неможливості взяти участь у засіданні Вищої ради юстиції з поважних причин суддя може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які долучаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому порядку. Повторне нез'явлення такого судді є підставою для розгляду справи за його відсутності.

Рішення у дисциплінарній справі приймається за відсутності особи, щодо якої порушена дисциплінарна справа. Рішення приймається шляхом таємного голосування більшістю від конституційного складу Вищої ради юстиції. У межах стадії прийняття рішення у дисциплінарній справі допускається можливість внесення кількох варіантів рішення.

У Законі України «Про Вищу раду юстиції» не закріплена можливість оскарження рішення Вищої ради юстиції до суду, але у вимогах до оформлення рішення у дисциплінарній справі Вищою радою юстиції зазначається вказівка на порядок і строк оскарження рішення. Оскільки, кожному гарантується права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, тому вважаємо за необхідне внести до Закону України «Про Вищу раду юстиції» положення про можливість оскарження рішення з дисциплінарних справ Вищої ради юстиції до суду.

Загалом варто розуміти, що позитивне реформування інституту дисциплінарної відповідальності суддів не позбавить нас повною мірою як від випадків неправосуддя з боку суддів, так і порушень гарантій суддівської незалежності. Адже судову владу здійснюють люди, які не завжди спроможні дотриматись букви закону, а для позитивних зрушень у судовій системі потрібен час для виправлення помилок та введення нових досягнень.

4.3. Методологічні засади проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів

4.3.1. Загальні засади забезпечення належної процедури проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів

Принцип незалежності є сумісним з ефективною дисциплінарною відповідальністю, хоча дисциплінарні дії мають супроводжуватися природною обережністю. Так, повноваження суб'єкта дисциплінарної влади під час здійснення перевірки ініціативного матеріалу не обмежені предметом викладених в ініціативному матеріалі фактів. Водночас викладені в ініціативному матеріалі відомості не повинні стосуватися оскарження або перегляду ухвалених даним суддею судових рішень по справі. Як звертає увагу Венеціанська Комісія, «контроль над питаннями дисциплінарної відповідальності суддів включає дотримання професійних та особистих обов'язків суддів, однак не передбачає можливості перегляду змісту судових рішень, ні оцінки того, як суддя застосовує закон. виправлення помилок щодо застосування закону під час вирішення справи має здійснюватися шляхом апеляційного перегляду, але не через дисциплінарне провадження. ...Вища рада юстиції не може переглядати здійснення правосуддя в окремих справах, ні притягувати до дисциплінарної відповідальності за помилки в застосуванні закону при прийнятті рішення». Для збереження принципу незалежності суддів у здійсненні суддівської функції, інспектори в жодному випадку не мають права порушувати цей принцип. Зокрема, вони не можуть висловлювати думку щодо суті рішення судді.

Вважаємо, що стадію відкриття дисциплінарного провадження умовно слід поділити на такі етапи: одержання ініціативного матеріалу та його перевірка; прийняття рішення про відкриття дисциплінарного провадження чи відмову в його відкритті; виконання прийнятого рішення, що включає ознайомлення з ним зацікавлених осіб.

За дорученням члена ВККС скарги розподіляються між дисциплінарними інспекторами, які за ним закріплені, рівномірно.

Дисциплінарний інспектор не має права здійснювати попередній аналіз та перевірку скарг, якщо будуть установлені обставини, що викликають сумнів у його безсторонності, зокрема:

1) якщо він брав участь у справах, які розглядав суддя, щодо якого надійшла скарга, як сторона, захисник, представник, законний представник, секретар судового засідання, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, тощо;

2) якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду скарги;

3) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач, чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) судді, щодо якого надійшла скарга, або осіб, які подали таку скаргу;

4) якщо будуть установлені обставини, що можуть призвести до виникнення конфлікту інтересів, одержання неправомірної вигоди або зачіпають особисті інтереси дисциплінарного інспектора в розумінні законів України «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про правила етичної поведінки»;

5) інші обставини, що викликають сумнів у його безсторонності.

За наявності таких обставин, дисциплінарний інспектор повинен заявити самовідвід. З тих самих підстав відвід дисциплінарному інспектору можуть заявити особи, щодо яких або за скаргою яких розглядається питання.

Відвід (самовідвід) має бути вмотивованим і поданим у формі письмової заяви на ім'я відповідного члена ВККС, коли стали відомі підстави відводу.

Рішення про відвід приймає член ВККС, за яким закріплений дисциплінарний інспектор. У разі задоволення заяви про відвід дисциплінарного інспектора, попередній аналіз та перевірку скарги член ВККС доручає іншому дисциплінарному інспектору. Робота, виконана за скаргою дисциплінарним інспектором, якого відведено, не береться до уваги з моменту виникнення підстав для відводу (самовідводу).

Дисциплінарний інспектор здійснює попередній аналіз та перевірку скарг з дотриманням принципу законності, вимог конфіденційності та етики поведінки державного службовця, поваги до авторитету і незалежності судді. Такі перевірки по-

винні здійснюватись з дотриманням принципу незалежності суддівської діяльності, за якими член ВККСУ і дисциплінарний інспектор не може давати жодних оцінок щодо рішень суддів, єдиним засобом оскарження яких є апеляція і касаційне провадження, право на яку для сторін справи передбачено законом.

Метою проведення попереднього аналізу, є виявлення у скарзі підстав для відкриття дисциплінарної справи та здійснення перевірок.

Предметом попередньої перевірки (перевірки ініціативного матеріалу) є:

- вивчення повідомлення на предмет його відповідності встановленим вимогам щодо його оформлення (якщо повідомлення анонімне, то воно має залишатися без розгляду);
- дослідження і встановлення вірогідності даних, викладених в ініціативному матеріалі;
- встановлення відповідності діяння судді ознакам дисциплінарного проступку;
- з'ясування питання, чи не стосується звернення оскарження або перегляду ухваленого суддею судового рішення по справі;
- встановлення обставин, що виключають дисциплінарне провадження щодо судді взагалі або його здійснення даним суб'єктом.

Відповідно до ч. 3 ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», під час здійснення перевірки член ВККС України має право ознайомлюватися з матеріалами судових справ, робити з них копії, опитувати свідків та інших осіб, яким відомі обставини вчинення діяння, що має ознаки дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян і їх об'єднань необхідну для проведення перевірки інформацію.

Перевірка повідомлень

Після надходження до ВККС скарги (заяви) щодо неправомірної поведінки судді та після її реєстрації секретаріатом уповноважені працівники управління документального забезпечення повинні перевірити, чи підписав її суб'єкт звернення, чи

відповідає ця скарга (заява) зразку, розміщеному на офіційному веб-порталі ВККСУ, чи не містить вона висловів, що ображають честь і гідність судді та інших осіб, чи не звертався раніше суб'єкт звернення з аналогічною скаргою (заявою).

Крім того, уповноважена особа повинна перевірити, чи працює суддя, щодо якого надійшла скарга (заява), у місцевому або апеляційному судді і, якщо працює, то в якому.

Якщо скарга (заява) щодо неправомірної поведінки судді не містить підпису суб'єкта звернення, за своїм змістом не відповідає зразку, розміщеному на офіційному веб-порталі, містить вислови, що ображають честь і гідність судді та інших осіб, є повторною, то її необхідно повернути адресату з відповідним роз'ясненням та з доданим взірцем скарги (заяви) за підписом керівника секретаріату або керівника служби дисциплінарних інспекторів. Таку скаргу (заяву) не слід вносити до автоматизованої системи розгляду скарг (заяв).

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» висуває єдину вимогу щодо оформлення заяви (скарги) — повідомлення не може бути анонімним. У ст. 5, 8 Закон України «Про звернення громадян» визначає, що письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає. Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через 10 днів від дня його надходження.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ВККС України затверджує та розміщує на своєму офіційному веб-порталі зразок скарги (заяви) щодо неналежної поведінки судді, який може використовуватися для повідомлення ВККС України відомостей про порушення суддею вимог щодо статусу, посадових обов'язків чи присяги судді. За даним зразком у заяві (скарзі) мають міститися такі відомості: адресат заяви (ВККС України) із зазначенням адреси розташування; відомості про заявника (скаржника): прізвище, ім'я, по батькові заявника або назва (найменування) юридичної особи; адреса його (її) фактичного проживання або місцезнаходження, адреса реєстрації; контактний номер телефону; інформація про суддю: прізвище, ім'я, по батькові; назва місцевого чи апеляційного суду, в якому працює суддя; номер судової справи, дата поста-

новлення у ній рішення, якщо у скарзі вказується, що дисциплінарний проступок вчинено суддею під час розгляду судової справи; статус заявника у цій справі (сторона, засуджений, потерпілий, свідок, адвокат, інше); підстава притягнення до дисциплінарної відповідальності відповідно до ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», обґрунтування зазначеної підстави; факти та обставини порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків, присяги судді, а також дані на їх підтвердження, дата вчинення проступку; прохання про притягнення до дисциплінарної відповідальності; дата подання заяви та особистий підпис.

Скарги на дії суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України направляються за належністю до Вищої ради юстиції управлінням документального забезпечення відповідно до п. 2 ст. 85 Закону 2453-VI. Після автоматизованого розподілу член ВККСУ доручає дисциплінарному інспектору, закріпленому за ним, перевірити скаргу (заяву) щодо неправомірної поведінки судді та наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викладених у скарзі (заяві).

Звернення, які надходять до ВРЮ, мають містити таку інформацію: прізвище, ім'я, по батькові заявника, місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) або знаходження (для юридичних осіб), статус заявника у справі (сторона, підсудний, адвокат, свідок, інше); інформація про представника заявника, у випадку, коли звернення подається представником (повноваження представника мають бути підтверджені довіреністю, виданою та оформленою відповідно до вимог чинного законодавства); звернення повинно бути підписане заявником (заявниками) із зазначенням дати; інформація про суддю (П. І. Б.), назва суду, номер справи, дата розгляду справи чи винесення рішення у справі, під час розгляду якої суддею вчинено зазначені у скарзі дії; факти порушень суддею присяги та докази на підтвердження такої інформації. До звернення обов'язково додаються копії судових рішень.

Дисциплінарні провадження щодо судді (суддів) за необхідності можуть об'єднуватися (роз'єднуватися) за рішенням ВККС. Повторні скарги (заяви) долучаються до первинних і розглядаються разом із ними, про що повідомляється скаржником.

Повторними скаргами (заявами) є:

- скарги (заяви), ідентичні за змістом;
- скарги (заяви) від різних скаржників, у яких зазначено одні й ті ж обставини (факти) щодо одного й того ж судді (суддів) у одній і тій же судовій справі і які є ідентичними за змістом вимог;
- скарги (заяви) від одного й того ж скаржника із уточненням обставин і додатковими матеріалами стосовно одного й того ж судді (суддів) за фактами, викладеними у первинному зверненні;
- скарги (заяви) на дії кожного судді з колегії суддів, яка розглядала судову справу.

Якщо за первинною скаргою (заявою) ВККС прийнято остаточне рішення, повторна скарга (заява) долучається до первинної без розгляду, про що повідомляється скаржник. У разі наявності у повторній скарзі (заяві) нових фактів, за якими не проводилася перевірка і які не були предметом розгляду ВККС, така скарга (заява) реєструється як первинна.

Самі по собі повідомлення про вчинення суддею дисциплінарного проступку ще не є підставою для відкриття дисциплінарного провадження, а слугують лише приводом для обговорення питання про можливість або неможливість відкриття провадження. Підставою ж є виключно фактичні дані, що свідчать про реальну наявність у діях (бездіяльності) судді ознак дисциплінарного проступку. Інформація про наявність у діянні судді ознак дисциплінарного проступку повинна міститися в ініціативному матеріалі (заяві чи повідомленні), що має відповідати певним вимогам його оформлення.

Складення плану перевірки

Вивчивши звернення, інспектор має визначити, з приводу чого відповідно до ст. 83 Закону № 2453-VI подано скаргу (заяву), і скласти план перевірки фактів, викладених у зверненні.

У вказаному плані слід відобразити, яке законодавство чи підзаконні акти, положення, інструкції, інформаційні листи, судову практику потрібно додатково вивчити.

Крім того, дисциплінарному інспектору необхідно визначити, кого, крім судді, слід опитати, які матеріали витребувати, чи є необхідність поспілкуватися з учасниками процесу (підсудним, захисником іншими учасниками судового розгляду в залежності від категорії справи. Якщо при попередньому аналізі звернення

дисциплінарний інспектор не знаходить ознак дисциплінарного проступку судді, він складає висновок, який передає члену ВККСУ. В подальшому звернення і висновок про відсутність дисциплінарного проступку у судді передається на розгляд ВККСУ. В разі, коли ВККСУ погоджується з таким висновком, перевірка відомостей, викладених у зверненні про наявність ознак дисциплінарного проступку у судді не проводиться. Якщо при попередньому аналізі звернення вбачаються ознаки дисциплінарного проступку судді, інспектор складає план перевірки, який повинен затвердити член ВККСУ. У випадку, коли член ВККСУ, за яким закріплений дисциплінарний інспектор, відсутній з поважних причин (через хворобу, відпустку, відраджень тощо), план перевірки затверджує голова ВККСУ, його заступник чи секретар комісії або особи, які їх замінюють.

- Під час перевірки дисциплінарний інспектор за необхідності:
- знайомиться з матеріалами судових справ;
 - робить копії судових справ та інших матеріалів;
 - пропонує судді надати пояснення та опитує інших осіб, яким відомі обставини дій, що оскаржуються;
 - готує проект запиту для отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, громадян та їх об'єднань інформацію, необхідну для проведення перевірки;
 - виконує інші доручення члена Комісії.

Дисциплінарний інспектор самостійно визначає послідовність дій відповідно до узгодженого із членом ВККСУ плану перевірки скарги.

Ознайомлення з матеріалами судових справ

Таким, що потребує додаткової уваги, є право суб'єктів дисциплінарної влади ознайомлюватися з матеріалами судових справ та робити копії з них. Зі змісту ч. 2 ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» випливає, що суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

Службова перевірка є саме однією із законодавчо встановлених підстав, що дозволяють знайомитися з матеріалами судових справ. Проте реалізація дисциплінарної відповідальності щодо судді має здійснюватися без безпосереднього втручання

в діяльність по здійсненню правосуддя. Ця вимога гарантується ч. 1 ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання; втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне відповідальність, установлену законом.

Конституційний Суд України в п. 6 рішення від 21 травня 2002 р. № 1-3/2002 (справа про Закон України «Про Вищу раду юстиції») зазначив, що ознайомлення з матеріалами справи (без права витребування), розгляд якої не закінчено, не означає перевірку судової справи по суті і не є втручанням у процес здійснення правосуддя. На цьому наголошується і у висновку Венеціанської комісії: «запит матеріалів судової справи може мати місце, наприклад, якщо має місце невиправдана затримка при розгляді справи», але в будь-якому випадку здійснення дисциплінарного провадження щодо судді не може бути законодавчо встановленою процедурою перегляду змісту судових рішень.

Водночас, ознайомлення з матеріалами судових справ повинне відбуватися в останню чергу, у випадках, коли вичерпано весь ресурс джерел одержання інформації.

Проте якщо йдеться про перевірку ініціативного матеріалу, то надана можливість ознайомлюватися з матеріалами судових справ та робити з них копії є доволі суттєвим правом особи. Дії перевіряючих суб'єктів під час попередньої перевірки мають бути обмежені власне предметом такої перевірки.

Отримавши технічний запис судового засідання, а також копії, в разі наявності, фотозйомки, відео-, звукозапису, що проводились особами, присутніми на судовому засіданні, що можуть підтвердити чи спростувати вчинення суддею дисциплінарного проступку, член Комісії та/або дисциплінарний інспектор ознайомлюються з ними і складають протокол.

Опитування

Метою опитування осіб, яким відомі обставини діяння, що мають ознаки дисциплінарного проступку судді, є отримання достовірної повної інформації про такі обставини.

За результатами опитування складається пояснення, яке підписується членом Комісії та/або дисциплінарним інспектором, які проводили опитування, і особою, яку опитали. У пояс-

ненні зазначається: місце і дата його складання; посада і прізвище особи, яка проводить опитування; прізвище та відомості про місце проживання/перебування особи, яку опитали; факт роз'яснення особі змісту статті 63 Конституції України та підстав проведення опитування, час початку і закінчення; всі істотні обставини, виявлені під час опитування.

Опитування осіб проводиться для з'ясування:

- зазначених у скарзі обставин та чим це підтверджується;
- яким чином особам стало відомо про зазначені у скарзі обставини (чи були вони особисто очевидцями подій);
- особи, яка поінформувала про відповідні обставини опитувану особу; змісту інформації та дати/часу такого повідомлення, а також контактної інформації про цю особу;
- інших осіб, яким стали відомі зазначені у скарзі обставини; контактної інформації про цих осіб; наявності звукозапису (відеозапису) таких подій.

За згодою опитуваної особи під час надання нею пояснень може вестися звуко- чи відеозапис, що долучається до пояснення.

Для опитування судді та осіб, яким відомі обставини дисциплінарного проступку судді, член ВККС та/або дисциплінарний інспектор можуть використовувати телефонну конференцію або відеоконференцію. Застосування для опитування телефонної конференції чи відеоконференції проводиться у разі неможливості явки судді та зазначених осіб або з інших обґрунтованих причин. Телефонна конференція або відеоконференція проводиться за попередньою згодою осіб, яких заплановано опитати.

Під час телефонної конференції чи відеоконференції ведеться звуко- або відеозапис. До проведення і фіксації телефонної конференції або відеоконференції залучаються працівники управління інформаційних технологій секретаріату ВККС.

За результатами телефонної конференції або відеоконференції член ВККС та/або дисциплінарний інспектор складає протокол, до якого обов'язково долучається відповідний звуко- або відеозапис. У протоколі зазначається: місце і дата його складання; посада і прізвища осіб, які проводять опитування; прізвища осіб, які брали участь у проведенні опитування, відомості про їх місце проживання/перебування; зміст та під-

стави проведення опитування, час початку і закінчення; всі істотні обставини, виявлені при виконанні даної дії. Протокол підписують член ВККС та/або дисциплінарний інспектор, які проводили телефонну конференцію або відео конференцію, інші особи, які були присутні або брали у цьому участь.

При опитуванні свідка необхідно встановити його анкетні дані, контактні телефони, відношення свідка до судді, до справи, яку той розглядає, з приводу чого надійшла скарга (заява), а також особисте трактування свідком проблем, висвітлених у зверненні. Перш ніж почати опитування свідка, дисциплінарний інспектор повинен дізнатись, що за свідок сидить перед ним, якою може володіти інформацією.

Питання свідку слід ставити чітко, встановлюючи, з яких джерел він отримав інформацію, а також чи він особисто бачив те, про що говорить, або ж знає ці дані від третіх осіб. Якщо свідок знає про факти від іншої особи, то потрібно встановити, від кого саме і за яких обставин він про них дізнався.

За необхідності опитування неповнолітніх свідків слід звернути увагу на особливості, передбачені процесуальним законом при спілкуванні з такими особами. При цьому опитування неповнолітніх в обов'язковому порядку має проводитись у присутності батьків, опікунів, а за необхідності — у присутності педагога чи дитячого психолога.

Якщо виникне необхідність допитати декількох свідків, то потрібно встановити послідовність опитування — спочатку опитати найбільш обізнаних.

Свідок повинен підписати аркуші паперу, на яких викладено його свідчення.

Судді, щодо якого проводиться перевірка, направляється копія скарги із пропозицією надати ВККС пояснення стосовно вказаних у скарзі відомостей, а також документи та інші матеріали в обґрунтування позиції, висловленої у поясненні. В разі потреби запит направляється голові відповідного суду для отримання необхідної для проведення перевірки інформації.

Перш ніж спілкуватись із суддею з приводу фактів, викладених у зверненні, дисциплінарний інспектор повинен вивчити всі матеріали, поговорити зі свідками, які володіють відповідною інформацією, при цьому вона має бути повною, достовірною та надійною.

Запит інформації

При здійсненні перевірки скарги дисциплінарний інспектор може підготувати проект запиту для отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, громадян та їх об'єднань інформацію, необхідну для проведення перевірки. Водночас лише член ВККС має право направити такий запит.

Якщо в ході перевірки скарги (заяви) у дисциплінарного інспектора виникла необхідність ознайомитися з матеріалами обвинувачення (наглядне провадження прокурора) чи захисту (досє адвоката у конкретній справі), то інспектор повинен враховувати, що до вказаних документів обмежено доступ, а захисник зобов'язаний дотримуватись адвокатської таємниці.

У випадку, коли в ході перевірки виникла необхідність отримати відомості, що характеризують суддю, дисциплінарний інспектор може отримати на нього характеристику та поспілкуватись із колегами останнього щодо його поведінки в суді та за межами суду, в тому числі й у побуті. При опитуванні суддів та апарату суду з цього приводу інспектору слід звернути увагу на відношення судді до колег, підлеглих, інших працівників суду, до громадян, які відвідують судову установу.

Безпосередня присутність в судовому засіданні

В разі необхідності дисциплінарний інспектор може бути присутнім у судовому засіданні при розгляді справи суддею, щодо якого здійснюється перевірка.

Знаходячись у залі судових засідань, дисциплінарний інспектор не повинен привертати до себе увагу, не акцентувати на тому, що він знаходиться в засіданні з метою перевірки, в жодному разі не втручатись у хід процесу, не привертати увагу учасників судового розгляду до своєї персони.

Свої спостереження за ходом судового процесу інспектор повинен зафіксувати в окремому документі (інформація на ім'я члена ВККСУ, доповідна).

Етико-психологічні аспекти здійснення перевірки

Дисциплінарний інспектор, здійснюючи попередній аналіз та перевірку звернень, повинен дотримуватись базових принципів етики, проявляти коректність, розсудливість і неуперед-

женість. Не можна забувати, що під час дисциплінарного провадження членом ВККС та дисциплінарним інспектором забезпечується нерозголошення відомостей про особисте життя громадян без їх згоди та конфіденційної інформації про особу судді, яка міститься у дисциплінарній справі.

При опитуванні свідка дуже важливо встановити з ним психологічний контакт. Свідок повинен бути переконаний, що дисциплінарний інспектор бажає встановити істину, а не вигоридити суддю. Спочатку свідок повинен у довільній формі розповісти все, що йому відомо про факти, викладені у зверненні на дії судді, і лише після цього інспектор має поставити уточнювальні запитання з метою отримання більш повної інформації по суті скарги (заяви). Лише після вивчення матеріалів справи та опитування свідків дисциплінарний інспектор може приступити до отримання пояснень від судді.

При спілкуванні з останнім дисциплінарний інспектор повинен поводитися виважено, делікатно, не підкреслювати своєї значимості й можливості скласти негативний висновок за матеріалами перевірки, наслідком якого може бути притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

При спілкуванні із суддею слід враховувати його статус, особливості роботи, коли сам суддя за родом діяльності допитує інших і не звик відповідати на запитання, особливо якщо це торкається його поведінки за межами судового процесу.

Загалом, можна виділити такі вимоги до спілкування під час дисциплінарного провадження:

- вимоги, що існують щодо будь-яких судових проваджень;
- об'єктивність, неупередженість і чесність;
- необхідність ставитись до будь-якої особи без зверхності і тиску;
- ввічливість;
- терплячість;
- ставлення до людей з належною повагою та гідністю, уникаючи будь-якої забороненої законом дискримінації;
- утримуватися від зайвих та грубих коментарів;
- здійснювати усі процесуальні дії або працювати з людьми таким чином, щоби забезпечити рівне ставлення до усіх, яке передбачено законом;

- уникати коментарів, виразів, жестів, інтонацій голосу або поведінки, яка, якщо йдеться про здоровомислячу людину, може виявити брак поваги або чутливості до іншої людини;
- здоровомисляче відповідати;
- ретельно аналізувати;
- неупереджено приймати рішення.

4.3.2. Практичні рекомендації щодо проведення перевірок в межах дисциплінарного провадження щодо суддів за окремими підставами

4.3.2.1. Перевірка звернення на підставах, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI

При перевірці звернення з підстав істотного порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя дисциплінарний інспектор повинен встановити, до якої галузі права відносяться правовідносини, щодо яких виник спір і щодо яких подано скаргу (заяву) суб'єкта звернення (до якої юрисдикції відноситься спір — до адміністративної, господарської, цивільної чи кримінальної; з якого приводу подано скаргу (заяву) на дії судді — з приводу застосування матеріального чи процесуального права, або і першого, і другого; чи ставиться у зверненні питання про порушення вимог щодо розподілу та реєстрації справ у суді і т.ін.).

Перевіряючи ці обставини, дисциплінарний інспектор повинен використати положення таких документів як Положення про автоматизовану систему документообігу суду, Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді. Необхідно вивчити протокол зборів суддів відповідного суду про критерії розподілу справ на суддів з урахуванням їх спеціалізації, заняття адміністративних посад.

Якщо у зверненні ставиться питання про порушення законодавства щодо підсудності чи підвідомчості, то при перевірці цих фактів дисциплінарний інспектор повинен вивчити процесуальне законодавство в залежності від предмету спору, ознайомитися з матеріалами справи і встановити, чи мало місце порушення процесуального законодавства та хто його допустив. Оскільки порушення правил підвідомчості можуть бути виявлені суддею на різних етапах судового провадження у справі (на попередньому судовому засіданні чи під час судового розгля-

ду справи) і самостійно усунуті шляхом вчинення певних процесуальних дій, то про наявність дисциплінарного проступку судді можна говорити лише у випадку розгляду та вирішення такої справи по суті судом, до компетенції якого вона не належить. Чинним процесуальним законодавством також передбачені можливості для виявлення та усунення суддею допущених порушень правил підсудності до початку судового розгляду справи судом, якому вона не підсудна, тож про наявність дисциплінарного проступку судді можна говорити після початку судового розгляду непідсудної даному суду справи, не чекаючи ухвалення остаточного рішення у ній. Це пояснюється тим, що суддя, який розпочав розгляд непідсудної йому справи і виявив це з метою уникнення дисциплінарної відповідальності, може створювати перешкоди для розгляду та вирішення справи по суті, затулювати її розгляд.

4.3.2.2. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI

Здійснюючи перевірку невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, дисциплінарний інспектор має визначити факти нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при передаванні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на новий судовий розгляд.

Загалом, тут треба враховувати, що, як слушно зауважував Д.І. Мейер, ознака, за якою впізнається негативна дія, полягає в тому, що особі необхідно було вчинити певну дію, але особа не вчиняє цієї дії: тут є акт волі та прояв її зовні, але тільки не такий прояв, коли є вчинення позитивної дії... про існування негативної дії ми судимо за не існуванням дії позитивної»¹.

Щоб мати можливість найбільш ефективно вирішувати питання про строки розгляду справ та тримання осіб під вартою,

¹ Мейер Д. И. Русское гражданское право. Чтения Д. И. Мейера, изданные по запискам слушателей / Д. И. Мейер; под ред. А. И. Вицына. 8-е изд, с испр. и доп. А. Х. Гольмстена. — СПб.: Типография Д. В. Чичинадзе, 1902. — С. 119—120.

дисциплінарний інспектор повинен знати норми процесуального законодавства та практику розгляду справ Європейським судом з прав людини і використовувати ці знання при опитуванні суддів та складанні висновку за результатами перевірки.

З метою виявлення вказаних обставин інспектор повинен взяти копію протоколу судового засідання (фрагменти протоколу, що відносяться до суті скарги (заяви), взяти виписки із журналу судового засідання (які дадуть можливість простежити рух справи, причини переносу, відкладення справи), копію технічного запису судового засідання. У ході перевірки обов'язково слід звірити запис про причини відкладення справи, відображені в журналі судових засідань, із протоколом судового засідання, що знаходиться у справі.

Також інспектор повинен отримати витяги з контрольного журналу судових справ та матеріалів, переданих судді.

При перевірці інформації стосовно невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, дисциплінарний інспектор повинен отримати копії наказів про надання судді відпусток, лікарняних листів.

Необхідно також перевірити в цілому, як організовуються відпустки в суді, особливо коли справа слухається колегіально. При цьому потрібно звернути увагу на те, коли суддя пішов у відпустку. Якщо у справі залишилося лише надати останнє слово підсудному і винести судові рішення, слід перевірити, чи повинна була справа слухатися ще значний проміжок часу.

В ході перевірки зазначених обставин дисциплінарний інспектор повинен отримати відомості про середнє навантаження в цьому суді, навантаження на конкретного суддю, щодо якого надійшла скарга (заява). Під час вивчення рівня навантаження на суддю інспектору слід урахувати причини, які призвели до збільшення такого навантаження (некомплект у суді, захворювання суддів тощо).

Необхідно під час перевірки отримати відомості про наявність справ, розглянутих суддею, залишок нерозглянутих справ, у тому числі кримінальних (з особами, які знаходяться під вартою). При вивченні причин відкладення кримінальних справ, у яких підсудні знаходяться під вартою, інспектору слід звернути увагу на те, як організовано конвоювання цих осіб (графік конвоювання по суду), чи було вжито заходів з приму-

сової доставки свідків у разі їх неявки без поважних причин, чи вживав суд інших заходів щодо свідків за вказаних обставин (штраф за неповагу до суду).

Варто зазначити, що протиправне діяння полягає не у формальному порушенні строку розгляду справи, а в невжитті судом заходів щодо розгляду справи у визначений чинним законодавством строк. Тобто йдеться про бездіяльність під час розгляду справи, невикористання суддею наданих йому процесуальних повноважень для своєчасного розгляду справи, коли можливість розглянути справу в строк була, проте суддя нею не скористався. Для встановлення факту такого дисциплінарного проступку судді потрібно враховувати як суб'єктивні, так і передумови варто відносити обсяг роботи суду, кількість робочих днів протягом року конкретного судді, складність справи, час, протягом якого вона розглядалася, наслідки тривалого розгляду справи, а до суб'єктивних — стаж роботи на посаді судді, ефективність організації суддею роботи, його прагнення до своєчасного розгляду справи (таке прагнення має виражатися у вчиненні конкретних дій, зокрема процесуальних, спрямованих на забезпечення умов для своєчасного розгляду справи) тощо.

Іноді судові процеси відкладаються через нез'явлення свідків, потерпілих, підсудних, а також нездійснення доставки останніх із СІЗО. Проте судді завжди повинні використовувати надані їм законом можливості, спрямовані на усунення тяганини при розгляді справ: адміністративні санкції, примусовий привід. У п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 1997 року «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» суддям приписаний обов'язок гострого реагування, зокрема і на недоліки в роботі конвойних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, що полягають в несвоєчасній доставці підсудних в судові засідання; на несвоєчасне виконання ухвал (постанов) про привід підсудних, свідків, потерпілих та ін.

4.3.2.3. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI

У випадку, коли у зверненні ставиться питання про порушення вимог щодо неупередженого розгляду справи, дисциплінарний інспектор повинен перевірити, чи були підстави, пе-

редбачені процесуальними законами щодо відводу, самовідводу судді, чи не використовує учасник процесу своє право щодо відводу судді з метою вплинути на прийняття рішення на свою користь.

На нашу думку, з метою встановлення об'єктивності заявленого суддею самовідводу слід враховувати практику Європейського суду з прав людини та керуватися саме внутрішнім переконанням судді у кожному конкретному випадку.

Так, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції повинна визначатися за суб'єктивним та об'єктивним критеріями. Відповідно до суб'єктивного критерію беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у цій справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності. Стосовно суб'єктивного критерію, особиста безсторонність суду презумується, поки не надано доказів протилежного.

Стосовно об'єктивного критерію слід визначити, окремо від поведінки голови суду, чи існували переконливі факти, які б могли свідчити про його безсторонність. Це означає, що при вирішенні того, чи є у цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був небезсторонній, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним же є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими.

З огляду на це, навіть зовнішні прояви можуть мати певну важливість або, іншими словами, «правосуддя повинно не тільки чинитися, має бути також видно, як воно чиниться».

4.3.2.4. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI

При перевірці цих обставин дисциплінарний інспектор повинен виходити з того, що невід'ємною частиною діяльності судді є дотримання ним етичних норм, недопущення некоректної поведінки, а через увагу з боку суспільства — ще й ряд обмежень, які попри неприйнятність їх для простого громадянина суддя приймає добровільно. Адже поведінка судді має відповідати високому статусу його посади.

У своїх особистих стосунках з адвокатами та прокурорами суддя повинен уникати ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у нього певних прихильностей чи упередженого ставлення.

Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти таким чином, щоб можна було зробити висновок про те, що будь-хто може вплинути на здійснення ним повноважень.

На нашу думку, враховуючи, що Кодекс суддівської етики, прийнятий 22.02.2013 р. рішенням XI чергового з'їзду суддів України, є обов'язковим до виконання всіма суддями в Україні та встановлення Законом України «Про судоустрій і статус суддів» підставою суддівської дисциплінарної відповідальності порушення суддею правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, вважаємо, що порушення норм даного Кодексу, якщо воно підриває авторитет правосуддя і здійснюється систематично або грубо одноразово має бути підставою для дисциплінарної відповідальності судді. Хоча, ст. 4 вказаного Кодексу суддівської етики і зазначає, що порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини.

У ході перевірки скарг (заяв) на неетичну поведінку судді в судовому процесі чи процесах дисциплінарний інспектор, крім опитування свідків, інших учасників процесу, може за необхідності бути присутнім у судовому засіданні при розгляді справи суддею. В цих випадках бажано отримати копію звукозапису технічної фіксації судового процесу (якщо такий запис здійснювався).

Якщо суддю звинувачують у неетичній поведінці за межами судового засідання суду, то дисциплінарному інспектору при перевірці вказаних обставин слід поспілкуватися з колегами судді, можливо, з членами його сім'ї, сусідами за місцем проживання (за необхідності).

При перевірці вказаних фактів в обов'язковому порядку дисциплінарний інспектор повинен витребувати характеристику на суддю, в якій в першу чергу повинні бути відображені його моральні якості, поведінка на роботі в побуті.

Крім того, в ході перевірки слід установити, чи є порушення норм етики систематичним, чи носив цей випадок одиничний

характер. З цією метою бажано прослухати звукозаписи технічної фіксації інших судових засідань за участю судді.

4.3.2.5. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 83 Закону № 2453-VI

Підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є також розголошення таємниці, що охороняється законом, зокрема таємниці нарадчої кімнати або таємниці, яка стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні. У цьому випадку всі види таємниць є певним типом інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам її власника. Таємниця нарадчої кімнати входить до змістовного поняття професійної таємниці судді. Професійна таємниця це інформація, яка була відома судді протягом закритого судового процесу та інформація, що стала відома судді внаслідок здійснення ним своїх повноважень.

При перевірці скарг (заяв) на дії судді на вказаних підставах, крім методики перевірки інших обставин, викладених вище (опитування свідків, судді, витребування матеріалів справи тощо), дисциплінарному інспектору необхідно встановити, чи обґрунтовано розгляд справи проводився в закритому судовому засіданні та які факти, на думку скажника, розголосив суддя.

Якщо суд слухав справу в колегіальному складі, то слід з'ясувати, які факти розголосив суддя і якими були наслідки цього. Необхідно також звернути увагу на те, при кому суддя розголосив таємницю нарадчої кімнати (при сторонах процесу, колегах по роботі, членах сім'ї, друзях) і які цілі він переслідував при цьому.

4.3.2.6. Перевірка звернень на підставах, передбачених п. 6 ч. 1 ст. 83 Закону України № 2453-VI

Нарешті, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 83 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» підставою дисциплінарної відповідальності судді є неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», зазначення в ній завідомо неправдивих відомостей.

Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй Резолюції від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) вказала, що публічні особи

повинні усвідомлювати, що особливий статус, який вони мають у суспільстві, автоматично збільшує рівень тиску на приватність їхнього життя (пункт 6). Така позиція, певною мірою підтримується і рішенням Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів), відповідно до якого обмеження, пов'язані з необхідністю фінансового контролю для певної категорії осіб, сприяють виявленню корупційних правопорушень, тому є важливими у доборі кадрів та захисті економіки держави.

У Рішенні Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 наголошується на тому, що перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження.

При цьому необхідно врахувати, що згідно Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки, корупція в Україні набула ознак системного явища, яке поширює свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя, все глибше укорінюючись у повсякденному житті як основний, швидкий та найбільш дієвий протиправний засіб вирішення питань, досягнення певних цілей. Масштаби поширення корупції загрожують національній безпеці України. В цьому документі зазначається, що одним з основних завдань країни є підвищення ступеня довіри до органів державної влади. Водночас серед основних напрямів реалізації Національної антикорупційної стратегії виділено, в тому числі, активізацію міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії корупції, а саме приведення антикорупційної політики України у відповідність із міжнародними стандартами у сфері запобігання і протидії корупції та впровадження в Україні найкращих практик іноземних держав у сфері запобігання і протидії корупції.

Потрібно зауважити, що загальноєвропейською є тенденція щодо оприлюднення декларацій державних службовців, у тому числі і суддів, на офіційних веб-сайтах відповідних державних органів у мережі Інтернет.

При перевірці вказаних обставин дисциплінарний інспектор повинен використовувати матеріали фінансового органу чи податкової адміністрації.

Інспектору необхідно мати на увазі, що якщо суддя невчасно подав декларацію про доходи або невірно відобразив у ній отримані доходи, то він нестиме встановлену законом адміністративну відповідальність. У такому разі дисциплінарний інспектор повинен ознайомитися з матеріалами цієї адміністративної справи.

РОЗДІЛ 5

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

5.1. Поняття та особливості цивільно-правової відповідальності суддів

Розглянувши гарантії забезпечення суддівської незалежності при притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності, варто перейти до особливостей забезпечення незалежності суддів при застосуванні до них цивільно-правової відповідальності. Перш за все, варто зазначити, що цивільно-правова відповідальність це накладення цивільно-правового стягнення з фізичної чи юридичної особи за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення певних особистих немайнових прав¹. На думку Г. Кельзена, «коли який-небудь індивід завдає комусь іншому збитків, не виправляючи при цьому заподіяної шкоди, тоді належить спрямувати примусовий акт як санкцію на майно того індивіда, себто примусово забрати в того індивіда майно, аби ним відшкодувати потерпілому індивідові збитки, яких він зазнав»².

Цивільно-правова відповідальність це один із засобів впливу на учасників цивільно-правових відносин, які визначаються межами дозволеної чи необхідної поведінки. Водночас, цивільно-правова відповідальність (з позиції боржника) є санкцією, яка застосовується до правопорушника у вигляді додаткового або нового обов'язку чи позбавлення певного права.

У чинному Цивільному кодексі України відсутня дефініція поняття цивільна відповідальність, оскільки дане поняття є абстрактно науковою категорією, фундаментальною для різних інститутів та конструкцій цивільного права. Цивільно-правова

¹ Див.: Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К.: Кондор, 2006. — С. 400.

² Кельзен Г. Чисте правознавство: Пробл. справедливості / Г. Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольського. — К.: Юніверс, 2004. — С. 145.

відповідальність основною метою ставить не покарання правопорушника, а відновлення порушеного права постраждалої особи. Суб'єкт деструктивної поведінки в даних правовідносинах піддається в основному суспільному осуду через констатацію факту вчинення правопорушення. Наслідком притягнення правопорушника цивільно-правових відносин є накладання на цього негативних, несприятливих та невігідних наслідків¹. Умовами цивільно-правової відповідальності є: протиправність порушення суб'єктивних цивільних прав; наявність збитків (шкоди), причинного зв'язку між порушенням суб'єктивних цивільних прав і збитками (шкодою), вина порушника².

В рамках нашого дослідження необхідно розповісти про передумови встановлення інституту відповідальності держави перед громадянином в Україні для більш детального розкриття природи цього інституту та його ролі в забезпеченні незалежного статусу суддів.

За часів розвитку соціалістичної держави елементи інституту юридичної відповідальності держави, що були сформовані за часів російської імперії, були забуті. Причиною цього був правовий нігілізм населення, занепад розвитку інституту суб'єктивних прав людини, небажання влади брати на себе обов'язок відшкодувати шкоду, постраждалим від неправомірних дій органів державної влади. Дискусії щодо розвитку інституту юридичної відповідальності держави були недоречними, оскільки вважалось, що сам соціалістичний устрій виключає можливість нанесення шкоди правам громадян державою. Тому перша норма, що встановлювала відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями державних органів та посадових осіб, була включена до Конституції Української РСР 1978 року. Зокрема, в ст. 56 Конституції УРСР зазначено, що громадянин має право у встановленому законом порядку оскаржити до суду рішення, дії або бездіяльність державних органів, юридичних чи службових осіб у сфері управлінської діяльності, якщо він вважає, що цим порушено його права і свободи. В ч. 3 ст. 56 передбачено, що громадяни України мають право на відшкодуван-

¹ Див.: Борисова В. І. Цивільне право України: навчальний посібник В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. — К.: Юрінком Інтер. — 2007. — Т. 1. — С. 16.

² Див.: Брагинский М. И. Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М, 1997. — С. 569—570.

ня втрати, заподіяної незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні ними службових обов'язків¹.

Інститут відповідальності держави в правових актах знайшов своє нормативне закріплення аж в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і суспільних організацій, а також посадовими особами при виконанні службових обов'язків» від 18 травня 1981 року. Ст. 2 Указу встановлено, що шкода, заподіяна громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду. Право на відшкодування збитків виникає за умови постановлення виправдувального вироку; припинення кримінальної справи за відсутністю події злочину, за відсутністю в діянні складу злочину або за недовомовленістю участі громадянина у вчиненні злочину; припинення справи про адміністративне правопорушення. У разі виникнення у громадянина права на відшкодування суддя був зобов'язаний роз'яснити цьому громадянину порядок відновлення його порушених прав і відшкодування іншої шкоди². 30.10.1981 р. були внесені зміни в Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. і ст. 89 Основ отримала такий зміст: шкода, завдана громадянину незаконними діями державних і громадських організацій, а також посадових осіб під час виконання ними службових обов'язків у сфері адміністративного управління, відшкодовується на загальних підставах (ст. 88), якщо інше не передбачено законом. За шкоду, завдану такими діями організаціям, відповідальність настає

¹ Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

² Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і суспільних організацій, а також посадовими особами при виконанні службових обов'язків: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 18 травня 1981 року // Відомості Верховної Ради СРСР. — 1981. — № 21. — С. 741.

в порядку, установленому законом. Шкода, завдана громадянину в результаті незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду в порядку, установленому законом¹.

Після здобуття Україною незалежності, інститут цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень був закріплений в Конституції та законодавстві України.

Питання цивільно-правової відповідальності суддів є одним з актуальних питань судової практики. Для того, щоб дослідити підстави цивільно-правової відповідальності суддів варто проаналізувати відповідність чинного законодавства України міжнародно-правовим нормам та принципам, що регулюють питання цивільно-правової відповідальності суддів. Одним з міжнародних документів, що регулює питання цивільно-правової відповідальності суддів, є Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року. Відповідно до пункту 5.2 Європейської хартії про закон «Про статус суддів», державою гарантується компенсація за шкоду, завдану неправомірно в результаті рішення або дій судді при виконанні ним своїх обов'язків. В Законі може бути передбачено право держави витребувати від суддів у судовому порядку повернення таких витрат, але не більше встановлених розмірів, у випадку грубого порушення правил, що регулюють виконання судових обов'язків².

Цивільно-правову відповідальність держави у законодавстві України регулює Конституція України, Цивільний кодекс

¹ Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. — К.: Правоваєдність, 2009. — Т. 2. — С. 762.

² Европейская хартия о законе «О статусе судей» от 10 июля 1998 года: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon1.gada.gov.ua>

України, КПК України, Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду» та інші нормативні акти.

Зокрема, в ст. 56 Конституції України задекларовано, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Також ч. 4 ст. 62 Конституції України встановлено, що у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Конституційний Суд України в рішенні від 30.05.2001 р. у справі № 1-22/2001 за конституційним зверненням ВАТ «Всеукраїнський Акціонерний Банк» зазначив, зокрема, таке: «... Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який виявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності... держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків... Зокрема... ст. 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами й діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним засудженням шкода в разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62 Конституції України)»¹.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 р. // Офіційний сайт Конституційного Суду України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9395>.

Метою цивільно-правової відповідальності суддів є покращення дисципліни в системі органів третьої гілки влади, присікання корупції, свавілля та зловживання суддівськими повноваженнями. Отже, повний імунітет суддів від цивільно-правової відповідальності може привести до неправомірного виконання, або ж взагалі до невиконання суддями своїх обов'язків. Однак і встановлення тяжких цивільно-правових наслідків для суддів може вплинути на авторитет судової влади, підірвавши суспільну повагу до представників судової влади.

Питання цивільно-правової відповідальності співвідноситься із особистим імунітетом судді, що зумовлює необхідність додаткового правового регулювання. Варто звернути увагу на закордону практику вирішення подібної правової ситуації.

У Франції обов'язок відшкодувати збитки, заподіяні в результаті неправомірної діяльності судді, що спричинені грубою помилкою судді, покладений на державу. Як було зазначено, шкоду, заподіяну в результаті неправомірної поведінки судді, відшкодує держава, однак суддя зберігає за собою обов'язок компенсувати витрати держави шляхом пред'явлення державою до судді регресного позову. Принцип суддівського імунітету від цивільно-правових позовів передбачений і у законодавстві США, Великобританії та Німеччини. Єдиним обмеженням є те, що судді не несуть фінансову відповідальність за свої діяння, якщо вони не виходять за межі повноважень судді.

Можна стверджувати, що громадянам не особливо важливо хто буде відшкодувати їм заподіяні збитки, зумовлені неправомірною діяльністю суддів чи іншими правопорушеннями, допущеними суддями. З цього приводу Л. М. Москвич пише, що можна припустити, що за несправедливі судові рішення чи бездіяльність суддів цивільно-правову відповідальність мусить нести держава. Така думка зумовлена тим, що суддя, відповідно до законодавства України, здійснює правосуддя від імені України¹.

Наприклад, гр-нин С. звернувся з позовом до Н-ського районного суду про стягнення коштів в сумі 1 600, 00 грн. на відшкодування моральної шкоди в результаті протиправних дій

¹ Москвич Л. М. С. В. Статус судді: питання теорії та практики: монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. — С. 67.

судді А., які полягали в порушенні ним термінів розгляду адміністративного позову, що спричинило моральні страждання, які полягали у приниженні честі, гідності, ділової репутації. Крім того, в даному позові гр-нин С. просить суд у своєму рішенні чітко надати відповіді на наступні питання: чи був його адміністративний позов розглянутий Н-ським районним судом у терміни, передбачені ст. 122 КАС України; чи було суддею Н-ського районного суду А. дотримано вимог ст.ст. 6, 10 ЗУ «Про статус суддів» при розгляді його позову від 31.07.2013 року; чи було Н-ським районним судом Львівської області при розгляді його позову порушено його права, передбачені ст. 40 Конституції України. При розгляді цього позову суд послався на наступне. Відповідно до ст. 3 ЦПК України, кожна особа має право у встановленому цим Кодексом порядку звернутись до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб у спосіб, визначений законами України. Відмовляючи у відкритті провадження, суд першої інстанції зазначив про те, що право на оскарження судових рішень та процесуальних дій прямо прив'язане до визначеної підсудності, а також до процедури, передбаченої відповідним процесуальним законодавством і, тому, реалізувати таке право на оскарження судових рішень та дій може бути виключно в цих межах. Згідно із положенням ст. ст. 126, 129 Конституції України, рішення суду і, відповідно до цього, дії або бездіяльність судів у питаннях здійснення правосуддя пов'язаних із підготовкою, розглядом справ у судових інстанціях можуть оскаржуватися у чинному в даний час апеляційному та касаційному порядку, а не шляхом оскарження їх в інший суд першої інстанції. Відповідно до ст. 62 Конституції, матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою. Однак, і за таких обставин за зазначену шкоду перед особою відповідає не безпосередньо суд або суддя, а держава. Тому, суддя як посадова особа, що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем або іншою стороною, котра бере участь у цивільній справі, за винятком випадків, коли суддя виступає як представник цієї установи, а не орган, що здійснює правосуддя. Відповідно до ч. 5 ст. 1176 Цивільного кодексу України, шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення у цивіль-

ній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вирокom суду, що набрав законної сили. Застосування цього законодавчого положення можливе у випадку, коли предметом позову є інші дії чи бездіяльність, зокрема, суду, які не пов'язані зі здійсненням правосуддя, відправленням судочинства, яке має на меті прийняття акта органом судової влади. Суд є органом, який розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, їх посадових осіб (ст. 56 Конституції України), а його рішення (дії, бездіяльність) оскаржуються лише в порядку, визначеному ст. 129 Конституції України та законодавством про судочинство. Правосуддя в Україні регулюється конституційними нормами окремо від діяльності інших органів державної влади. Таким чином, суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі. Винятками є лише випадки, коли суд (суддя) виступає не як орган (особа), що здійснює правосуддя, а як будь-яка інша установа (особа). Заяви, скарги, спрямовані на дії судді при здійсненні правосуддя, не підлягають розглядові в суді першої інстанції, оскільки відповідно до закону є інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя. У п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду від 13.06.2007 № 8 «Про незалежність судової влади» роз'яснено, що виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно із процесуальним законодавством. Оскарження в будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв з таким предметом. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 6 «Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів» судам роз'яснено, що у розумінні положень частини першої статті 2, пунктів 1, 7 і 9 статті 3, статті 17, частини третьої статті 50 КАС України суди та судді при розгляді ними цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення не є суб'єктами владних повноважень, які здійснюють управлінські функції і не можуть

бути відповідачами у справах про оскарження їхніх рішень, дій чи бездіяльності, вчинених у зв'язку з розглядом судових справ. Таким чином, суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі. Законом встановлений інший механізм усунення помилок і недоліків при здійсненні правосуддя, а також механізм реагування на порушення суддями вимог процесуального закону при здійсненні правосуддя — оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, застосування до судді у встановлених законом випадках та в позасудовому порядку заходів дисциплінарного впливу. Враховуючи викладене, розгляд судом позовних вимог, незалежно від їх викладення та змісту, предметом яких є оскарження процесуальних дій судді (суду), пов'язаних з розглядом справи (від стадії відкриття провадження у справі до розгляду по суті, перегляду судових рішень у передбачених процесуальним законом порядку, їх виконання), нормами ЦПК України чи іншими законами України не передбачено. Враховуючи викладені аргументи, ухвалою від 12 жовтня 2013 року відмовлено у відкритті провадження у справі за позовом гр-на С. до Н-ського районного суду про стягнення коштів в сумі 1600 грн. на відшкодування моральної шкоди в результаті протиправних дій судді А., які полягали в порушенні ним термінів розгляду адміністративного позову, що спричинило приниження честі, гідності, ділової репутації¹.

Необхідність відшкодування збитків за помилки та правопорушення суддів саме державою можливо ще аргументувати тим, що саме держава є тим інститутом, який забезпечує право на відшкодування шкоди, та судді, здійснюючи правосуддя, забезпечують не свої інтереси, а інтереси держави. І оскільки держава бере на себе відповідальність за дії суддів, то цілком логічним є її право на пред'явлення за певних умов регресних вимог до суддів щодо відшкодування збитків держави. Умовою права держави на пред'явлення регресних вимог повинно бути серйозне нехтування суддею своїми професійними обов'язками та зловживання його цивільно-правовим імунітетом.

Говорячи про цивільно-правову відповідальність суддів за професійну помилку, варто посилатись на Основні принципи

¹ Офіційний сайт Єдиного реєстру судових рішень: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

незалежності судових органів. Відповідно до пункту 16 Основних принципів, суддям слід користуватися особистим імунітетом від судового переслідування за фінансову шкоду, спричинену в результаті хибних дій чи упущень, які мали місце при здійсненні ними своїх судових функцій. Однак даний припис не обмежує права громадян на апеляцію або компенсацію з боку держави відповідно до національних законів¹. Отже, в подібних ситуаціях цивільно-правову відповідальність за професійну помилку судді несе держава.

Дана позиція підтримана декількома роз'ясненнями вищих судових органів України. Так в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів» від 12.06.2009 N 6 зазначається, що у розумінні положень ч. 1 ст. 2, п. п. 1, 7, 9 ст. 3, ст. 17, ч. 3 ст. 50 КАС України суди та судді при розгляді ними цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення не є суб'єктами владних повноважень, які здійснюють владні управлінські функції, і не можуть бути відповідачами у справах про оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності, вчинених у зв'язку з розглядом судових справ². Зазначені роз'яснення є відтворенням положень ст. 62, 126, 129 Конституції України, відповідно до яких матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою лише безпідставно засудженій особі в разі скасування вироку як неправосудного; судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, вплив на них у будь-який спосіб забороняється, а однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Отже, зазначеними положеннями Конституції України визначено, що рішення суду і відповідно до цього дії або бездіяль-

¹ Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № 40/32 від 29.11.85 і № 40\148 від 13.12.85 // Юридичний вісник України. — 2002. — № 10. — С. 40.

² Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 6: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-09>

ність судів у питаннях здійснення правосуддя, пов'язаних з підготовкою, розглядом справ у судових інстанціях тощо, можуть оскаржуватись у порядку, передбаченому процесуальними законами, а не шляхом оскарження їх дій (чи відшкодування моральної шкоди одночасно з оскарженням таких дій) до іншого суду, оскільки це порушуватиме принцип незалежності судів і заборону втручання у вирішення справи належним судом.

В листі ВССУ «Щодо розгляду в порядку цивільного судочинства вимоги фізичної чи юридичної особи до Держави Україна в особі Державного казначейства України про відшкодування шкоди, завданої судами (суддями) при здійсненні правосуддя» від 13.02.2012 № 6-182/0/4-12¹ здійснюється посилавання на п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», в якому зазначено, що виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством². Оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв із таким предметом.

У зв'язку із викладеним розгляд судом позовних вимог, незалежно від їх викладення та змісту, предметом яких є, по суті, оскарження процесуальних дій судді (суду), пов'язаних із розглядом справи (від стадії відкриття провадження у справі до розгляду по суті, перегляду судових рішень у передбачених процесуальним законом порядках і їх виконання), нормами ЦПК України чи іншими законами України не передбачено. Таким чином, у відкритті-провадженні у такій справі слід відмовити на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України, а у разі відкриття провадження у справі його слід закрити на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України.

¹ Щодо розгляду в порядку цивільного судочинства вимоги фізичної чи юридичної особи до Держави Україна в особі Державного казначейства України про відшкодування шкоди, завданої судами (суддями) при здійсненні правосуддя: лист ВССУ від 13.02.2012 № 6-182/0/4-12 // Закон і Бізнес. — 2012. — № 9.

² Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 // Адвокат. — 2007. — № 6. — С. 57.

Наведена позиція була підтримана і в постанові ВАСУ від 20.05.2013 № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів», в якій було зауважено, що дії суду (судді), вчинені при виконанні ним своїх обов'язків щодо здійснення правосуддя (самостійного виду державної діяльності, яка здійснюється шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі адміністративних, цивільних, кримінальних та інших справ), є не управлінськими, а процесуальними, і оскаржуються у порядку, визначеному процесуальними законами. У порядку адміністративного судочинства можуть бути оскаржені лише ті акти, дії або бездіяльність посадових і службових осіб судів, що належать до сфери управлінської діяльності¹.

Таким чином, вищі судові інстанції не розглядають суддів як можливих потенційних відповідачів за наслідками прийняття ними будь-яких процесуальних рішень. Водночас, Конституцією України гарантовано, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

На ефективне поновлення прав та законних інтересів постраждалих осіб в національній правовій системі орієнтують і відповідні положення міжнародних документів, а саме ч. 5 ст. 5, ст. 13 КЗПЛ; ч. 5 ст. 9, ч. 6 ст. 14 МПГПП; ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 р. ЄСПЛ також ухвалив низку рішень, якими зобов'язав Україну відшкодувати шкоду, за незаконними діями та рішеннями органів досудового розслідування, прокуратури та суду (справи «Афанасьєв проти України», «Білий проти України», «Боротюк проти України», «Захаркін проти України», «Кузнецов проти України»,

¹ Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова ВАСУ від 20.05.2013 № 8: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>

«Нечипорук і Йонкало проти України», «Харченко проти України» та ін.).

Відповідно до ч. 1 ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду». Процедуру такого відшкодування детально регламентовано Положенням про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду», затвердженим спільним наказом МЮ, Генеральної прокуратури України і МФ від 04.03.1996.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України та п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. відшкодуванню підлягає шкода, завдана фізичній особі внаслідок незаконного:

— засудження, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, взяття і тримання під вартою, проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

— проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби зі злочинністю» та іншими актами законодавства.

Цей спосіб відшкодування шкоди реалізується в порядку та на підставах, що визначаються цивільним законодавством.

Заподіяна внаслідок зазначених вище дій шкода незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також органів прокуратури і суду відшкодовується в повному обсязі.

Відповідно до ст. 2 Закону «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудо-

вого розслідування, прокуратури і суду» передбачаються такі випадки, коли виникає право на відшкодування шкоди заподіяної громадянину незаконними діями під час розслідування кримінального правопорушення чи розгляді справи в суді:

1) ухвалення виправдувального вироку суду;

2) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

3) закриття кримінального провадження за відсутності події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримання.

Громадянининові відшкодовуються (компенсуються):

1) заробіток та інші винагороди, які він втратив унаслідок незаконних дій;

2) майно (у тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них тощо) конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода.

Заявлений позов вирішується судом, який розглядав кримінальне провадження. Розмір компенсації моральної шкоди визначається з урахуванням обставин провадження, встановлених цивільним законодавством (ч. 3 ст. 23 ЦК України).

Постанова про відшкодування шкоди може бути оскаржена до суду за місцем проживання особи або за місцезнаходженням відповідного органу, що здійснює оперативно-но-розшукову

діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

При цьому науковці також підтримують думку про те, що зобов'язаним суб'єктом у реабілітаційних правовідносинах є не безпосередній заподіювач шкоди (державний орган або посадова особа), а саме держава в особі уповноважених нею органів¹. Дійсно, зобов'язаним суб'єктом у реабілітаційних правовідносинах є держава, яка відшкодовує збитки, заподіяні невинуватому, незалежно від персональної відповідальності відповідних працівників органів розслідування, прокуратури або суду. Крім того, низка авторів висловлювались і висловлюються за необхідність компенсації шкоди, завданої під час кримінального провадження конкретними процесуальними діями, у тому числі застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження².

Як правові умови, що викликають виникнення майнових правовідносин по відшкодуванню шкоди у кримінальному процесі, наприклад Б. Т. Безлепкін розглядав кримінально-процесуальні заходи, що не пов'язані з обвинуваченням у вчиненні злочину, однак створюють передумови юридичного права на відшкодування майнової шкоди. До таких заходів він відносив затримання, взяття під варту, відсторонення від посади, поміщення до медичного закладу для стаціонарного обстеження, накладення арешту на майно³.

¹ Див.: Удалова Л.Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого: навч. посіб / Л.Д. Удалова, І.Й. Гаюр. — К.: КНТ, 2012. — С. 126.

² Див.: Нор В.Т. Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц / В. Т. Нор. — Львов: Вища школа, 1974. — С. 64; Безлепкин Б. Т. Возмещение вреда, причиненного гражданину в уголовном судопроизводстве: (теоретические основы правового института): автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Б. Т. Безлепкин. — М., 1981. — С. 22; Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди, завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення / М. Мікуліна // Право України. — 2004. — № 12. — С. 110; Ніжинська І. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб органів дізнання і досудового слідства під час репресій (порівняльний аналіз) / І. Ніжинська // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5. — С. 41.

³ Безлепкин Б. Т. Возмещение вреда, причиненного судебносудственными органами / Б.Т. Безлепкин // Советское государство и право. — 1979. — № 1. — С. 77.

Загалом, нам видається слушною думка, що можна виділити два напрями удосконалення правової основи відшкодування шкоди, завданої в сфері кримінально-процесуальної діяльності:

— посилення гарантій майнових інтересів реабілітованого у кримінальному провадженні за рахунок розширення переліку незаконних дій органів досудового розслідування, прокуратури і суду, які дають особі право на відшкодування шкоди, удосконалення самого порядку відшкодування такої шкоди;

— створення правових підстав для відшкодування шкоди, завданої особі різними процесуальними діями (слідчими (розшуковими) та негласними слідчими (розшуковими) діями, заходами забезпечення кримінального провадження), незалежно від підсумкового рішення у справі¹.

«Учинок може йти за незнанням: людина робить щось через абсолютне невідання не лише в момент учинку, а й до здійснення його. Буває й так, що людина знає, що вона робила, але намагається виправдати свій гріх тим, що нібито не знала того, що робитиме. У перших двох випадках свободи немає, а в третьому випадку свобода зберігається, тому зберігається й відповідальність»². На нашу ж думку, необхідно говорити про поширення відповідальності держави незалежно від вини посадової особи не тільки на випадки реабілітації незаконно засуджених, а й на незаконні кримінально-процесуальні дії зі збирання доказів, що призвели до знищення чи пошкодження майна, неправомірне застосування заходів забезпечення кримінального провадження, розширення переліку юридичних підстав відповідальності держави в сфері правосуддя в кримінальних справах.

Однак на практиці ці приписи продовжують нести більше декларативний характер, оскільки державний бюджет країни не в змозі забезпечити виконання цих положень. Бюджет жодної держави не в змозі забезпечити компенсації збитків, завданих злочинами, що вчинили судді. Забезпечення права

¹ Бойцова Л. В. Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданину в сфере правосудия: генезис, сущность, тенденции: автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Л. В. Бойцова. — М., 1995. — С. 37.

² Этика Фомы Аквинского. История философии: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://intencia.ru/Pages-view-235-4-1.html>

на відшкодування збитків, завданих громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відштовхується від фінансоспроможності кожної держави, а якщо враховувати кількість судових позовів про відшкодування збитків, завданих суддівськими правопорушеннями та помилками, можна стверджувати про неможливість відшкодування заподіяної шкоди у всіх випадках та у повному розмірі. Міжнародна практика показує, що для вирішення цих проблем хоча б частково варто створити спеціальні фонди для відшкодування збитків, заподіяних незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Певний час існувала думка, що право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, може виникати після винесення виправданого вироку, лише за умови невинуватості особи в діянні, за яке вона понесла покарання. Однак це не охоплює всі обставини, що притаманні нашому суспільству. Зокрема, цивільно-правова відповідальність держави виникає не лише за умови виправдання особи як такої, що безпідставно засуджена, а й за випадки, коли до особи були вжиті несправедливі санкції при неправильній класифікації злочину, були встановлені занадто тяжке або занадто легке покарання тощо.

Актуальним питання судової практики є дія ст. 56 Конституції України на випадки заподіяння шкоди у сфері цивільного судочинства. Ст. 56 Конституції України встановлює, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Однак судді вдаються до тенденції відхилення позовів громадян про відшкодування шкоди у справах цивільного судочинства, а розглядають позови про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повнова-

жень, у справах лише кримінального та адміністративного судочинства.

З цього приводу у Конституції України виникає певна колізія між положеннями ст. ст. 56, 62. Ст. 56 Конституції України кожному громадянину гарантується право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. У ч. 4 ст. 62 Конституції зазначено, що у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням. Із змісту статей можна помітити, що перелік випадків, що регулюється ст. 56 є більшим за перелік випадків, що регулюються ч. 4 ст. 62 Конституції України.

В теорії кримінального права прийнято вважати, що неправосудним є судові рішення, в якому застосовується завідомо неправильна норма матеріального права або норма процесуального права, або в якому фактичні обставини справи завідомо не відповідають висновкам суду¹.

До ситуацій постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови відносять факти засудження невинуватого, виправдання чи безпідставне звільнення винуватого, призначення несправедливого, занадто суворого чи м'якого покарання, неправильного трактування злочинів, що призводить до іншого характеру покарання і тому подібне. Отже, враховуючи викладене, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої безпідставним засудженням, поширюються на сферу лише кримінального судочинства і не охоплює сферу цивільного судочинства.

Цивільним кодексом та Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» закріплена обмежена відповідальність держави. Для доведення цього варто розглянути диспозиції статей, що регулюють відшкоду-

¹ Див.: *Бажанов М. І. Кримінальне право України: загальна частина* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред М. І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.

вання збитків, завданих громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду. У ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» зазначено, що підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: 1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; 2) незаконного застосування адміністративного арешту цивиліправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу; 3) незаконного проведення оперативно розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства. Цілком очевидно, що до сфери відшкодування, передбаченої ст. 1, знову ж таки не входить шкода, завдана у цивільному судочинстві.

Цікавим є те, що вже в наступній статті цього ж Закону встановлено, що право на відшкодування шкоди виникає у випадках 1) постановлення виправдувального вироку суду; 2) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) фактунезаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів; 3) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати; 4) закриття справи про адміністративне правопорушення.

Варто звернути увагу, що право на відшкодування шкоди виникає і у випадку вчинення «інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян». До таких дій можуть відноситись і порушення цивільно-процесуальних норм, а отже право на відшкодування повинно мати втілення і у цивільному процесі. Крім того у цивільному судочинстві можуть бути порушені і такі загальногалузеві принципи, що застосовуються і в цивільному процесі, як принцип диспозитивності, принцип процесуальної рівності сторін, принцип законності, принцип справедливості, право на апеляцію тощо.

Інститут цивільно-правової відповідальності держави перед громадянином за дії суддів також закріплений в Цивільному кодексі України.

Зокрема, ст. 1176 ЦК України врегульовує відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду. З диспозиції ч. 1 ст. 1176 випливає, що підставами для відшкодування шкоди є незаконне засудження, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконне застосування запобіжного заходу, незаконне затримання, незаконне накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт. У таких ситуаціях держава відшкодовує постраждалим збитки у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Право на відшкодування шкоди виникає у тих же випадках, що й у Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Ст. 1176 ЦК України також встановлює ряд обмежень щодо відшкодування збитків. Так, фізична особа, яка у процесі дізнання, попереднього слідства або судового розгляду шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди. Також права

на відшкодування шкоди не мають амністовані та помилуванні особи¹.

На відміну від Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» у Цивільному Кодексі України встановлено відшкодування збитків за неправомірні рішення у цивільній справі. Так, у ч. 5 ст. 1176 ЦК України зазначено, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановляння судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді, які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили².

Особливістю цієї норми є те, що цивільно-правова відповідальність держави виникає за умови кримінальної відповідальності судді. Однак, як показує практика, кримінальна відповідальність суддів настає вкрай рідко, тож і цивільно-правова відповідальність держави за ч. 5 ст. 1176 ЦК України виникає скоріш як виняток, ніж як загальне правило. Крім того, як роз'яснив в своєму листі «Щодо розгляду в порядку цивільного судочинства вимоги фізичної чи юридичної особи до Держави Україна в особі Державного казначейства України про відшкодування шкоди, завданої судами (суддями) при здійсненні правосуддя» від 13.02.2012 № 6-182/0/4-12 ВССУ, застосування цього законодавчого положення можливе у випадку, коли предметом позову є інші дії чи бездіяльність, зокрема, суду, які не пов'язані зі здійсненням правосуддя, відправленням судочинства, яке має на меті прийняття акту органом судової влади. Тобто це інші дії суддів (суду) при здійсненні правосуддя, коли спір не вирішується по суті, у разі їх незаконних дій або бездіяльності і якщо вина судді встановлена не лише вироком суду, а й іншим відповідним рішенням суду. Таке законодавче врегулювання, на думку ВССУ,

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 435-IV. — Ст. 356.

² Про надання згоди на затримання та арешт (взяття під варту) судді Львівського апеляційного адміністративного суду Зварича І.С.: Постанова Верховної Ради України від 18.12.2008: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1147.536.0>

відповідає вимогам статей 6, 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року¹.

На наш погляд, ці обмеження суперечать ст. 56 Конституції України, в якій закріплено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Вважаємо за необхідне узгодження норм Конституції, Цивільного кодексу та Закону «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» та встановлення загальних підстав відшкодування шкоди державою громадянину: винесення умисних незаконних вироків, грубе порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвело до неправосудного вирішення справи, неправомірне засудження чи звільнення від кримінальної відповідальності, встановлення несправедливих санкцій.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що інститут цивільно-правової відповідальності держави за незаконні рішення, дії чи бездіяння органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, є новим і прогресивним інститутом у законодавстві України і безумовно перебуває на шляху еволюціонування та вдосконалення. Необхідно враховувати, що обов'язок понести цивільно-правову відповідальність за своє рішення справляє певний психологічний позитивний та негативний вплив на суддю. Адже цивільно-правова відповідальність виконує превентивну функцію, попереджуючи вчинення протиправної поведінки суддею. Водночас, не можна забувати, що суддя, під страхом перед позовами постраждалих осіб, може і сам порушити принцип незалежності судової влади.

¹ Щодо розгляду в порядку цивільного судочинства вимоги фізичної чи юридичної особи до Держави Україна в особі Державного казначейства України про відшкодування шкоди, завданої судами (суддями) при здійсненні правосуддя: лист ВССУвід 13.02.2012 № 6-182/0/4-12 // Закон і Бізнес. -2012. — № 9.

5.2. Порядок притягнення суддів до адміністративної відповідальності

Невід'ємним елементом правового статусу суддів є їх недоторканність. Недоторканність не є особистим привілеєм суддів, а є гарантією здійснення судьями судочинства незалежно. Однією з гарантій недоторканності судді є особливий порядок їх притягнення як до кримінальної, так і до адміністративної відповідальності. Є різні підходи щодо визначення дефініції адміністративної відповідальності. На думку, М. С. Кельмана під адміністративною відповідальністю варто розуміти накладення на винних фізичних або юридичних осіб, які порушили правила поведінки, адміністративного стягнення, що створює для правопорушників негативні особисті, майнові, моральні наслідки¹.

А. А. Іванищук небезпідставно вважає, що адміністративною відповідальністю є такий вид юридичної відповідальності фізичної і юридичної особи, який втілюється у застосуванні суддею до правопорушника адміністративної санкції — адміністративного стягнення².

Отже, адміністративна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушників загальнообов'язкових правил, які функціонують у державному управлінні, адміністративних стягнень, що зумовлюють для правопорушників негативні наслідки матеріального чи морального характеру. Основною рисою адміністративної відповідальності є те, що підставою для адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення, проступок. Обов'язок притягувати до адміністративної відповідальності покладений на державні органи, суб'єкти виконавчої влади.

Як вже зазначалось, що підставою для адміністративної відповідальності та його головною складовою є скоєння адміністративного правопорушення. Дефініція поняття адміністративної відповідальності нормативно закріплена в ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Адміністративним правопорушенням є протиправна, винна дія чи бездіяльність,

¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К.: Кондор, 2006. — С. 400.

² Іванищук А. А. Поняття адміністративної відповідальності, яка застосовується суддею / А. А. Іванищук // Форум Права. — 2011. — № 2. — С. 301.

яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність¹. Отже, основними ознаками правопорушення є протиправність, винність та адміністративну карність. Теорією адміністративного права визнається ще одна, четверта ознака адміністративного правопорушення — суспільна шкідливість.

Незважаючи на особливості суддівського статусу суддя є суб'єктом адміністративних правопорушень. Відповідно до ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за вчинення адміністративних правопорушень можуть бути накладені такі санкції:

1) попередження;

2) штраф;

3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);

6) громадські роботи;

7) виправні роботи;

8) адміністративний арешт.

Загальні особливості правового статусу суддів закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». У ст. 48 Закону встановлені особливості суддівської недоторканності. Недоторканність судді, закріплена в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», є певним винятком з конституційного принципу рівності перед законом. Але, як ми вже зазначали, суддівський імунітет де-юре повинен служити суспільному інтересу, попереджуючи порушення суддівської незалежності органами інших гілок влади. Суддівська недоторканність, заборона його

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р., № 8073-X // Вісник Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.

арешту чи затримання до винесення судом обвинувального вироку не надає судді право діяти свавільно, не гідно та безкарно, водночас, незахищаючи його повністю від намагань інших гілок справляти на суддю вплив, використовуючи дозволені законодавством види покарання.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 року зазначено, що судді при здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону, а вплив на них у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. У провадженні про адміністративне правопорушення суддя взагалі не може бути затриманий чи заарештований, оскільки адміністративне провадження не передбачає винесення судом обвинувального вироку¹.

Втім, розтлумачивши таким чином ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Пленум Верховного Суду України робить особисту недоторканність суддів саме їх привілеєм, а не тим елементом статусу суддів, що має на меті забезпечити незалежне, справедливе та неупереджене здійснення правосуддя. Варто розглянути ситуацію, коли суддя вчинить правопорушення, за яке наступає адміністративна відповідальність у змові з громадянином, який не володіє особливим статусом. Наприклад, суддя та пересічний громадянин здійснили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця, одним з видів відповідальності за яку, відповідно до ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є адміністративний арешт на строк до 15 днів. Враховуючи особливий статус судді, керуючись ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та постановою Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади», суддя буде відпущений одразу після з'ясування його особи, а адміністративний арешт буде замінено на менш обтяжливе стягнення. Наслідки для пересічного громадянина будуть діаметрально

¹ Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 // Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 4. — С. 6—12.

протилежними: він буде підданий адміністративному арешту. Суспільством така ситуація буде сприйнята як несправедлива, оскільки це порушує конституційний принцип рівності громадян перед законом.

Подібні ситуації потребують свого вирішення шляхом внесення змін або до Конституції України, або до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, на наш погляд, потрібно внести зміни до ч. 3 ст. 126 Конституції України, замінивши «винесення обвинувального вироку судом» на «винесення судом обвинувального вироку або обвинувальної постанови у справі про адміністративне правопорушення». Пропонуємо внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» замінивши «винесення обвинувального вироку судом» на «винесення судом обвинувального вироку або обвинувальної постанови у справі про адміністративне правопорушення».

Ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що суддя не може бути затриманий чи заарештований. Однак це не є вичерпним переліком стягнень у адміністративному праві. Як уже раніше зазначалось, відповідно до ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення, до судді можуть бути застосовані, окрім арешту, такі санкції: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); громадські роботи; виправні роботи. Суддівський імунітет не поширюється на перелічені види стягнень.

Для того, що ці види стягнень не перетворились на механізм тиску органів виконавчої влади, варто запровадити положення, згідно з яким, справу про адміністративне правопорушення, вчинене суддею, повинен розглядати лише суд, а не органи інших гілок влади, за присутності прокурора для дотримання гарантій обґрунтованості, справедливості та неупередженості постановлення судом рішення по справі про адміністративну відповідальність судді. Отже, відповідальність судді по адміністративній справі здійснюється на загальних засадах, однак

процесуально ця адміністративна справа, враховуючи статус судді, матиме свої особливості.

Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням. Отже, статус судді не дозволяє правоохоронним органам застосовувати до судді огляд особистий огляд, огляд майна та його вилучення, виїмка документів, огляд особистого чи службового транспорту. Ці деталі можуть справити вагоме значення для збирання судових доказів по справі про адміністративне правопорушення судді. Це питання залишається досі актуальним в теорії адміністративної відповідальності. У подібній ситуації ми згодні з думкою науковців, які стверджують, що недоторканність судді повинна поширюватись на особисту недоторканність і на таке адміністративне стягнення як вилучення майна, яке стало знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення¹. Також до судді не повинні застосовуватись громадські та виправні роботи, оскільки це може накласти негативний відтінок на суспільному авторитеті представників судової гілки влади.

У своїх дослідженнях Ю. Адушкін і В. Жидков зазначають, що дії, які порочать честь та гідність судді або принижують авторитет судової влади, зводяться в загальному до чотирьох правопорушень, за які наступає дисциплінарна відповідальність, а саме: невиконання чи неналежного виконання посадових обов'язків заняття діяльністю, яка підпадає під обмеження і заборони, пов'язані з посадою, що заміщається; адміністративного правопорушення; іншого незлочинного діяння, що за своїм характером є несумісним з обійманою посадою².

Отже, особливістю суддівської діяльності є те, що протиправні дії судді, за які передбачена адміністративна відпові-

¹ Див.: Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. — К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. — С. 611.

² Адушкін Ю. Дисциплінарная и административная ответственность судей: за и против / Ю. Адушкін, В. Жидков // Российская юстиция. — 2001. — № 11. — С. 25.

дальність, можуть викликати дисциплінарну відповідальність судді.

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», вступаючи на посаду вперше, суддя складає присягу до змісту якої входить зобов'язання не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади. За порушення присяги суддя може бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності.

Тому за вчинення адміністративного правопорушення, на підставі ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підпункту 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України та ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції, суддя може бути звільнений з посади. Оскільки, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», за наслідками дисциплінарного провадження Вища кваліфікаційна комісія суддів України може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади, а безпосереднє звільнення судді з посади на підставі порушення ним присяги судді відбувається за поданням Вищої ради юстиції, саме від обставин, що виявлені членами Вищої Кваліфікаційної комісії суддів України, та від волевиявлення членів Вищої ради юстиції залежать санкції, що будуть накладені на суддю за дії, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади¹.

Таку ж позицію у своїх працях відстоює Л.Є. Виноградова, яка вважає, що для покращення ефективності механізму відповідальності суддів було б краще, враховуючи особливості суспільного та правового статусу суддів, замінити адміністративну відповідальність суддів за скоєння адміністративних правопорушень на дисциплінарну².

Ми погоджуємось з наведеними думками вчених та вважаємо, що встановлення дисциплінарної відповідальності суддів перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів за скоєння адміністративного правопорушення є більш ефективним, оскільки відпо-

¹ *Маляренко А.* Відповідальність суддів за вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень / *А. Маляренко* // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 2. — С. 97.

² *Виноградова Л. Є.* Особливості притягнення суддів до цивільно-правової, кримінальної та адміністративної відповідальності / *Л. Є. Виноградова* // Юридична Україна. — 2005. — № 4. — С. 87.

відальність суддів за подібні вчинки повинна контролюватись не представниками органів виконавчої влади, а судової. Заміна адміністративної відповідальності на дисциплінарну не суперечитиме правовому статусу суддів та допоможе підтримати авторитет судової гілки влади на належному рівні.

Л. Є. Виноградова також вважає за необхідне ввести обов'язок складання протоколу про адміністративне правопорушення щодо судді незалежно від характеру адміністративного правопорушення. Таке нововведення дасть змогу іншим суддям бути проінформованими про неправомірну поведінку їхнього колеги. Протокол про скоєння адміністративного правопорушення повинен бути надісланий до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для подальшого використання його вже у дисциплінарній справі.

Зручність такого нововведення зумовлена також відсутністю необхідності затримання, арешту чи примусового доставлення судді до суду для заповнення протоколу про адміністративне правопорушення. Якщо ж суддя відмовиться від підписання протоколу особа, яка складала цей протокол, зробить про це відповідний запис у протоколі.

За порушення правил дорожнього руху, правил полювання, рибальства, митних правил, порушення тиші у громадських місцях, неправомірне використання державного майна, ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження, порушення правил пожежної безпеки на залізничному, морському, річковому і повітряному транспорті, поширювання неправдивих чуток, куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, придбання самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді судді не повинні нести адміністративну відповідальність, але протокол про адміністративне правопорушення має бути складений та одразу направлений на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за перелічені правопорушення, оскільки такими діями судді підривають авторитет судової влади та порочать звання судді, що є підставою саме дисциплінарної відповідальності.

Для забезпечення незалежності судової влади та прискікання спроб органів виконавчої влади «прибрати непотрібно-

го» суддю варто виключити можливість будь-якого обмеження свободи суддів за адміністративні правопорушення, якщо суддя здатний підтвердити свою ідентичність. Тимчасове затримання судді можливе лише в тих випадках, коли з'ясування його ідентичності неможливо здійснити одразу.

Загалом, можна стверджувати, що питання заміни адміністративної відповідальності дисциплінарною, її превенція чи обмеження є актуальним та складним. Притягнення суддів до адміністративної відповідальності на загальних підставах де факто посягає на особливий правовий статус суддів, а саме на рівень забезпечення суддівської незалежності. В умовах політичної нестабільності нашої держави скасування недоторканності суддів може слугувати методом адміністративної розправи «з непотрібними суддями». Якби відповідні нововведення сприяли лише уникненню випадків тиску на представників судової влади з боку органів виконавчої влади, то не виникало б жодних суперечок. Однак ці суперечки зумовлені необхідністю виконання конституційного принципу рівності громадян перед законом і судом. Крім того, реалії поведінки суддів дають змогу зробити висновки про можливість спеціального зловживання суддями своєю недоторканністю та імунітетом задля уникнення адміністративної відповідальності за правопорушення.

РОЗДІЛ 6

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ЇХ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

6.1. Кримінальна відповідальність судді як спеціального суб'єкта злочину

Відповідно до ст. 10 Загальної декларації прав людини кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом¹. Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод також визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Схоже за своїм змістом положення знайшло своє нормативне закріплення і в законодавстві України. Відповідно до Кримінального кодексу України його завданням є забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам². Ст. 55 Конституції України гарантує кожному захист судом своїх прав і свобод людини і громадянина. При цьому саме на суддів покладений обов'язок здійснювати правосуддя незалежно і підкорятися лише закону. Вимога здійснення судьями судочинства незалежно зумовлюється виключною функцією суддів — здій-

¹ Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН (PES/217 A) від 10 грудня 1948 року // Урядовий кур'єр. — 10 грудня 2008 р. — № 232: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

² Кримінальний кодекс України // Офіц. вид. — К.: Паливода А.В., 2014. — 212 с.

снення правосуддя. Втім, судову незалежність варто розглядати в двох аспектах: право людини на незалежний і справедливий суд та право і обов'язок судді здійснювати правосуддя незалежно від будь-якого зовнішнього впливу. На думку О.М. Овчаренко, механізм притягнення судді до кримінальної відповідальності є однією з форм контролю за діяльністю носіїв судової влади. Його завданням має бути досягнення розумного балансу між такими важливими засадами, як незалежність та недоторканність суддів і відповідальністю суддів за власні рішення, дії або бездіяльність як у службовій, так і в позаслужбовій діяльності¹.

Будь-які діяння, які заважають здійсненню незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя класифікуються як злочини проти правосуддя. Особливістю злочинів проти правосуддя є те, що вони заважають здійсненню правосуддя не лише судам, але й органам, що відповідають за виконання судових вироків, рішень, ухвал та постанов².

У наш час досить часто виникають ситуації зі зловживанням суддею своїми повноваженнями, що безумовно негативно впливає на суспільну довіру до цієї гілки влади. Ці факти свідчать про те, що на посаду судді не завжди призначаються чи обираються особи з високими морально-етичними якостями. Саме якість відбору кандидатів на посаду судді є одночасно як основною причиною незаконних дій судді, такі основним заходом, який може допомогти запобігти виникненню подібних ситуацій. Крім того варто зазначити, що вагомою причиною безвідповідальності та незаконної поведінки суддів є недосконалість законодавства, що регулює кримінальне переслідування суддів та поведінку судді під час судового провадження.

Важливим на сьогоднішній день є питання ефективності притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Практика свідчить про те, що останнім часом відбулось зростання кількості кримінальних проваджень щодо суддів за злочини проти правосуддя. Наприклад, 24 березня 2014 року Н-ський міський районний суд встановив, що підсудний З., відповідно до нака-

¹ Овчаренко О. М. Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності / О.М. Овчаренко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2012. — № 4 (12). — С. 18.

² Бажанов М. І. Кримінальне право України: особлива частина / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред М. І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 457.

зу відділу юстиції Н-ського облвиконкому, будучи призначеним на посаду судді Н-ського районного суду, і Постановою Верховної Ради України за № 1779-111, від 1 червня 2000 року, будучи обраним безстроково, та працюючи на цій же посаді, діючи всупереч інтересам служби та з корисливих мотивів, упродовж 2010-2011 років одержав хабарі у цивільній та кримінальній справах, які перебували у нього в провадженні. Так, З., діючи з корисливих мотивів, та, використовуючи своє службове становище всупереч інтересам служби, під час спілкування з гр-ном М., перебуваючи у своєму службовому кабінеті, що розміщений на третьому поверсі будівлі Н-ського районного суду, висунув тому незаконну вимогу про дачу йому хабара за винесення ним рішення у цивільній справі на його користь про відмову у задоволенні позовних вимог гр-ки М. про розірвання шлюбу, при цьому суму хабара не озвучив. Погодившись на цю незаконну вимогу З., гр-нин М. цього ж дня, 9 листопада 2010 року, вийшовши з будівлі суду, та взявши у власному автомобілі марки «Тойота Авалон», приблизно 5-7 тисяч гривень, і повернувшись до службового кабінету З., за вказівкою останнього вийшов на балкон, де відрахував на свій розсуд 2 400 гривень. Повернувшись до кабінету, гр-нин М. передав, а суддя З., будучи службовою особою, яка займає відповідальне становище, одержав від гр-на М. хабар у розмірі 2 400 гривень за винесення ним 8 листопада 2010 року рішення у цивільній справі на його користь про відмову у задоволенні позовних вимог гр-ки М. про розірвання шлюбу. Н-ський міськрайонний суд виніс обвинувальний вирок, яким визнав З. винним у вчиненні злочинів, передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 368 КК України (в редакції від 11.06. 2009 року), та призначив йому покарання у виді 8 (восьми) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з здійсненням правосуддя, терміном на 3 (три) роки, та із конфіскацією всього належного йому майна в дохід держави¹.

Проте, за 9 місяців 2013 року Вищою радою юстиції прийнято лише 4 рішення щодо внесення подань про звільнення суддів з посад в зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо судді. До Верховної Ради України направлено 3 подання і до Президента України — 1 подання про звільнення

¹ Офіційний сайт Єдиного реєстру судових рішень: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

з посад суддів у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком¹. При цьому, за даними Генеральної прокуратури, у першому півріччі 2013 року лише за фактом скоєння злочину, передбаченого ст. 375 КК (постановлення суддею (суддями) за відомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови) було обліковано 67 кримінальних проваджень, з яких лише в одному було повідомлено про підозру, ще в одному було направлено матеріали провадження до суду із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, за іншими ж рішення на кінець звітного періоду прийнято не було².

В цьому контексті залишаються актуальними дослідження історії законодавства щодо кримінальної відповідальності суддів. Наприклад, Аквілієвий закон містив значний перелік позовів за фактом скоєного (*in factum*) стосовно деліктів, не передбачених цивільним правом; ці позови *in factum* в Юстиніановому праві кваліфікувалися як квазіделікти. Зокрема, Аквілієвим законом передбачався позов *in factum* проти судді, який умисно неправильно ухвалив судове рішення чи недбало виконував свої обов'язки (*si index litem suam fecerit*)³. Середньовіччя характеризувалось пануванням теологічної теорії походження королівської влади. З огляду на цю теорію, тогочасні юристи вивели правило повної безвідповідальності королівської влади і, відповідно, держави⁴.

Суттєвий вклад в дослідження історії законодавства щодо кримінальної відповідальності суддів вніс С. Є. Дідик, який зазначає, що в Київській Русі суд був установою суто народною і доволі самостійною не лише до утвердження князівської влади,

¹ Див.: Інформація про результати діяльності Вищої ради юстиції за 9 місяців 2013 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/statistics/16>

² Див.: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за I півріччя 2013 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo

³ Гарсія Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / М.Х. Гарсия Гарридо / пер. с исп.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут, 2005. — С. 465.

⁴ Михайленко О. В. Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением публичной власти: теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике / О. В. Михайленко. — М.: ВолтереКлувер, 2007. — С. 4.

а й після цього, оскільки судова влада хоча і перейшла до князів, однак здійснювалась за участі виборних земських людей¹. Усі судові органи цього періоду користувалися такою повагою, що жодна вирішена ними справа не підлягала оскарженню, а рішення суду було остаточним².

Однак, вже з XVI ст. на частині українських земель починають діяти Литовські статuti, норми яких встановлювали кримінально-правову охорону правосуддя. Так, Литовський статут 1566 р. в артикулі 39 розділу 3 містив припис про те, що всіх потрібно судити по справедливості, передбачав заборону на отримання винагороди та вирішення справи по дружбі³. Відповідальності суддів за хабарництво в нормах Литовських статутів не передбачалось, але встановилася заборона вирішувати судові справи несправедливо чи за хабар.

У період Гетьманщини в XVII—XVIII ст.ст. особливу увагу становищу правосуддя приділяв російський уряд. Підставою для цього були численні скарги на неправосудність та зловживання у судах. Вже в Судебниках 1497 і 1550 рр. містилися норми про злочини проти правосуддя⁴. Стаття 26 Новгородської судної грамоти передбачала порядок судочинства у судах вищої інстанції, а саме: забороняла брати хабарі та вирішувати справу по дружбі. Відповідальності суддів у Новгородському судебнику не передбачалось. У Псковській судній грамоті (1467 р.) також не регламентується кримінальна відповідальність суддів, але в ст. 3 передбачалося, що судити потрібно справедливо, з'ясувавши всі обставини, щоб не засудити невинного і не виправдати винного, а також, що свої повноваження не можна використовувати у корисливих цілях і для помсти. У ст. 4 містилася заборона на отримання незаконних винагород. Про кримінальну відповідальність суддів, що порушили положення грамоти, нічого в

¹ Дідик С. Є. Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву суддів в Україні / С. Є. Дідик // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 285.

² Беляев И. Д. Лекция по истории русского законодательства / И. Д. Беляев. — М., 1901. — С. 275—276.

³ Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — Т. 1. — С. 112.

⁴ История государства и права СССР: сб. документов / Сост. А. Ф. Гончаров, Ю. П. Титов. — М.: Госюриздат, 1968. — Часть 1. — С. 97.

документі не сказано. Лише в ст. 77 передбачалось, що суддям, які вчинюють несправедний суд, загрожує Божа кара. Покарання вищим службовим особам визначав глава держави, для нижчих посадовців відповідальність встановлювалась у самому Судебнику 1550 р. і була досить суворою, передбачалось навіть ув'язнення. Більшість санкцій мали майновий характер і були прообразом такого покарання, як штраф. Судебник 1550 р. проводив чітку межу між зазначеним службовим злочином і добросовісною помилкою судді. У разі хибного рішення без хитрощів, тобто через добросовісну помилку, хибу чи недостатній досвід, суддя кримінальної відповідальності не ніс, оскільки в його діях відсутній склад злочину (ст. 2)¹.

Пізнавальним для нашого дослідження є Угорський кримінальний кодекс 1879 р., норми якого застосовувалися на Закарпатті². Так у § 468 розділу XLII «Злочини і проступки по службі і зловживання званням с ката» встановлювалося покарання судді і присяжного засідателя до п'яти років ув'язнення у цухтгаузі за вимагання чи отримання хабара, щоб вчинити діяння, яке впливає з його службових повноважень; § 469 цього ж розділу встановлює покарання судді від п'яти до десяти років ув'язнення у цухтгаузі за незаконне вирішення кримінальних чи цивільних справ з корисливих мотивів³.

У Кримінальному уложенні від 22 березня 1903 р. підвищується кримінально-правова охорона правосуддя шляхом встановлення відповідальності присяжних засідателів за одержання хабара⁴. Це пов'язано з тим, що на початку ХХ ст. почали формуватися і діяти народні суди. У цьому зв'язку для забезпечення належної роботи народних судів і була передбачена кримінально-правова охорона цих відносин.

¹ Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти томах. Судебная реформа. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — С. 121.

² Історія українського права: навч. посіб. / за ред. О.О. Шевченка. — К.: Олан, 2001. — С. 93.

³ Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — Т. 1. — С. 442—445.

⁴ Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / Изд. Н.С. Таганцев. — СПб., 1904. — С. 280.

Першим вітчизняним кодифікованим кримінально-правовим актом став Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.¹ У главі «Посадові злочини» ст. 111 регламентувала відповідальність за постановлений суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку.

Прийнятий у 1960 р. КК УРСР уперше за ознакою родового об'єкта об'єднав злочини проти правосуддя в самостійну главу XIII «Злочини проти правосуддя». Не зважаючи на це, відповідальність за одержання хабара суддею передбачалась у главі VII «Посадові злочини», аналогічна відповідальності інших посадових осіб².

В Україні судді несуть кримінальну відповідальність на загальних підставах. Кримінальним кодексом поряд зі службовими злочинами передбачено також злочини, які можуть бути вчинені суддями як посадовими особами, що здійснюють правосуддя. Склади цих злочинів і покарання за них визначаються розділом про злочини проти правосуддя. Зокрема, тільки суддя може бути вчинено такий злочин, як постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим засобом впливу на особу, яка вчинила злочин, що підлягає державному осуду у вигляді застосування відповідної санкції. Тому підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину. Головна властивість будь-якого злочину полягає у суспільній небезпечності даного діяння, яке завжди завдає шкоду об'єкту, що знаходиться під охороною та забезпечується настанням кримінальної відповідальності.

Злочин являє собою сукупність суб'єктивних та об'єктивних ознак властивостей, що дають змогу для його класифікації. Склад злочину є сукупністю 4 елементів: суб'єкту злочину, об'єкту злочину, суб'єктивної сторони злочину та об'єктивної сторони злочину.

Об'єктом злочину у кримінальному праві є ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Наприклад, О.М. Костенко розуміє під об'єктом злочину заснований на законах соціальної природи порядок відносин між людьми, що за-

¹ Уголовный кодекс УССР. — Харьков, 1922. — 142 с.

² Уголовный кодекс УССР. — К.: Госполитиздат УССР, 1961. — 132 с.

безпечує безпеку суспільства, який охороняється кримінально-правовою відповідальністю¹.

Внаслідок вчинення злочину можуть постраждати і інші матеріальні та нематеріальні цінності, які в данному випадку є додатковими об'єктами злочину. Тобто, поруч з основним об'єктом злочину завдається чи може бути завдана шкода іншим суспільним цінностям. Додатковий об'єкт залежно від обставин складу злочину може бути обов'язковим, якому шкода завдається за будь-яких обставин, та факультативним, якому шкода могла б бути відсутня².

Кримінальний кодекс України визначає, що суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У нашому дослідженні суб'єктом злочину є суддя, який вчинив дію, за яку передбачена відповідальність у вигляді кримінального покарання.

Характеризуючи склад злочину потрібно враховувати внутрішнє ставлення особи до злочину та його наслідків. Внутрішньою стороною складу злочину, що характеризує ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків, підстави та психологічний стан особи під час скоєння злочину є суб'єктивною стороною злочину.

За відсутності в суб'єкта злочину внутрішнього відношення до скоєного ним злочину він не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Головною умовою визнання факту вчинення суб'єктом злочину є наявність вини. В теорії кримінального права вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії та її наслідків, що виражене в умислі чи необережності.

Окрім внутрішньої сторони злочину існує її зовнішня сторона. Ця сторона визначає підстави для кримінальної відповідальності суб'єкта злочину. Отже, зовнішня сторона злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням, його наслідками, зв'язком між суспільно небезпечним діянням та сус-

¹ Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу: монографія / О.М. Костенко. — Київ: Атіка, 2008. — С. 239.

² Див.: Бажанов М. І. Кримінальне право України: загальна частина / М. І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред М.І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 113.

пільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обставинами, способом вчинення злочину є об'єктивною стороною злочину¹.

Досліджуючи питання злочинів проти правосуддя варто звернути увагу на кримінальну відповідальність судді як спеціального суб'єкта злочину та злочини проти правосуддя в яких суддя виступає одним з суб'єктів.

Перш за все варто виділити поняття спеціального суб'єкта злочину. В теорії кримінального права виділяють два види суб'єктів злочину: загальний та спеціальний. Відповідно до ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. У другій частині цієї статті встановлено, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

У диспозиціях більшості статей КК, які криміналізують злочини проти правосуддя, зазначені спеціальні ознаки суб'єкта злочину. Зокрема, у ст. 375 КК України зазначено, що спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375, є суддя, що постановив завідомо неправосудний вирок, рішення, ухвалу чи постанову. В інших статтях, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя та злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, прямо не названий суб'єкт відповідних злочинів, але ознаки злочину передбачають наявність спеціальних ознак суб'єкта злочину. Наприклад, у ст. 371 КК України не зазначається спеціальний суб'єкт завідомо незаконного затримання, приводу чи арешту, однак класифікуючи відповідний злочин стає очевидно, що суб'єктом може бути лише особа, що є працівником правоохоронних органів та має право застосовувати затримання, привід або арешт. Інколи класифікуючи ознаки окремого злочину одразу зазначаються ознаки спеціального суб'єкта цього злочину. Наприклад, класифікуючи злочин, передбачений ст. 387 КК України, передбачається, що до суб'єктивного складу розголошення даних досудового слід-

¹ Див.: Бажанов М.І. Кримінальне право України: загальна частина / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред М.І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 116.

ства або дізнання належить суддя, прокурор, слідчий, працівник органу дізнання та оперативно-розшукового органу. Тому під спеціальний суб'єктом злочину варто розуміти особу, яка окрім загальних ознак має спеціальні ознаки, закріплені в статтях Особливої частини для кожного суб'єкта конкретного складу злочину, що доповнюють загальні ознаки суб'єкта злочину.

Актуальність виокремлення спеціальних ознак у суб'єкта злочину аргументується, на думку Н.Т. Петрицина, соціальною роллю цих суб'єктів у суспільних відносинах. Враховуючи взаємодію подібного впливу з його специфікою та психічною складовою, можна погодитись, що надання суб'єктам відповідних діянь особливих ознак зумовлюється парадигмою суспільної небезпеки, що мають наслідком ці діяння¹. Окрім цього, встановлення спеціальних ознак—потрібне не лише для самого виконавця злочину, воно виокремлює з спеціального суб'єктного складу осіб, що організовують, допомагають чи здійснюють вплив на суб'єкта виконання злочину. Особи, що вкладають свою «лепту» у вчинення злочину, і не є безпосередніми виконавцями вчинення злочину, є загальними суб'єктами злочину і несуть відповідальність як загальні суб'єкти злочину².

У теорії кримінального права проблематика спеціального суб'єкта злочину взагалі та судді як спеціального суб'єкта злочину зокрема привертає увагу багатьох учених. Зокрема, вона була предметом дослідження П.П. Андрушка, С.В. Бородіна, Я.М. Браїніна, С.А. Денисова, С.Є. Дідика, Н.Д. Квасневської, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнецової, І.П. Лановенка, Н.С. Лейкіної, Р.І. Міхеєва, В.Г. Павлова, Ш.С. Рашковської, О.Я. Светлова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.І. Терентьева, В.В. Устименка, Б.С. Утевського, А.В. Щасного та інших науковців.

Спеціальні ознаки судді як суб'єкта злочину також впливають з нормативно-правових актів України. Так, у Законі передбачено, що суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обра-

¹ Петрицин Н. Т. До питання про сутність юридичної відповідальності / Н. Т. етрицин // Часопис академії адвокатури України. — 2012. — № 1: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12pntvsa.pdf>

² Див.: Беніцький А. С. Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. / А. С. Беніцький, В. А. Гуславський, О. О. Дудоров. — К.: Істина, 2011. — С. 324—325.

ний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Проаналізувавши відповідне законодавство, можна погодитись із висновком до якого дійшов і А.В. Щасний¹, а саме: суддя як спеціальний суб'єкт злочину повинен характеризуватися такими спеціальними ознаками: наявність вищої юридичної освіти; проходження спеціальної підготовки та складання кваліфікаційного іспиту; стаж роботи в галузі права не менш як три роки; проживання на території України не менше 10 років; володіння державною мовою; призначення або обрання суддею; наділення особи повноваженнями виконувати обов'язки судді на професійній основі; зайняття штатної суддівської посади в одному з судів України.

Окрему увагу привертає питання чи є судді Конституційного Суду України суб'єктами злочинів проти правосуддя. На нашу думку, судді Конституційного Суду України є суб'єктами злочинів проти правосуддя, оскільки у ст. 124 Конституції України зазначено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Також відповідно до ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Отже, судді Конституційного Суду також несуть обов'язок здійснення правосуддя і тому несуть кримінальну відповідальність за злочини, вчинені суддями проти правосуддя.

Однією з основних проблем неефективної реалізації суддями правосуддя та низький рівень довіри до представників судової влади в Україні є стан корупції в структурі третьої гілки влади. Аналізуючи результати соціологічних досліджень можна стверджувати, що 85 % громадян України переконані у неможливості вирішення справи у судді без дачі хабара².

Наприклад, Апеляційний суд Луганської області 20 вересня засудив колишнього заступника голови одного з міських судів Донецької області до 5 років позбавлення волі за вимагання

¹ Щасний А. В. Суддя як спеціальний суб'єкт злочину в складі постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК України) / А. В. Щасний // Судова апеляція. — 2011. — № 3. — С. 73.

² Див.: Корупція в судовій системі України: думки і погляди населення України. Соціологічне дослідження (жовтень 2007 року): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pace.org.ua/images/survey/omni_cor_pres_ukr.ppt

15 тис. доларів хабара. Екс-суддя вимагав гроші від матері підсудного за перекваліфікацію кримінальної справи стосовно її сина з незаконного викрадення транспортного засобу й підробки документів на більш м'який вирок — шахрайство. Колишній суддя був затриманий співробітниками управління СБУ в Донецькій області разом зі співробітниками Генеральної прокуратури в листопаді 2010 року під час одержання частини грошей. За матеріалами СБУ Генпрокуратура порушила й розслідувала справу за ч. 2 ст. 368 (одержання хабара) Кримінального кодексу (у редакції 2001). Апеляційний суд остаточно призначив засудженому покарання у вигляді 5 років позбавлення волі із заборною займати посади, пов'язані з виконанням функцій представника влади протягом 2 років і конфіскував половину його особистого майна¹.

Можна навести і інший приклад. Так, 04 лютого 2013 року Н-ський районний суд встановив, що П., скоїла одержання хабара будучи службовою особою, яка займає відповідальне становище, за виконання в інтересах того, хто дає хабар з використанням наданої їй влади, в т.ч. повторно, та службове підроблення, тобто внесенні до офіційного документу завідомо неправдивих відомостей, складання та видача завідомо неправдивого документу. Так, у червні 2011 року до Н-ського районного суду для розгляду по суті надійшла кримінальна справа за обвинуваченням гр-ки Л. за ч.2 ст.368 КК України. У подальшому автоматизованою системою документообігу суду зазначена кримінальна справа передана для розгляду судді цього суду П. Приблизно в кінці липня 2011 року адвокат Б. у приміщенні службового кабінету судді Н-ського районного суду П., зустрівся з останньою з метою ознайомитися з матеріалами кримінальної справи за обвинуваченням своєї підзахисної. У ході розмови з П., яка відбулася в приміщенні службового кабінету останньої, адвокат Б. заявив про те, що буде подавати до суду клопотання про зміну гр.-ці Л. запобіжного заходу з тримання під вартою на підписку про невиїзд. У цей час у П. виник злочинний умисел, спрямований на одержання з використанням наданої їй влади незаконної винагороди матеріального характеру, тоб-

¹ Екс-суддя отримав п'ять років в'язниці за вимагання хабара: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4635.htm>

то хабара в сумі 3000 доларів США з використанням наданих повноважень та пов'язаних з цим можливостей від адвоката Б. за зміну запобіжного заходу підсудній з тримання під вартою на підписку про невиїзд. У зв'язку з чим П. в цей же день, перебуваючи у своєму службовому кабінеті Н-ського районного суду, реалізуючи свій злочинний умисел, повідомила адвокату Б., що може задовольнити його клопотання про зміну запобіжного заходу у разі передачі їй грошових коштів у сумі 3000 доларів США. Не маючи іншого вибору, не бажаючи настання негативних наслідків для гр.-ки Л. у вигляді подальшого перебування останньої під вартою, та бажання уникнення втрати свого авторитету як адвоката перед своєю підзахисною, адвокат Б. погодився передати П. грошові кошти в сумі 3000 доларів США. Загалом, із урахуванням обставин декількох злочинних епізодів, Н-ський районний суд визнав суддю П. винною в скоєні злочинів передбачених ч.3 ст. 368, та 1 ст. 366 КК України., та призначив покарання — 7 років позбавлення волі, з позбавленням права займати посади пов'язані з виконанням організаційно — розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на 3 роки та з конфіскацією особистого майна¹.

Загалом, Україна посіла 144 місце за індексом корупції, розрахованим глобальною антикорупційною неурядовою організацією Transparency International за 2013 рік². Розглядаючи корупцію як один із злочинів у сфері здійснення правосуддя, варто визначитись із поняттям корупції. Законом України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., встановлювалось, що корупційною є діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг³.

У Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 21.12.2010 р. використано дещо інший підхід до визна-

¹ Офіційний сайт Єдиного реєстру судових рішень: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

² ПАРЕ згадала Україну в резолюції про розмах корупції : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2013/06/26/99374>

³ Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 34. — Ст. 266.

чення поняття корупції. Зокрема, корупція це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей¹.

Аналогічна дефініція поняття корупція зустрічається і в дослідженнях В. П. Чабана, що свідчить про наукову обґрунтованість поняття, що було закріплено законодавцем².

Натомість, у документах ООН, що стосуються міжнародної боротьби з корупцією надається більш просте визначення поняття корупції. Зокрема, зазначається, що корупція — це зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях³.

Схожої концепції щодо визначення поняття корупції дотримується І.В. Чубенко, який вважає, що корупційним є злочин, що вчиняється посадовою особою органів державної влади чи місцевого самоврядування, використовуючи своє службове становище з корисливою метою, іншою зацікавленістю чи для задоволення інтересів третіх осіб⁴. Слід зазначити, що 11 червня 2009 року до ст. 18 КК України було внесено доповнення ч. ч. 3, 4 ст. 18 КК України. У ч. 3 ст. 18 КК України встановлюється, що службовими є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого са-

¹ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 21.12.2010 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 25. — С. 188

² Чабан В. П. Вдосконалення протидії корупції в Україні / В. П. Чабан // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2009. — № 22. — С. 110.

³ Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. — Каїр, 1995. — № 169/14. — С. 32.

⁴ Чубенко І. В. Генезис поняття корупції / І. В. Чубенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 1 (87). — С. 113—118.

моврядкування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Для того, щоб уникнути незрозумілостей у питанні чи є суддя суб'єктом відповідальності за корупційні діяння у підпункті «г» п. 1 ч. 1 ст. 4 чинного Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» встановлюється, що до суб'єктів корупційного діяння можуть належати судді Конституційного Суду України та інші професійні судді.

Розібравши поняття корупції, що нам пропонує законодавець, можна стверджувати, що основними ознаками корупційного діяння є використання службового становища, корисливі мотиви діяння та усвідомлення протиправності цього діяння.

Найпоширенішою формою корисного мотиву є отримання хабара. Під хабарем варто розуміти незаконну винагороду матеріального характеру. Такою винагородою можуть бути будь-які гроші та матеріальні цінності, документи на майно чи отримання безплатних послуг майнового характеру, і отримання лише подібної матеріальної винагороди може розцінюватись як отримання хабара.

Наприклад, співробітниками УДСБЕЗ УМВС України в місті Севастополі вдалось зафіксувати факт отримання хабара суддею Севастопольського господарського суду, який забов'язався ухвалити рішення на користь однієї із сторін процесу. Прокуратурою одразу була порушена кримінальна справа стосовно судді по факту вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК України, — одержання хабара¹.

В теорії кримінального права виділяють два основні способи отримання хабара: просту та завуальовану. Проста форма отримання хабара проявляється в отриманні предмета хабара

¹ Суддю Севастопольського апеляційного господарського суду затримали при одержанні хабара в розмірі \$5 тис. Прокуратура вже порушила за цим фактом кримінальну справу // Газета «Закон і Бізнес». — 2012. — № 23 (1062). — С. 7—8.

суддею, його рідними чи близькими або через посередника. Більш складним явищем є завуальована форма хабара, що проявляється в отриманні-наданні хабара у вигляді законної угоди, що має різні форми прояву: меценатство, добровільні внески, премії, консультації, експертиза та навіть договори купівлі-продажу та кредити. Одержання такої винагороди розцінюється як хабар за умови її незаконності: безпідставна виплата коштів, купівля-продаж речей не за реальної ціною тощо. Варто зазначити, що суддя вважається хабарником за умови невжиття заходів щодо повернення матеріальних цінностей чи послуг хабародавцю після надання згоди на отримання предмету хабара суддею особисто, його родичами чи близькими чи отримання інформації про надання матеріальних цінностей посередникам судді. При кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України, не має значення хто отримував хабар та як він був використаний, оскільки основною ознакою складу злочину є отримання хабара за виконання або невиконання в інтересах хабародавця чи третіх осіб певних дій, що впливають з повноважень чи службового становища судді, що отримує хабар. Важливою умовою є саме використання владних або організаційно-розпорядчих повноважень хабарником, або вжиття заходів для вчинення протиправної дії іншою службовою особою, якщо хабарник особисто не мав владних чи організаційно-розпорядчих функцій¹.

Розглядаючи проблему хабарництва серед органів третьої гілки влади, можна стверджувати, що хабародавцем може бути не лише особа, яка є учасником процесу, а і особа, яка має бажання вирішити питання, що розглядається суддею, на користь будь-якої особи. Саме з цим пов'язана вимога щодо обов'язковості з'ясування усвідомлення хабародавцем суспільної небезпеки вчиненого ним злочину. В постанові Пленуму Верховного Суду України N 5 від 26.04.2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначалось, що за відсутності усвідомлення хабародавця вчинення ним злочину, він звільняється від відповідальності за давання хабара. В даному

¹ Див.: Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 1184 с.

випадку це дає змогу хабародавцеві спрямовано уникнути кримінальної відповідальності, посилаючись на незнання факту вчинення ним злочину, передбаченого ст. 369 КК України. Це питанням залишається актуальним в теорії кримінального права та кримінології, оскільки воно прямо пов'язано з випадками, коли судді отримують матеріальну вигоду шляхом шахрайства, а не хабарництва.

Прикладом може слугувати інцидент щодо голови Кам'янець-Подільського районного суду Стецюка В. В., який вирішив поповнити особисті рахунки незаконним методом. Суддя, користуючись низьким рівнем знань пересічних громадян в галузі права, які були притягнуті до адміністративної відповідальності, вказував правопорушникам суми штрафу, які вони повинні сплатити за вчинене правопорушення йому особисто. Отримавши кошти суддя оголошував правопорушникам, що розгляд їхніх справ завершувався, після чого «виправдані» правопорушники залишали кабінет судді. Заповняючи постанови про притягнення до адміністративної відповідальності вже «виправданих» правопорушників, суддя зазначав менші суми штрафі, виплачені правопорушниками, ніж ті, що він отримував, а решту привласнював. Після виконання подібних операцій суддя видавав секретареві засідання зазначену в постановках суми грошей з метою перерахування їх до бюджету, а розрахункові квитанції долучав до матеріалів справ¹. Отже, можна зазначити, що адміністративні правопорушники в даній ситуації були готові понести законне покарання, і призначати їм покарання за злочин, який вони де-факто не вчинили, що в найменшій мірі не гуманно та несправедливо.

Втім варто зазначити, що збільшення покарання та створення нових інститутів для боротьби з корупцією не вирішить проблеми в цілому, оскільки система суспільного устрою, що перейняла Україна після розпаду СРСР, сформована так, що елементами корупції заражені всі державні інституції. Вчені багато приділяють уваги поставленій проблемі, пропонують різні шляхи її вирішення, однак слабкість механізму протидії цій «хворобі» перш за все пов'язана з цінностями громадянського

¹ Див.: Трепак В. Особливості кримінальної характеристики хабарництва, яке вчиняють судді / В.Трепак // Вісник Львівського університету. — 2011. — № 5. — С. 89—90.

суспільства, яке, на жаль, пасивно ставиться до цієї проблеми, що потребує якнайшвидшого вирішення.

Основна кількість статей в КК України, в яких судді фігурують як суб'єкти злочинів зосереджені в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» КК України. Однак лише в ст. 374 «Порушення права на захист», в ст. 375 «Постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови» та в ч. 2 ст. 387 «Розголошення даних досудового слідства та дізнання» міститься пряма вказівка на суддю як спеціального суб'єкта злочину. В інших статтях не вказано про суддю як спеціального суб'єкта злочину, однак, аналізуючи диспозиції норм та характер суспільно небезпечних діянь, можна дійти висновку, що в ряді статей XVIII розділу «Злочини проти правосуддя» КК України суддя все ж таки виступає спеціальним суб'єктом злочину. Зокрема, в ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід або арешт», в ст. 380 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під варту», в ст. 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» та в ст. 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» КК України.

Вчиняючи злочин, передбачений ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід або арешт», суддя порушує законні підстави чи порядок затримання, приводу, арешту та право на свободу і пересування, що гарантоване особам Конституцією України. Наприклад, незаконним є затримання з порушенням складання протоколу, не зазначення в ньому підстав, умов затримання та пояснень затриманого тощо. Наслідком затримання, приводу чи арешту можуть стати порушенні права на честь, гідність, життя та здоров'я особи. Варто також зазначити, що прокурор, слідчий, працівник органу дізнання та інші уповноважені службові особи, окрім суддів, порушивши ст. 371, несуть відповідальність додатково і за ст. 365, а судді, порушивши ст. 371, — лише за ст. 375 КК України. Суб'єктивною стороною, яка виключає відповідальність за злочин, передбачений ст. 371 КК України, є відсутність прямого умислу у діях службових осіб.

Ст. 63 Конституції України гарантується підозрюваному чи обвинуваченому право на захист. Ст. 374 «Порушення права на захист» КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення цього права. Об'єктом посягання суддів за цією

статтею є право особи на захист, передбачений ст. ст. 59, 63 та 129 Конституції України. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Підозрювана, обвинувачена особа реалізує своє право на захист за допомогою захисника, тобто особи, яка в порядку встановленим законом, надає правову допомогу, здійснює захист прав і законних інтересів підозрюваного та обвинуваченого. Відповідно до ст. 45 чинного КПК захисником у кримінальному провадженні є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Диспозиція ст. 374 КК України передбачає кілька ознак об'єктивної сторони злочину. Порушення права на захист проявляється в недопущенні захисника, незалученні своєчасно та інших грубих порушеннях права на захист.

Відповідно, недопущення захисника є невиконанням вимог КПК про допуск захисника до участі у справі на будь-якій стадії кримінального процесу. Незалучення своєчасно захисника є порушенням встановлених законом строків залучення захисника та реалізації захисником своїх прав. Наприклад, відмова захиснику у побаченні з підозрюваним до першого допиту чи допуск захисника до участі у кримінальному провадженні не з того моменту, з якого він мав право здійснювати захист (ст. 46 КПК) тощо.

Щодо інших грубих порушень, то вони проявляються у різноманітних протиправних діях щодо підозрюваного чи самого захисника. Наприклад, це порушення права підозрюваного, обвинуваченого на запрошення кількох захисників, безпідставна заміна захисника без потреби у цьому підозрюваного, обвинуваченого, відмова захиснику чи підозрюваному у праві на ознайомленні з матеріалами кримінального провадження чи праві виступати в судових дебатах, знати про подані в справі апеляції, клопотання тощо.

Відповідальність судді за ч. 2 ст. 374 КК України настає при умові порушення права на захист:

- 1) якщо це зумовило засудження невинуватої особи;
- 2) якщо це було організовано за попередньою змовою осіб;
- 3) якщо це спричинило інші тяжкі наслідки.

Порушення права на захист та відповідальність судді за ч. 2 ст. 374 КК України настає, якщо дії судді безпосередньо зумовили засудження людини, яка не вчиняла злочину, що їй інкримінували. Порушення права на захист суддею, яке мало наслідком необґрунтоване звільнення від кримінальної відповідальності особи, що була винною у вчиненні злочину, варто тлумачити як тяжкі наслідки порушення права на захист, що передбачає також відповідальність відповідно до ч. 2 ст. 374 КК України.

Відповідальність судді за порушення права на захист, що призвели до інших тяжких наслідків, встановлюється, наприклад, у випадках вчинення самогубства чи замаху на самогубство потерпілого, завдання великої матеріальної шкоди, зараження потерпілого тяжкою хворобою тощо.

Ще однією ознакою, за якої встановлюється відповідальність за ч. 2 ст. 374 КК України, є порушення права на захист за попередньою змовою осіб. Попередня змова осіб передбачає спільне вчинення відповідного злочину особами, які заздалегідь домовились про спільне вчинення злочину, тобто дійшли згоди до моменту вчинення злочину. Учасниками такого злочину можуть бути лише спеціальні суб'єкти злочину, оскільки приватні особи будуть характеризуватись як співучасники. Група учасників може бути сформована за домовленістю судді та прокурора, декількох суддів чи судді з присяжними. Відповідальність судді за порушення права на захист виключається за відсутності у його діях прямого умислу.

Суддя також може виступати спеціальним суб'єктом злочину, виходячи з аналізу диспозиції норми, у ст. 380 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих від варту», оскільки суб'єктом є особа, яка забезпечує безпеку працівників суду, правоохоронних органів та осіб, що є учасниками кримінального процесу, членів їх сімей та близьких родичів. При кваліфікації злочину, передбаченого ст. 380 КК України, об'єктивними ознаками злочину є неприйняття, несвоєчасне прийняття, прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які є учасниками кримінального процесу, членів їх сімей та близьких родичів.

Для забезпечення безпеки осіб, взятих під варту, суддя виносить мотивовану ухвалу. Не постановивши подібну ухвалу, або постановивши її несвоєчасно, суддя піддається кримінальній відповідальності. Спеціальні заходи щодо безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, підстави для вжиття відповідних заходів, порядок постановлення ухвали про їх застосування та обов'язки щодо виконання ухвали про забезпечення заходів безпеки закріплені в КПК та спеціальних законах. Обставини, що виключають кримінальну відповідальність судді за невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під варту, обмежуються необережністю судді та відсутністю тяжких наслідків такого злочину. До тяжких наслідків варто віднести смерть особи, яка мала бути взятою під захист, заподіяння тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, отримання великої майнової шкоди.

Законами України встановлена конфіденційність даних про осіб, взятих під захист. Аналізуючи Кримінальний кодекс України можна стверджувати, що суддя є спеціальним суб'єктом і злочину, передбаченого ст. 381, тобто «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист», оскільки суб'єктом такого злочину може бути службова особа, що прийняла рішення про заходи безпеки, особа, яка їх виконує, та інші особи, які у зв'язку зі своїм службовим становищем дізнались про відповідні заходи, та особа, взята під захист. Об'єктивною стороною злочину є розголошення відомостей, наявність спричиненої розголошенням шкоди здоров'ю особи, взятої під захист.

Прямо вказується на суддю як спеціального суб'єкта злочину в ст. 387 КК України «Розголошення даних досудового слідства або дізнання». Законодавець в ч. 2 ст. 387 чітко вказує: «Розголошення даних досудового слідства або дізнання, вчинене суддею незалежно від того, чи брав він безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність...» Отже, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 387 КК України, характеризується розголошенням даних досудового слідства чи дізнання, по-перше, без дозволу прокурора, слідчого чи особи, яка проводила дізнання, по-друге, розголошення здійснюється суддею та ганьбить людину, принижуючи її честь та гідність. Даними, що

принижують честь та гідність людини, можуть бути відомості про неї, її дії, або дії щодо цієї людини. Наприклад, її інтимні зв'язки, хвороби, певні вчинки, які вона б хотіла залишити в секреті. Виключною обставиною вчинення злочину є відсутність умислу судді у розголошенні даних досудового слідства або дізнання. Зокрема, суддя міг і не знати про бажання особи залишити дані у таємниці¹.

Встановлюється відповідальність для судді як спеціального суб'єкта злочину також за злочин, передбачений ст. 397 КК України, а саме за втручання в діяльність захисника чи представника особи, оскільки суб'єктами цього злочину є службові особи, зокрема і представники третьої гілки влади. Вчинення цього злочину призводить до порушення нормальної діяльності осіб, що захищають чи представляють фізичних чи юридичних осіб у кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському процесах.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 397 КК, характеризується вчиненням дій, які створюють перешкоди для нормальної законної діяльності захисника чи представника особи та порушують встановлені законом гарантії діяльності та професійної таємниці захисника чи представника. Створення перешкод для законної діяльності захисника чи представника особи проявляються в застосуванні до останніх будь-якого впливу, зокрема погроз, залякування, підкупу, відмови в наданні необхідних по справі матеріалів чи інформації тощо. Порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної таємниці захисника чи представника втілюються у вимозі чи примусі надавати відомості, що становлять адвокатську таємницю, у незаконному прослуховуванні телефонних дзвінків, у необґрунтованій забороні застосовувати науково-технічні засоби під час судового провадження тощо. Головною умовою притягнення судді до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 397 КК України, є незаконність втручання в діяльність захисника чи представника та, відповідно, законність діяльності останніх.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Юридична думка, 2007. — 1184 с.

Одним із шляхів подолання злочинної діяльності у лавах представників Феміди є наповнення Кримінального кодексу України казуїстичними статтями, що охоплювали б в цілому сферу незаконної діяльності суддів. Подібна практика притаманна країнам англо-американської системи права. В подібному випадку заслуговують на імплементацію в кримінальне законодавство України норми, що закріплені в кримінальних кодексах інших держав. Зокрема, заслуговують на увагу статті КК Білорусії, що встановлюють кримінальну відповідальність за фальсифікацію доказів у цивільній чи господарській справі особою, яка бере участь у справі, чи її представником (ст. 395), незаконне звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 399)¹. Цікавою з точки зору імплементації в чинне кримінальне законодавство України є норма КК Іспанії, що встановлює відповідальність за нез'явлення адвоката, прокурора й навіть судді без поважної причини до суду, якщо судом розглядається справа про злочин, підсудний перебуває в попередньому ув'язненні і зазначені дії затягують розгляд справи (ст. 463)².

6.2. Кримінальна відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови

Окрему увагу привертає диспозиція статті Особливої частини Кримінального кодексу України щодо характеристики злочину, суб'єктом якого може бути лише професійний суддя. Кримінальна відповідальність судді виключно для суддів встановлюється ст. 375 Кримінального кодексу України за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Встановлення кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови свідчить про особливу роль актів

¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь. — Мн.: Беларусь, 2003. — 232 с.

² Уголовный кодекс Испании / Научн. ред. Н. Кузнецова, М. Решетников. — М.: Зерцало, 1998. — 218 с.

судової влади. Не можна не погодитись із думкою О.О. Кваші, що постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови посягає на серцевину діяльності по здійсненню правосуддя¹. Об'єктом цього злочину є встановлений законами порядокреалізації конституційних засад здійснення судочинства. Додатковим об'єктом злочину можуть виступати честь та гідність особи, її здоров'я та недоторканність, майнові блага.

На жаль, офіційна статистика постановлення суддями завідомо неправосудних вироків, рішень, ухвал або постанов відсутня, тому на даний момент важко оцінити масштаби цього негативного явища та ефективність притягнення суддів до кримінальної відповідальності по факту вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

Але, у будь-якому разі, як справедливо зауважує Н. Д. Квасневська, постановлення неправосудного судового акта є надзвичайно небезпечними для суспільства та держави, оскільки, завдаючи шкоду безпосередньо суб'єктам правовідносин, сприяють девальвації у суспільній свідомості права і законності, ігноруванню законів, недооцінці їх регулятивної соціальної ролі тощо².

Складність питання притягнення судді до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України зумовлюється суперечністю між незалежністю суддів, яка включає право судді на свободу оцінки фактів справи, та правом особи на справедливе, неупереджене та обґрунтоване рішення у справі.

Варто зазначити, що у законодавстві багатьох європейських країн відсутні норми, що регулюють питання постановлення суддею неправосудного рішення по справі, оскільки подібне правопорушення розглядається як вид посадового злочину. Наприклад, в Кримінальному кодексі Італії злочини проти судової влади регламентують відповідальність за посягання на правосуддя, але не містять жодної статті, яка б передбачала

¹ Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови / О. О. Кваша // Правова держава. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. — Вип. 17. — С. 200.

² Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: монографія / Н. Д. Квасневська. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 192 с.

кримінальну відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного рішення¹. Також у кримінальних кодексах Голландії та Німеччини склад злочину постановлення суддею завідомо неправосудного рішення регламентується положеннями про злочини посадових осіб².

Водночас, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення знайшло свою правову регламентацію у кримінальних кодексах Іспанії та більшості пострадянських країн. Наприклад, у Кримінальному кодексі Російської Федерації існує норма, яка за своєю диспозицією нагадує відповідну норму в українському законодавстві. Зокрема, ст. 305 Кримінального кодексу Російської Федерації, як і ст. 375 Кримінального кодексу України складається з двох частин: винесення суддею (суддями) завідомо неправосудних вироку, рішення або іншого судового акту; ті самі дії, пов'язані із виголошенням незаконного вироку суду про позбавлення волі або якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки³. Різниця між зазначеними статтями полягає в тому, що норма КК Російської Федерації охоплює всі неправосудні судові акти та встановлює можливість покарання у вигляді штрафу в розмірі від п'ятисот до семисот мінімальних розмірів заробітної плати або у розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період від п'яти до семи місяців або позбавленням волі на строк до чотирьох років. Тобто у КК Росії у ст. 305 встановлена можливість призначення покарання у вигляді штрафу, що на нашу думку є негативним фактом, оскільки дає можливість судді відкупитися від справедливого покарання.

Для з'ясування складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, варто інтерпретувати дану норму, з'ясувавши, який зміст в неї вклав законодавець. Лексично та логічно розтлумачивши ст. 375 КК України, В.І. Тютюгін підставно робить висно-

¹ Уголовный кодекс Италии / Научн. ред. и предисл. Р. М. Асланова; пер. с итальян. Е. Р. Шубиной. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 236 с.

² Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б. В. Волженкин; пер. с англ. И. В. Мироновой. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 510 с; Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Научн. ред. Д. А. Шестакова; пер. с нем. Н. С. Рачковой. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 522 с.

³ Уголовный кодекс Российской Федерации. — М.: Ось-89, 2004. — 192 с.

вки про наявність трьох складових, що характеризуються постановленням суддею завідомо неправосудного рішення: 1) рішення суду має бути неправосудним; 2) неправосудне рішення судді має бути постановленим; 3) постановлення неправосудного рішення має бути завідомим¹.

В теорії кримінального права прийнято вважати, що неправосудним є судове рішення, в якому застосовується завідомо неправильна норма матеріального права або норма процесуального права, або в якому фактичні обставини справи завідомо не відповідають висновкам суду².

Питання неправосудності судового рішення залишається актуальним і на сьогодні. Зокрема, у дослідженнях Л.Є. Виноградової зазначено, що під неправосудним вироком варто розуміти незаконний судовий акт, що ухвалений умисно або в результаті недбалості, і який завдав шкоди правам та інтересам громадян чи держави³.

У свою чергу О.О. Кваша у своїх дослідженнях пропонує трохи іншу дефініцію. Відповідно, неправосудний вирок це такий судовий акт, що не є законним і обґрунтованим через неправильне застосування норм матеріального права, положень Конституції, процесуального законодавства чи завідому невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи⁴. Схожим є трактування у своїх роботах неправосудного вироку Н.Д. Квасневською. Дослідниця вважає, що неправосудним є судове рішення, прийняте некомпетентним або упередженим суддею у зв'язку з неправильним застосуванням норм матеріального і

¹ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко // Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 42.

² Див.: Бажанов М. І. Кримінальне право України: особлива частина / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред М. І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 544 с.

³ Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. кандидат юрид. наук: спец. 12.00.10 / Л. Є. Виноградова. — О., 2004. — 187 с.

⁴ Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови / О.О. Кваша // Правова держава. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. — Вип. 17. — С. 205.

процесуального права або невідповідністю судового акту фактичним обставинам справи¹.

Цікава інтерпретація неправосудного вироку А.В. Щасного, який зазначає, що неправосудним є таке судове рішення першої та другої інстанції про винуватість чи невинуватість підсудного у скоєні злочину та застосування чи незастосування покарання до нього, що є незаконним, необґрунтованим та несправедливим та щодо якого є рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції про скасування чи зміну цього неправосудного рішення². Але дане трактування неправосудного вироку виключає можливість відповідальності таких суб'єктів постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови як суддів касаційної інстанції. Крім того варто зазначити, що законодавством передбачено, що підставою скасування рішення по справі є неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, але не є підставою невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи.

До ситуацій постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови відносять факти засудження невинуватого, виправдання чи безпідставне звільнення винуватого, призначення несправедливого, занадто суворого чи м'якого покарання, неправильного трактування злочинів, що призводить до іншого характеру покарання і тому подібне.

Останнім часом у випадках притягнення судді до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного вироку по факту винесення занадто м'якого покарання вступають в протидію один з одним такі поняття як гуманність рішення суду та справедливість. Зокрема, чи потрібно притягувати суддів до кримінальної відповідальності по факту винесення занадто м'якого покарання через особисту думку судді, що встановлення такого покарання можливе? На нашу думку, безумовно, притягнення суддів до кримінальної відповідальності в цьому випадку є вмотивованим, оскільки основним завданням судової влади є здійснення правосуддя за принципами

¹ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: монографія / Н. Д. Квасневська. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — С. 57.

² Щасний А. В. Поняття та ознаки завідомого неправосудного вироку як предмета злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України / А. В. Щасний // Держава і право. — 2010. — № 47. — С. 515.

законності, обґрунтованості та справедливості. Це підтверджується і на практиці, зокрема варто згадати такий випадок: О. Таран, экс-депутат вбив 25-річного хлопця, розстрілявши його з автомату, але за рішенням суду отримав покарання у вигляді умовного терміну. Тобто, рішення суддів не вплинуло на справу по суті: депутата визнали винним. Але факт того, що чотирнадцять років ув'язнення, що загрожували депутату дивним чином перетворились на два роки умовного терміну, існує, і судді повинні понести справедливе покарання за ведення такого «правосуддя»¹.

Як вже зазначалось у теорії кримінального права існує думка, про те, що для притягнення судді до кримінальної відповідальності обов'язково необхідне скасування неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови судом вищестоящої інстанції. Аргументуючи цю думку, вчені зазначають, що визнати судовий акт неправосудним може лише суд, і саме тому потрібне скасування неправосудного вироку судом для того, щоб вважати його таким, що не відповідає законам. Це є обов'язковою умовою, оскільки у рішенні вищестоящего суду будуть зазначені причини скасування рішення, помилки судді, які він допустив при розгляді справи, і даний документ є аргументованим доказом як при вирішенні у Верховній Раді України про надання дозволу на затримання судді, так і при розгляді справи щодо притягнення судді до кримінальної відповідальності у суді. У Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року, була передбачена ст. 405, що регулювала підстави для перегляду судового рішення. Буквально в статті зазначалось, що підставою було зловживання прокурора, слідчого чи судді під час провадження у справі, якщо факт зловживання встановлено вироком, що набрав законної сили. Але Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12 липня 2001 року дана стаття була виключена з Кримінального-процесуального кодексу України, і в новому Кримінальному процесуальному кодексі України свого відображення також не знайшла. Однак у Кримінальному процесуальному кодексі України

¹ Трьом суддям, що відпустили на свободу депутата-вбивцю, загрожує в'язниця: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrnews.com/kriminal-i-chp/trom-sudjam-scho-v-dpustili-na-svobodu-deputata-vbivcyu-zagrozhu-v-jaznicja.html>

закріплена норма, що дозволяє переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами, серед яких зазначається зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження (ст. 459)¹.

Вважаємо, що факт скоєння суддею злочину, передбаченого ст.375 КК України, має бути встановлений обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, або постановою чи ухвалою про закриття справи з nereабілітуючих підстав, визначених ст. 284 КПК саме щодо судді. При цьому, на нашу думку, не є обов'язковою умовою притягнення судді до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК скасування неправосудного рішення вищестоящою судовою інстанцією.

Науковці досі шукають консенсусу у питанні щодо того чи може існувати кримінально відповідальність за постановлення суддею неправосудного вироку, який зумовлений суттєвими порушеннями норм матеріального чи процесуального права, якщо відповідне порушення не впливає на вирішення справи по суті. Тобто, чи варто відповідати суддям за порушення, якщо воно не є вагомим у питанні винний підсудний чи ні?

На нашу думку, підставою для притягнення судді до кримінальної відповідальності є постановлення будь-якого завідомо неправосудного вироку не залежно від того вирішує він справу по суті чи ні, якщо він спричинив тяжкі наслідки чи постановлений з корисних мотивів чи з інших інтересів. Необхідність запровадження відповідної норми щодо кримінальної відповідальності суддів за постановлення будь-кого завідомо неправосудного вироку незалежно чи вирішує він справу по суті чи ні аргументовано тим, що будь-яка процесуальна помилка при розгляді справи може суттєво вплинути на хід розгляду справи, наприклад, необґрунтована відмова у прийнятті позову чи відмова у виклику свідка, а відповідно обмежити особу в правіна доступ до справедливого правосуддя. Однак, постановлення завідомо неправосудного вироку через невелику процесуальну помилку, якщо це не завдає тяжких наслідків і не вчинено з корисних мотивів чи інших особистих інтересів, не містить скла-

¹ Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 12 липня 2001 року № 2670-III // Відомості Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

ду злочину, передбаченого ст. 375 КК України, а може розглядатись як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності по факту порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя.

Доволі часто серед вчених піднімається питання: які судові акти підпадають під диспозицію ст. 375 КК України? Інтерпретація змісту статті дає можливість зробити висновок, що законодавчий рівень статті не охоплює всі можливі ситуації у розгляді справи судом. Зокрема, постановивши ухвалу про залишення позовної заяви без руху, відповідно до ст. 121 Цивільного процесуального кодексу України, суд лишає позивача права оскарження ухвали в апеляційному порядку, але не перешкоджає позивачу звернутись до суду з новим позовом, усунувши обставини, що були підставою для суду залишити позов без руху¹. Тому, на нашу думку, питання притягнення судді до кримінальної відповідальності за постановлення неправосудної ухвали про залишення позову без руху є спірним, оскільки у позивача існує правовий механізм для виходу з цієї ситуації і забезпечення свого права на розгляд позову.

Тлумачення ст. 375 КК України дозволяє стверджувати, що кримінальна відповідальність судді може наступати за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови, що не є повним переліком актів, що видаються судом на стадіях судового процесу. Так, рішення Конституційного Суду також є об'єктами злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Як відомо, правосуддя в Україні здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. Отже, Конституційний Суд України бере пряму участь у формуванні справедливого, неупередженого та незалежного правосуддя. Хоча, як зазначалось раніше, деякі науковці вважають, що умовою притягнення судді до кримінальної відповідальності є скасування вироку суду вищестоящим судом. Але рішення Конституційного Суду України не підлягають оскарженню, оскільки це є колегіальна думка більшості від складу Конституційного Суду України. Тож, і в цьому випадку, ми вважаємо, що вирішальне значення повинен мати факт скоєння суддями Конституцій-

¹ Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

ного Суду злочину, передбаченого ст.375 КК України, який має бути встановлений обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, або постановою чи ухвалою про закриття справи з nereабілітуючих підстав, визначених ст. 284 КПК.

На практиці виникають обставини, за яких суддя може постановити неправосудний вирок через неправдиві докази, недостачу потрібних доказів, за яких суддя не може усвідомлювати, що вирішує справу неправильно. З диспозиції ст. 375 КК України можна зробити висновок, що умовою притягнення судді до кримінальної відповідальності є завідомість постановлення неправосудного вироку. Завідомість неправосудного вироку полягає в усвідомленості суддею неправосудності прийнятого ним рішення. Отже, суб'єктивною стороною цього злочину є наявність прямого умислу в діях судді. Наявність прямого умислу в діях судді зумовлюється усвідомленням небезпеки діяння, його наслідків та бажанням їх настання. Прямий умисел, що характеризується цілеспрямованістю діяння, дає можливість відрізнити постановлення суддею завідомо неправосудного вироку від інших службових злочинів судді та дисциплінарних проступків. Термін завідомість, на думку вчених, пояснює умову свідомого прагнення судді, порушуючи норми матеріального та процесуального права, постановити неправосудного вироку, рішення, ухвалу чи постанову¹. Тому кримінальна відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного вироку виключається в разі помилки судді, відсутності у його діях завідомості та прямого умислу. Допустивши помилку, суддя не усвідомлює неправосудність цього вироку.

Наприклад, до Апеляційного суду міста Києва надійшла скарга особи на постанову Печерського районного суду міста Києва про залишення без задоволення скарги особи на постанову прокурора відділу участі прокурорів у цивільному судочинстві Генеральної прокуратури України Агаєвої Д. К. про відмову у порушенні кримінальної справи щодо суддів Верховного Суду України Барсукової В. М., Сеніна Ю. Л., Гуменюка В. І., Григор'євої Л. І., Охрімчук Л. І., Гнатенка А. В., Косенка В. Й.,

¹ Див.: Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко // Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 45.

Балюка М. І. за постановлення завідомо неправосудного рішення. Прокурор мотивувала свою постанову відсутністю у рішенні зазначених суддів складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, а саме відсутністю суб'єктивної сторони злочину. Печерський районний суд відмовив у задоволенні скарги позивача оскільки, на думку суду, постанова прокурора була законною і обґрунтованою. Печерський районний суд міста Києва спирався на те, що з матеріалів прокурорської перевірки можна зробити висновок про відсутність ознаки завідомості постановлення неправосудного рішення у діях суддів Верховного Суду України Барсукової В. М., Сеніна Ю. Л., Гуменюка В. І., Григор'євої Л. І., Охрімчук Л. І., Гнатенка А. В., Косенка В. Й., Балюка М. І. Тому, Апеляційним судом міста Києва було залишено без змін постанову Печерського районного суду міста Києва про залишення без задоволення скарги особи на постанову прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи відносно суддів Верховного Суду України Барсукової В. М., Сеніна Ю. Л., Гуменюка В. І., Григор'євої Л. І., Охрімчук Л. І., Гнатенка А. В., Косенка В. Й., Балюка М. І. по факту відсутності в діях суддів складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України¹.

Оскільки кримінальна відповідальність судді за постановлення завідомо неправосудного рішення виключається в разі допущення суддею помилки та відсутності в його діях завідомості та прямого умислу, питання дослідження характеристики судової помилки є важливим. Притягнення судді до кримінальної відповідальності одночасно є методом вирішення судових помилок, а саме завдяки оскарженню неправосудного рішення до вищестоящої інстанції з вимогою визнати рішення неправосудним.

Небезпека судової помилки, як визначає Н. М. Кушнір, проявляється в її прихованому характері. Помилка, що зумовлена ненаданням судді для дослідження справи всіх фактичних даних та матеріалів справи, не може мати наслідком кримінальне покарання, оскільки у діях судді немає вини чи умислу. Але з іншого боку судова помилка може бути зумовлена навмисним неправильним використанням суддею норм матеріального та процесуального права та бажанням завуалювати навмисно

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4787753>

вчинену помилку під добросовісну помилку. Приховування навмисно вчиненої помилки варто розглядати як злочин, що відрізняється від помилки, що допущена суддею внаслідок ненадання фактичних даних та матеріалів справи та не усвідомлення суддею постановлення неправосудного рішення¹.

Виходом з ситуації кваліфікації дій судді за ст. 375 КК України при винесенні неправосудного рішення внаслідок добросовісної помилки може слугувати позитивний досвід іноземних країн. Зокрема, Кримінальний кодекс Іспанії в I главі «Посадові злочини» однією статтею закріплює кримінальну відповідальність для судді за винесення незаконного вироку чи рішення, а іншою встановлена кримінальна відповідальність за винесення незаконного вироку чи рішення через грубу необережність чи незнання. Статті між собою, крім умови притягнення до кримінальної відповідальності, відрізняються і тяжкістю покарання. Подібна норма з одного боку передбачає кримінальну відповідальність суддів за необережність, усуваючи факти обіймання суддівських посад халатними та некомпетентними судьями, а з іншого захищає суддів, що винесли подібне рішення, від відповідальності, встановлену за постановлення завідомо неправосудного вироку, що однозначно є більш тяжким. Тому, на нашу думку, подібна норма варта імплементації у чинне кримінальне законодавство України².

Проаналізувавши зміст ч. 2ст. 375 КК України, варто зазначити, що підставою для застосування цієї частини статті наявність тяжких наслідків та корисних мотивів. До тяжких наслідків належать незаконне ув'язнення, смерть, каліцтво тощо. Під корисними мотивами варто розуміти бажання судді набути певних матеріальних благ шляхом постановлення завідомо неправосудного вироку. Матеріальною вигодою може бути майно, кошти, звільнення від певних обов'язків або набуття певних прав. Використання суддею наданих йому повноважень для постановлення завідомо неправосудного рішення з метою отримання неправомірної майнової винагороди є фактом вчинення корупційного діяння. Тобто, постановлення суддею завідомо не-

² Кушнір Н. М. Види судових помилок в провадженні суду першої інстанції при розгляді та вирішенні цивільних справ / Н. М. Кушнір // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 2 (18). — С. 176—178

¹ Уголовный кодекс Испании / Научн. ред. Н. Кузнецова, М. Решетников. — М.: Зерцало, 1998. — 218 с.

правосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою отримання матеріальних благ, пільг чи послуг можна вважати корупційним діянням і тоді суддя має бути притягнутий до кримінальної відповідальності по факту отримання хабара, що передбачає інший характер санкцій.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, — колегією суддів, а також за участю народних засідателів і присяжних. Одним з актуальних питань є можливість притягнення колегії суддів до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови. У ст. 375 КК України передбачена кримінальна відповідальність суддів як колегіального органу, але механізм притягнення колегії суддів до кримінальної відповідальності відсутній, що дає суддям можливість зловживати цим положенням. При виявленні складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, до кримінальної відповідальності притягується не окремо кожен суддя колегії, а вся колегія як орган, що постановляв неправосудний вирок. Необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності є наявність вини, але доволі часто суддя колегії суддів залишається при своїй окремій думці, яка не є неправосудною, і тому він не може бути притягнутим до кримінальної відповідальності по факту постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови. Законодавство України захищає думку судді, що залишився у меншості. Зокрема, відповідно до ст. 25 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України суддя, який не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Також у ч. 3 ст. 375 Кримінального процесуального кодексу України кожен суддя з колегії суддів має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення¹. Ця окрема думка, що додається до матеріалів справи, є гарантією невинуватості судді при притягненні колегії суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України.

¹ Кодекс адміністративного судочинства України: зі змінами та доповненнями станом на 20.05.2008 р. — К.: Вид. Паливода А.В., 2008. — 267 с.

Факт винесення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови завершується його проголошенням, і відповідно з цього моменту цей злочин вважається закінченим, незважаючи на час набуття законної сили неправосудного вироку. Це є останньою і обов'язковою умовою притягнення судді до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 375 КК України.

Досліджуючи характер неправосудного вироку варто визначити зміст цього документа. Вирок суду складається з описової, резолютивної та мотивувальної частин. Взаємопов'язаність цих частин складають вирок. В теорії права прийнято вважати, що вирок суду буде неправосудним в цілому, якщо хоча б одна складова частина вироку буде неправосудною. Однак, як зазначає А. В. Щасний, неправильність та несправедливість мотивувальної частини не є підставою для визнання всього вироку суду неправосудним, оскільки у мотивувальній частині зазначаються аргументи, що підтверджують правильність вже прийнятого рішення, яке зазначається в резолютивній частині, і як наслідок неправильність мотивувальної частини не є умовою визнання дій судді неправосудними¹.

На нашу думку, підставою для визнання вироку суду неправосудним є неправосудність саме резолютивної та мотивувальної частини, оскільки саме обґрунтованість та правосудність цих частин є ознакою законності рішення.

Аналізуючи склад вчиненого злочину, передбаченого ст. 375 КК України, постає питання чи є суб'єктом злочину суддя, що пішов у відставку. Суддя йде у відставку за власним бажанням або після закінчення строків його повноваження при наявності стажу роботи не менше як 20 років. Відповідно до п. 9 ч. 5 ст. 126 Конституції України повноваження судді припиняються у разі подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням. Проте суддя у відставці зберігає статус недоторканності та соціальний захист судді. На думку О. М. Лемешка та О. М. Овчаренко, суддя, що вийшов у відставку повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності

¹ Щасний А. В. Поняття та ознаки завідомого неправосудного вироку як предмета злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України / А. В. Щасний // Держава і право. — 2010. — № 47. — С. 511—512.

за постановлення завідомо неправосудного вироку, якщо суддя постановив його, коли ще перебував на посаді, а рішення про вихід у відставку прийняв після постановлення неправосудного вироку, оскільки, перебуваючи на посаді, суддя був повноцінним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, і тому повинен був понести справедливе покарання¹. Ми повністю солідарні з думкою науковців, оскільки неможливість притягнення судді, що вийшов у відставку, до кримінальної відповідальності по факту вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК України, може привести до зловживання суддями можливістю виходу у відставку для того, щоб уникнути покарання.

Отже, встановлення інституту кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови свідчить про особливу роль актів судової влади, оскільки об'єктом таких посягань є встановлений законами порядок суспільних відносин.

6.3. Механізм притягнення судді до кримінальної відповідальності

Досліджуючи гарантії забезпечення незалежності суддів при притягненні їх до юридичної відповідальності не можна обійти увагою питання механізму притягнення судді до кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 126 Конституції України та ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя є недоторканим. Суддя несе кримінальну відповідальність на загальних засадах, але в процесуальному плані процедура притягнення судді до кримінальної відповідальності має свої особливості. Недоторканність суддів, яка передбачає спеціальні умови притягнення їх до відповідальності, надає певні переваги суддям у порівнянні з іншими суб'єктами правопорушень. Водночас, саме недоторканність суддів є однією з причин безкарності деяких неправосудних

² Лемешко О. М. Притягнення судді до кримінальної відповідальності проблеми: окремі питання / О. М. Лемешко, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — №7(119). — С.

мірних діянь суддів, що в подальшому призводить до зловживання суддів своїм статусом.

На жаль, складність політичних та соціальних ситуації в державі зумовлює використання кримінальної відповідальності суддів як методу незаконного впливу. Саме для ускладнення такого впливу і передбачений особливий механізм притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Звичайно ж суддівський імунітет не дикреміналізує злочини, що здійснюються судьями. Злочин і далі несе у собі суспільну небезпеку, тому його суб'єкт повинен бути покараним. Отже, варто зазначити, що недоторканність суддів є невід'ємним елементом їхнього статусу, що є не особистим привілеєм представників Феміди, а механізмом забезпечення здійснення судьями своїх повноважень справедливо, неупереджено та безсторонньо.

Правила про порядок притягнення суддів до кримінальної відповідальності знаходяться в логічному зв'язку із загальноправовим принципом рівності перед законом та судом, передбачають однакову дію кримінального процесуального закону щодо будь-якої особи, незалежно від ознак її раси, кольору шкіри, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також мовних чи інших ознак (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 10 КПК).

Разом з тим діяльність суддів спрямована на забезпечення належного функціонування основних державних інститутів, підтримання сталості суспільних відносин у цілому. З метою створення дієвого механізму безперешкодного та ефективного здійснення ними своїх функцій на законодавчому рівні передбачені додаткові гарантії їх діяльності. Відповідний правовий режим не є особистим привілеєм, а як слушно зазначає С.Я. Лихова, має публічно-правовий характер, що покликаний встановити перепони незаконному втручання у виконання професійних обов'язків вказаних суб'єктів¹.

Глава 37 КПК, якою врегульовуються особливості здійснення кримінального провадження щодо суддів, стосується лише

¹ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія / С. Я. Лихова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — С. 662—663.

випадків, коли суддя має процесуальне положення підозрюваного чи обвинуваченого. Процедура їх участі в кримінальному провадженні в якості інших учасників визначається іншими статтями КПК (наприклад, п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК) або не встановлюється взагалі. В цілому ж, порядок кримінального провадження щодо суддів відбувається у відповідності із загальними положеннями КПК, під час якого враховуються особливості, зазначені в гл. 37 КПК. Крім того, для правильного розуміння специфіки кримінального провадження щодо суддів, положення гл. 37 КПК треба розглядати в нерозривному зв'язку з іншими законами, які комплексно визначають правову основу їх діяльності (наприклад, «Про судоустрій та статус суддів»). Кожному із цих нормативних актів притаманний свій основний предмет правового регулювання. Питання ж кримінального процесу, що в них включені, мають не основне значення, вони фрагментарні, оскільки окреслені у зв'язку з регламентацією не кримінальних процесуальних, а організаційних і спеціальних питань.

Особливості кримінального провадження щодо судді КСУ, професійного судді, присяжного та народного засідателя на час здійснення ними правосуддя визначаються Конституцією, КПК, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., ЗУ «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р., ЗУ «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. На народних засідателів та присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя (ч. 3 ст. 62 ЗУ від 7 липня 2010 р.).

Особливостями кримінального провадження щодо суддів є такі¹:

1. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддею КСУ, професійним суддею, присяжним та народним засідателем на час здійснення ними правосуддя будуть здійснювати слідчі органів державного бюро розслідувань, а до моменту створення відповідного органу — слідчі органів проку-

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Юридична думка, 2007. — 1184 с.

ратури (ч. 4 ст. 216 КПК, ч. 1 розд. X «Прикінцеві положення», ч. 1 розд. XI «Перехідні положення»).

2. Затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди ВР України (ч. 1 ст. 482 КПК, ч. 1 ст. 48 ЗУ від 7 липня 2010 р., ч. 1 ст. 28 ЗУ від 16 жовтня 1996 р.). Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» у ч. 2 ст. 218 зазначається, що подання про надання згоди на затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції ініціюється відповідно прокурором і судовими органами. При цьому щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання. Подання щодо судді суду загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України вноситься Головою Верховного Суду України.

Подання повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного КК України. У поданні про затримання чи арешт повинно бути чітке обґрунтування необхідності затримання чи арешту. Подання, що не відповідає вимогам, Голова Верховної Ради України повертає відповідно Голові Верховного Суду України, про що повідомляє Верховну Раду на найближчому пленарному засіданні.

Надалі відповідний комітет готує висновок щодо питання про надання згоди на затримання чи арешт. Подання розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України та обговорюється.

Головуючий на пленарному засіданні відповідно до подання ставить на голосування питання про надання згоди на затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції. Рішення про надання згоди на затримання чи арешт Верховна Рада приймає відкритим поіменним голосуванням більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу, яке оформляється постановою. Рішення Верховної Ради про надання згоди на затримання чи арешт не переглядаються, крім випадку виявлення обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання. Про прийняте рішення

Голова Верховної Ради України негайно повідомляє Голову Верховного Суду України.

3. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду (ч. 2 ст. 48 ЗУ від 7 липня 2010 р.). У ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду. Тобто, навіть після затримання судді на місці скоєння ним злочину, підтвердження свідками факту вчинення злочину, суддя повинен бути відпущений в силу свого особливого статусу, оскільки затримання судді може бути розцінено як вчинення тиску на судову владу. На жаль, доволі часто де-факто наслідком подібної ситуації є те, що після винесення судом обвинувального вироку органам прокуратури доводиться виносити постанову про об'явлення судді у розшук. Варто, наприклад, згадати справу про притягнення до кримінальної відповідальності судді Львівського апеляційного суду Зварича І. С. 3 грудня 2008 року Генеральна прокуратура порушила кримінальну справу проти голови Апеляційного адміністративного суду Львова Зварича І.С. за підозрою в отриманні хабара в особливо великих розмірах. Органом досудового слідства 6 грудня 2008 року щодо Зварича І.С. було обрано запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд. Проте перебуваючи з 3 грудня 2008 року на стаціонарному лікуванні, в ніч на 12 грудня 2008 року Зварич І.С. самовільно покинув медичний заклад. Суддю оголосили в розшук постановою Генеральної прокуратури 15 грудня 2008 року, одночасно Головою Верховного Суду було внесено подання до Верховної Ради України про надання згоди на затримання та арешт судді Зварича І.С. Лише 18 грудня 2008 року, розглянувши подання Генеральної прокуратури України про надання Верховною Радою України згоди на затримання та арешт (взяття під варту) судді Львівського апеляційного адміністративного суду Зварича І. С., Верховна Рада постановою надала згоду на затриман-

ня та арешт судді Зварича І.С., затримати якого вдалося лише 9 березня 2009 року¹.

Даний випадок не є поодиноким, що свідчить про гостру необхідність вдосконалення механізму притягнення до кримінальної відповідальності суддів, затриманих на місці злочину.

Диспозиція ст. 48 Закону України «Про судустрій і статус суддів» вказує, що суддя не може бути затриманий без згоди Верховної Ради України до винесення судом саме обвинувального вироку. Тому в разі закінчення кримінальної справи не обвинувальним вироком, а, наприклад, постановою про застосування заходів медичного характеру, суддя не може бути затриманим. Якщо суддя вчинив злочин у стані психічного захворювання і далі несе для суспільства небезпеку, його не можна затримати та доставити для проведення судово-психіатричної експертизи без відповідного дозволу на це Верховної Ради України. Оскільки зазвичай важко зробити висновок про наявність в особи психічної хвороби без судово-психіатричної експертизи, а для отримання дозволу Верховної Ради України потрібний значний час, встановлення психічного стану особи на момент вчинення злочину є проблематичним питанням, яке потребує відповідної регламентації у законодавстві України. Без надання дозволу Верховної Ради України на проведення судово-психіатричної експертизи та поміщення судді у разі потреби до психіатричної лікарні судді не буде надана відповідна медична допомога, що може вплинути на подальший стан його здоров'я.

На думку А. Маляренка, законодавством повинен бути передбачений механізм надання судді психіатричної допомоги та поміщення в разі потреби до закладу медичної допомоги, що не є фактом затримання чи арешту².

4. Відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України (ч. 3 ст. 154 КПК,

¹ Про надання згоди на затримання та арешт (взяття під варту) судді Львівського апеляційного адміністративного суду Зварича І.С.: Постанова Верховної Ради України від 18.12.2008 № 697-VI: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1147.536.0>

² Маляренко А. Відповідальність суддів за вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень / А. Маляренко // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 2. — С. 97.

ч. 4 ст. 48 ЗУ від 7 липня 2010 р.). Питання про відсторонення від посади суддів КСУ, що призначаються Президентом, вирішується ним на підставі подання відповідного прокурора (ч. 3 ст. 154 КПК).

5. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням (ч. 5 ст. 48 ЗУ від 7 липня 2010 р.). Для уникнення втручання в здійснення суддями правосуддя законом передбачена заборона проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів без рішення суду. Дана норма зумовлена потребою забезпечити незалежність суддів від втручання сторонніх суб'єктів у їх діяльність. З іншого боку це перешкоджає слідчим зібрати потрібну доказову базу для притягнення судді до кримінальної відповідальності. Тому, вважаємо за необхідне внести зміни в ч.5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та закріпити надання дозволу для проведення необхідних дій за головою суду, в якому працює суддя, щодо якого слідчими збираються докази про вчинення кримінального злочину.

6. Письмове повідомлення про підозру судді КСУ, професійного судді, присяжного та народного засідателя на час здійснення ними правосуддя здійснюється Генеральним прокурором України або його заступником (п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК, ч. 3 ст. 48 ЗУ від 7 липня 2010 р.). Це означає що складання письмового тексту повідомлення про підозру щодо судді здійснюється Генеральним прокурором України, його заступником. Вручення ж повідомлення може здійснюватися як вказаними особами, так і слідчим, який проводить досудове розслідування, чи прокурором, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному провадженні.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України притягнення до кримінальної відповідальності — це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Кримі-

нальне обвинувачення визначене Європейським судом з прав людини як офіційне повідомлення особи компетентним органом про те, що вона підозрюється у вчиненні кримінального злочину (Рішення ЄСПЛ у справі «Екле проти Федеративної Республіки Німеччини» (1982 р.)¹. Тому існує думка, що повідомити про підозру професійного суддю, суддю Конституційного Суду України можна лише після надання згоди на це Верховною Радою України, хоча КПК не передбачає такої процедури для суддів. Можливо для вирішення цього питання необхідно звернутись до міжнародної практики регулювання кримінальної відповідальності суддів.

У багатьох європейських країнах дозвіл на притягнення судді до кримінальної відповідальності дає Конституційний суд, що дає можливість уникнути зловживання цією функцією іншими гілками влади. Наприклад, Конституція Албанії передбачає, що суддя Конституційного Суду не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності без згоди Конституційного Суду (ст. 126), суддя Верховного суду — без згоди Кувенда, а інші судді — без згоди Вищої ради юстиції (ст. 137), тобто повноваження стосовно цього питання покладені на колегіальний орган, більшість складу якого є суддями. Згідно з Конституцією Республіки Болгарія члени Конституційного Суду позбавляються імунітету рішенням Конституційного Суду (ст. 148). У Конституції Республіки Польща зазначено, що кримінальна відповідальність для суддів настає лише після згоди визначеного в законі суду (ст. 181) Суддя Конституційного Трибуналу — за згоди Конституційного Трибуналу, члени Державного Трибуналу — за згоди Державного Трибуналу (ст. 200). Більш того, конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом за порушення Конституції та законів Польщі у зв'язку з займаною посадою або у сфері виконання своїх обов'язків несуть: Президент Республіки, Голова Ради Міністрів, члени Ради Міністрів, Голова Польського національного банку, Вищий Командувач Збройними Силами, депутати і сенатори. Відповідно до Конституції Словацької Республіки кримінальна відповідальність судді, у тому числі судді

¹ Екле против Федеративной Республики Германии: Постановление Европейского Суда от 15 июля 1982 года жалоба № 8130/78: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Eckle_v_Germany_15_07_1982.pdf

Конституційного Суду, а також генерального прокурора, можлива після надання згоди Конституційним судом. Якщо такої згоди не буде отримано, то кримінальне переслідування незаконне до закінчення строку здійснення цими посадовцями їх повноважень¹.

7. Судове провадження щодо Голови Конституційного Суду України, його заступника чи судді Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду України, його першого заступника, заступника чи судді Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів здійснюється у складі суду, визначеному відповідно до ч. 9 ст. 31 КПК, ч. 1 ст. 9 ЗУ «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., а саме: в суді першої інстанції — колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних; в апеляційному порядку — колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років; в касаційному порядку — колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

У разі якщо в суді, який згідно з правилами підсудності має здійснювати кримінальне провадження, неможливо утворити склад суду, передбачений в даному випадку, кримінальне провадження здійснює найбільш територіально наближений суд, в якому можливо утворити такий склад суду.

8. Кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. У разі якщо згідно із загальними правилами підсудності кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав

¹ Див.: Хавронюк М. Особливості кримінальної відповідальності вищих посадових осіб, суддів та інших чиновників: конституційний досвід європейських держав з республіканською формою правління / М. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 110—113.

посаду судді, кримінальне провадження здійснюється судом, найбільш територіально наближеним до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (АРК, області, міст Києва чи Севастополя) (ч. 2 ст. 32 КПК, ч. 6 ст. 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). На думку О.М. Лемешка та О.М. Овчаренко, для підвищення гарантії недоторканості суддів слід передати повноваження з розгляду кримінальних справ щодо судді до Верховного Суду України як найвищої судової установи в державі¹. Але в даній пропозиції є очевидний недолік. Судова справа про притягнення судді до кримінальної відповідальності не може розглядатись судом, де займає посаду обвинувачений суддя, оскільки тоді виникатиме підозра у справедливості та неупередженості вироку Верховного Суду України по даній справі, тому розгляд справ щодо притягнення до кримінальної відповідальності суддів Верховного Суду не може бути віднесений до повноважень Верховного Суду України.

Кримінальний процесуальний закон (ст. 483 КПК України) передбачає обов'язкове інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, а також ухвалення вироку щодо судді. Інформування повинно відбуватися у випадку ухвалення як обвинувального, так і виправдувального вироку. В останньому випадку метою інформування є доведення до відома відповідних осіб інформації про те, що особа визнана невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Закон не визначає як необхідну умову для інформування набрання вироком законної сили, але саме факт набрання сили обвинувальним вироком суду щодо низки осіб є підставою для прийняття рішення про дострокове позбавлення їх повноважень. Тому відповідне інформування доцільно здійснювати і після ухвалення вироку (який ще не набрав законної сили), і після набрання ним законної сили.

Суб'єктами інформування є відповідні особи (органи), рішеннями яких застосовано запобіжний захід чи ухвалено вирок, тобто слідчий суддя, суд. Таке інформування здійснюється шляхом надсилання (поштою чи в інший спосіб — електронним,

¹ Лемешко О. М. Притягнення судді до кримінальної відповідальності проблеми: окремі питання / О. М. Лемешко, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. - 2010. - № 7 (119). - С. 34.

факсимільним зв'язком, кур'єром) письмового повідомлення на офіційну адресу відповідного органу (службової особи), а саме: 1) щодо судді КСУ — Президенту України, Верховній Раді України чи з'їзду суддів України, які здійснили призначення відповідного судді; 2) щодо професійного судді — Вищій кваліфікаційній комісії суддів України; 3) щодо присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя — відповідному суду загальної юрисдикції¹.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. суд, який ухвалив обвинувальний вирок щодо судді, негайно повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. У разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо судді Вища кваліфікаційна комісія суддів України повідомляє про це Вищу раду юстиції України, яка вносить подання про звільнення судді з посади. Суддя, щодо якого обвинувальний вирок суду набрав законної сили, не може продовжувати здійснювати свої повноваження і втрачає передбачені законом гарантії незалежності й недоторканності судді, право на грошове та інше забезпечення.

У зв'язку з набранням законної сили обвинувального вироку щодо судді Вища кваліфікаційна комісія суддів України відсторонює суддю від займаної ним посади. Повноваження подання пропозиції про звільнення суддів за інших підстав належить Вищій раді юстиції. Виникає ситуація, в якій два різні органи займаються питанням відсторонення судді з посади, і тому варто передати питання відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності до юрисдикції Вищої ради юстиції². На нашу думку, повноваження подання пропозиції про звільнення суддів та повноваження відсторонення судді у зв'язку з набранням законної сили обвинувального вироку слід надати Вищій раді юстиції як вищестоящому органу.

¹ Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 544 с.

² Корупція в судовій системі України: думки і погляди населення України. Соціологічне дослідження (жовтень 2007 року): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pace.org.ua/images/survey/omni_cor_pres_ukr.ppt

Головною умовою звільнення судді з посади є набрання проти нього законної сили саме обвинувального вироку. Але не всі кримінальні справи закінчуються винесенням судом обвинувального вироку. У Кримінальному кодексі України передбачені правові підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме: у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, закінчення строків давності. В цих випадках обвинувальний вирок суду не виноситься. Якщо керуватись буквою закону, то суддя не може бути звільнений з посади за таких підстав, оскільки це буде суперечити закону. Але суддя не мусить залишатись безвідповідальним за цей злочин. Рішенням подібного питання є подання про звільнення судді з посади за порушення присяги по факту вчинення дій, що порочать звання судді. Але в данному випадку за злочин настає не кримінальна відповідальність, а дисциплінарна, що відрізняється в механізмі свого застосування. Тому питання відповідальності судді за вчинений злочин переходить до повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка у подібному випадку буде керуватись положеннями ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» та ст. 87 та ст. 105 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Проте слід зауважити, що звільнення судді з посади у відставку не припиняє у такої особи статусу судді, а лише припиняє відповідні повноваження. Відповідно до ч. 5 ст. 109 вказаного Закону за суддею, звільненим за його заявою про відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку. Таким чином, статус судді у відставці є прирівняним до конституційного статусу професійного судді, а тому щодо нього теж повинен застосовуватися особливий порядок кримінального провадження (за наявності на те підстав).

На сьогоднішній день питання притягнення суддів до кримінальної відповідальності залишається актуальним через низьку ефективність його застосування. На нашу думку, позитивних змін можливо досягнути, впроваджуючи нововведення до чинних положень кримінального та кримінального процесуального законодавства, що регулюють питання притягнення суддів до кримінальної відповідальності.

Однак варто зазначити, що зміни в законодавстві, наповнення його казуїстичними нормами не виправлять невтішної

ситуації, що склалась на сьогоднішній день в судовій системі. На нашу думку, якісні зміни на краще можливі шляхом встановлення ефективнішого добору кандидатів на посаду судді, віддаючи перевагу морально-етичним якостям кандидатів. Лише усвідомлення важливості покладених на них обов'язків та їх виняткової ролі у функціонуванні правової держави як вищій над матеріальною вигодою пріоритет може змінити відношення суддів до здійснення правосуддя та повернути віру народу у справедливість, обґрунтованість та неупередженість ведення правосуддя в Україні.

ПІСЛЯМОВА

На підставі проведеного дослідження у монографії розроблені наукові засади гарантій незалежності суддів при притягненні їх до юридичної відповідальності, а також рекомендації по удосконаленню механізму правового регулювання юридичної відповідальності суддів з метою забезпечення їх незалежності.

Під гарантіями незалежності суддів належить розуміти умови та засоби, які закріплені в нормах права і мають предмет свого впливу незалежність суддів як елемент їх правового статусу, забезпечують її реалізацію, захист і відновлення в разі порушення. Система правових гарантій суддівської незалежності складається з двох видів правових гарантій: гарантій-умов і гарантій-засобів. При цьому правові гарантії-умови — це гарантії суддівської незалежності, які безпосередньо своїм існуванням зумовлюють можливість їх здійснення. Цій ознаці відповідають права і обов'язки суддів, процесуальна форма здійснення судочинства і юридична відповідальність. Правові гарантії-засоби — це гарантії незалежності суддів, які складають і визначають механізм реалізації, процес здійснення правових гарантій-умов. Складовими ж елементами подібного механізму реалізації правових гарантій суддівської незалежності виступають: а) правова форма закріплення цих гарантій; б) суб'єкти реалізації правових гарантій незалежності суддів, тобто юридичні та фізичні особи, держава, які у той чи інший спосіб є причетними до системи судової влади взагалі, а значить і до правового статусу суддів зокрема; в) діяльність суб'єктів реалізації правових гарантій незалежності суддів, в ході якої реалізуються права суддів, виконуються ними їх обов'язки, запроваджуються в життя норми, що визначають порядок здійснення судочинства, застосовуються різні види юридичної відповідальності.

Недотримання принципу незалежності судового розгляду з боку самих суддів робить юридичну відповідальність суддів одним з головних механізмів держави в забезпеченні справедливого правосуддя. Тобто незалежність і відповідальність суддів перебувають у протиріччі одне з одним. Незалежність де-факто встановлює звільнення судді від будь-якого контролю, а відповідальність — метод державного контролю за його діяльністю.

Принцип незалежності обумовлює специфіку всіх форм відповідальності і контролю над діяльністю суду, є причиною встановлення особливого порядку притягнення суддів до відповідальності.

Утвердження інституту юридичної відповідальності суддів на території України було складним і суперечливим, та головним чином пов'язане з нестабільністю політичної ситуації та перебуванням території України під впливом інших держав, що також зіграло вагомую роль у розвитку судоустрою та судочинства в Україні.

Дисциплінарна відповідальність суддів є одним із головних засобів забезпечення суддівської дисципліни та елементом суспільного контролю за діяльністю судової влади. Дисциплінарна відповідальність суддів є одним з найуживаніших засобів балансу між суддівською незалежністю та відповідальністю за вчинення протиправних дій, що має на меті забезпечення відповідності діяльності і поведінки суддів професійним стандартам та полягає в застосуванні до порушника суддівської дисципліни несприятливих заходів морального та/або матеріального характеру.

Підставою дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто винного, протиправного порушення суддівських обов'язків. З метою прийняття вмотивованого рішення про притягнення судді до відповідальності наявність вини судді у вчиненні проступку необхідно розглядати як обов'язковий елемент, адже притягнення судді до відповідальності без встановлення винного характеру протиправного діяння можна розцінювати як намагання втрутитись у незалежність судді шляхом порушення його індемнітету.

Сформульовано наступні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з метою підвищення рівня забезпечення суддівської незалежності при притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності: внести зміни до ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», замінивши «необґрунтоване вжиття заходів забезпечення позову» на «необґрунтоване вжиття чи відмову у вжитті заходів забезпечення позову», що охопить усі аспекти неправомірної поведінки судді при забезпеченні позову; доповнити повноваження ВККС положенням, відповідно до якого за наслідками дисциплінарного провадження ВККС може прийняти рішення про направлення

судді для проходження курсу з підвищення кваліфікації; включити додаткову підставу для дисциплінарної відповідальності судді — порушення суддею вимог щодо несумісності до ч. 7 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; до ст. 86 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» варто додати: «на початковому етапі розгляд скарги має проводитись конфіденційно, якщо суддя не звернеться з проханням про протилежне»; передбачити вручення копії рішення по справі щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності особі, яка ініціювала дисциплінарне провадження щодо судді.

Метою цивільно-правової відповідальності суддів є покращення дисципліни в системі органів третьої гілки влади, присікання корупції, свавілля та зловживання суддівськими повноваженнями. Отже, повний імунітет суддів від цивільно-правової відповідальності може привести до неправомірного виконання, або ж взагалі до невиконання судьями своїх обов'язків. Цивільно-правова відповідальність виконує превентивну функцію, попереджуючи вчинення протиправної поведінки суддею, водночас, суддя, під острахом позовів від постраждалих осіб, може сам порушити принцип незалежності судової влади.

Узагальнюючи наявні гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до адміністративної відповідальності, вважаємо, що встановлення дисциплінарної відповідальності суддів перед ВКС України за скоєння адміністративного правопорушення є більш ефективним, оскільки відповідальність суддів за подібні вчинки повинна контролюватись не представниками органів виконавчої влади, а судової. Крім того, особливістю суддівської діяльності є те, що протиправні дії судді, за які передбачена адміністративна відповідальність, можуть виступати також підставою дисциплінарної відповідальності судді. Заміна адміністративної відповідальності на дисциплінарну не суперечитиме правовому статусу суддів та допоможе підтримати незалежність судової гілки влади на належному рівні.

Позитивних змін в забезпеченні незалежності суддів при притягненні їх до кримінальної відповідальності можливо досягнути, впроваджуючи нововведення до чинних положень кримінального та кримінального процесуального законодавства, що регулюють питання притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Перш за все у законодавстві варто встановити, що суддя не може бути затриманий або заарештований,

за винятком випадку затримання на місці злочину. Ця норма значно спростить механізм притягнення судді до кримінальної відповідальності, оскільки прискорить досудове розслідування у відповідних кримінальних провадженнях. Повноваження подання пропозиції про звільнення суддів та повноваження відсторонення судді у зв'язку з набранням законної сили обвинувального вироку слід залишити за ВРЮ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аверченко А. К.* Подозреваемый и реализация его прав в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. К. Аверченко. — Томск, 2001. — 241 с.
2. *Адушкин Ю.* Дисциплинарная и административная ответственность судей: за и против / Ю. Адушкин, В. Жидков // Российская юстиция. — 2001. — № 11. — С. 24—26.
3. *Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права* / С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд та ін.; відп. ред. С. Головатий. — К.: Книги для бізнесу, 2008. — 992 с.
4. *Антологія української юридичної думки: в 6 т.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.; упоряд. І. Б. Усенко. — К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. — Т. 3. — 584 с.
5. *Арістотель.* Нікомахова етика / пер. В. Ставнюка. — К.: Аквілон-Плюс, 2002. — Кн. 5. — 480 с.
6. *Бажанов М. І.* Кримінальне право України: загальна частина / Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.; за ред М. І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
7. *Бажанов М. І.* Кримінальне право України: особлива частина / Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. та ін.; за ред М. І. Бажанова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 544 с.
8. *Бангалорські принципи діяльності судді: Резолюція 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року: [Електронний ресурс].* — Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Bangalore_principles_ukr.pdf
9. *Баренбойм П.* Конституція мира: Библейские корни независимости суда: учеб. пособие / П. Баренбойм. — М.: Белые альвы, 1997. — 144 с.
10. *Басін К. В.* Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / К. В. Басін. — К.: Б.В., 2006. — 19 с.
11. *Безлепкин Б. Т.* Возмещение вреда, причиненного гражданину в уголовном судопроизводстве: (теоретические основы правового института): автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Б. Т. Безлепкин. — М., 1981. — 30 с.
12. *Безлепкин Б. Т.* Возмещение вреда, причиненного судебными органами / Б. Т. Безлепкин // Советское государство и право. — 1979. — № 1. — С. 76—80.

13. *Беляев И. Д.* Лекция по истории русского законодательства / И. Д. Беляев. — М., 1901. — 532 с.
14. *Беніцький А. С.* Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. / А. С. Беніцький, В. А. Гуславський, О. О. Дудоров. — К.: Істина, 2011. — 1111 с.
15. *Битяк Ю. П.* Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 544 с.
16. *Бойцова Л. В.* Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданину в сфере правосудия: генезис, сущность, тенденции: автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Л. В. Бойцова. — М., 1995. — 42 с.
17. Большой словарь иностранных слов: [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/inyaz/g/garantija.html>.
18. *Бондаренко І.* Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи: поняття та ознаки / І. Бондаренко // Право України. — 2003. — № 4. — С. 12—20.
19. *Борисова В. І.* Цивільне право України: навчальний посібник В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. — К.: Юрінком Інтер. — 2007. — Т. 1. — 480 с.
20. *Брагинский М. И.* Договорное право. Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М, 1997. — С. 569—570.
21. *Василенко В.М.* Дисциплінарна відповідальність суддів України: підстави, порядок та особливості дисциплінарного провадження / В.М. Василенко // Право і Безпека. — 2011. — № 3 (40).: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_19.pdf
22. *Василюк С. Ф.* Дисциплінарна відповідальність суддів: проблеми її вдосконалення / С.Ф. Василюк // Часопис Київського університету права. — 2006. — № 2. — С. 96—101.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — С. 177.
24. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. — 668 с.
25. *Виноградов В. А.* Конституционная ответственность: вопросы теории и правового регулирования / В.А. Виноградов. — М., 2000. — С. 23.

26. *Виноградова Л. Є.* Дискусійні питання відповідальності суддів / Л. Є. Виноградова // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 7 (47). — С. 45-46.

27. *Виноградова Л. Є.* Особливості притягнення суддів до цивільно-правової, кримінальної та адміністративної відповідальності / Л. Є. Виноградова // Юридична Україна. — 2005. — № 4. — С. 83—88.

28. *Виноградова Л. Є.* Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис. кандидат юрид. наук: спец. 12.00.10 / Л. Є. Виноградова. — О., 2004. — 187 с.

29. Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 107—125.

30. Висновок № 10 (2007) Консультативної Ради європейських суддів «Судова влада на службі суспільства» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 148—167.

31. Висновок № 3 (2002) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про принципи й правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 130—147.

32. *Витрук Н. В.* Общая теория юридической ответственности / Н. В. Витрук. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Норма, 2009. — С. 26.

33. *Витрук Н. В.* Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. — М.: Юрид. лит., 1979. — С. 29.

34. *Витрук Н. В.* Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан / Н. В. Витрук // Юридическая процессуальная форма. — М., 1976. — 256 с.

35. *Вінокурова Л. В.* Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / Л. В. Вінокурова // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 67—76.

36. Вінокурова Л. В. Проблеми функціонування та розвитку судової влади в Україні. Дотримання стандартів суддівської незалежності та відповідальності суддів / Л. В. Вінокурова // Держава і Право. — 2008. — № 3 (17). — С. 19—27.
37. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: учеб. пособ. / Л. Д. Воеводин. — М. : Изд-во МГУ; ИНФРА•М-НОРМА, 1997. — 304 с.
38. Галайденко Т. В. Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Т. В. Галайденко ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". — О., 2013. — 20 с.
39. Галайденко Т. В. Сутність принципу незалежності суддів / Т. В. Галайденко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2011. — № 4. — С. 76—85.
40. Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / М. Х. Гарсиа Гарридо / пер. с исп.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут, 2005. — 812 с.
41. Голобутовський Р. З. Поняття та класифікацію суб'єктів дисциплінарного провадження щодо судді / Р. З. Голобутовський // Право та управління. — 2012. — № 1. — С. 175—183.
42. Голобутовський Р. З. Суддя як суб'єкт дисциплінарного провадження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Р. З. Голобутовський ; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2012. — 199 с.
43. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення судді до відповідальності / О. В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2011. — № 1 (5). — С. 77—92.
44. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". — Х. : Право, 2012. — 448 с.
45. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія / В. В. Городовенко. — К.: Фенікс, 2007. — 224 с.
46. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
47. Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. — 2010. — № 10 (121). — С. 41—45.

48. *Гринюк В. О.* Незалежність судді у кримінальному процесі України: монографія / В.О. Гринюк. — К., 2012. — 250 с.

49. *Гринюк В.* Окремі питання притягнення суддів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності / В. Гринюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2010. — № 84. — С. 58—60.

50. *Гриценко І. С.* Дисциплінарні суди в УРСР та їх роль у забезпеченні службової дисципліни / І. С. Гриценко // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — 2007. — Вип. 402. — С. 48—51.

51. *Гриценко І. С.* Становлення інституту адміністративної відповідальності / І. С. Гриценко // Форум права. — 2010. — № 3. — С. 47—53 : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10giciav.pdf>

52. *Грошевой Ю.М.* Моральность правосудия / Ю.М. Грошевой // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 30-31 берез. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис та ін. — К.: ЦНТ «Гопак», 2006. — С. 19—23.

53. *Грошевий Ю. М.* Органи судової влади в Україні / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. — К. : ІнЮре, 1997. — 20 с.

54. Декларація Генерального Секретаріату України від 29 вересня 1917 року // Народна воля. — 1917: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2012/09/1917_24.html

55. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.

56. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики / Р. Куйбіда, М. Середа. — К.: ФОП Москаленко О. М., 2013. — 72 с.

57. *Дідик С. Є.* Історія законодавства про кримінальну відповідальність суддів в Україні / С. Є. Дідик // Судова апеляція. — 2007. — № 1 (16). — С. 59—69.

58. *Дідик С. Є.* Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву суддів в Україні / С. Є. Дідик // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 285—289.

59. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією, підготовлений Секретаріатом ООН. — Каїр, 1995. — № 169/14. — 47 с.

60. Додин Е. В. Доказательства в административном процессе / Е. В. Додин. — М.: Юридическая литература, 1973. — 136 с.
61. Долежан В.В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України / В.В. Долежан // Наукові праці Нац. у-ту "Одес. юрид. акад.". — 2011. — № 11. — С. 107—112.
62. Дубіна М. М. Спеціалізація судових органів у період відродження державності в Україні (1917—1921 рр.) / М. М. Дубіна // Актуальні проблеми політики. — 2009. — № 38. — С. 731—736.
63. Европейская хартия о законе «О статусе судей» от 10 июля 1998 года : [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua>
64. Европейская хартия о статусе судей (постатейный комментарий) // Российская юстиция. — 1999. — № 9. — С. 5—6.
65. Европейская хартия о статусе судей // Российская юстиция. — 1999. — № 7. — С. 2—4.
66. Екс-суддя отримав п'ять років в'язниці за вимагання хабара: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.judges.org.ua/dig4635.htm>
67. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (Рим) від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 268—302.
68. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 91—95.
69. Європейський статут судді // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 180—181.
70. Єгорова В. С. Історичні етапи становлення та розвитку конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції / В. С. Єгорова // Вісник НТУ «КП». Політологія. Соціологія. Право. — 2011. — № 3 (11). — С. 184—189.
71. Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4787753>
72. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за I півріччя 2013 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo

73. Загальна (Універсальна) хартія судді // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій. Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К. : Поліграф-Експрес, 2008. — С. 35—38.
74. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
75. Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН (RES/217 A) від 10 грудня 1948 року // Урядовий кур'єр. — 10 грудня 2008 р. — № 232: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
76. Закалюк А. Запобігання корупції та іншій не доброзачесності у судочинстві як кримінологічна проблема / А. Закалюк, О. Томкіна // Право України. — № 5. — 2008. — С. 61—66.
77. Закурін М. К. Дисциплінарна відповідальність судді: [Електронний ресурс] / М. К. Закурін. — Режим доступу: <http://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/8/8/742/>
78. Зарецька І. Становлення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: погляди через призму стандартів Ради Європи / І. Зарецька // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 43—46.
79. Зарицкий А. В. Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А.В. Зарицкий. — М., 1999. — 21 с.
80. Захарова О. С. Теоретичні та практичні питання щодо дисциплінарної відповідальності суддів / Захарова О. С. // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — № 1 (14). — С. 21—25.
81. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі / Я. П. Зейкан. — К.: Видавець О.С. Ліпкан, 2011. — 484 с.
82. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання / О. Зелена // Право України. — 2003. — № 4. — С. 21—26.
83. Зиновьев А. А. Логическая социология: избранные сочинения / А. А. Зиновьев. — М.: Астрель, 2008. — С. 404—405.
84. Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави / І. С. Зубачова // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. — 2009. — № 9. — С. 73—81.

85. Иванов В. Д. Соотношение гражданско-правовой и уголовно-правовой защиты чести и достоинства граждан / В. Д. Иванов // Правоохранительные органы в условиях развития частного правового института в России. — Ростов-на-Дону, 1995. — С. 7—10.

86. История государства и права СССР / под ред. К. А. Сафроненко. — М.: Госюриздат, 1967. — 444 с.

87. История государства и права СССР: сб. документов / Сост. А. Ф. Гончаров, Ю. П. Титов. — М.: Госюриздат, 1968. — Часть 1. — 604 с.

88. Іванищук А. А. Поняття адміністративної відповідальності, яка застосовується суддею / А. А. Іванищук // Форум Права. — 2011. — № 2. — С. 298—302.

89. Інструкція про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання): Наказ Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1082012/>

90. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності (рішення за 2011 рік). Офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya>

91. Інформація про результати діяльності Вищої ради юстиції за 2012 рік: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/content/statistics/infresultvru2012.pdf>

92. Інформація про результати діяльності Вищої ради юстиції за 9 місяців 2013 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/statistics/16>

93. Інформація про стан законності в державі за 2008 рік (відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gpu.gov.ua>

94. Історія українського права: навч. посіб. / за ред. О.О. Шевченка. — К.: Олан, 2001. — 214 с.

95. Капустинський В. До питання періодизації досліджень судових органів та їх функціонального призначення / В. Капустинський // Слово Національної школи суддів України: загальнодерж. наук.-практ. та наук.-метод. юрид. видання. — 2013. — № 2 (3). — С. 168—175.

96. Карнович И. Е. Русские чиновники в былое и настоящее время / И. Е. Карнович // Журнал Министерства юстиции. —

Санкт-Петербург: Типография Правительствующего Сената. — 1897. — № 7. — С. 292—296.

97. *Карташов А. Ю.* Уголовная ответственность за вынесение заведомо неправосудных приговора, решения или иного судебного акта: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук спец. 12.00.08 / А. Ю. Карташов. — Ставрополь, 2004. — 22 с.

98. *Картузова И. А.* Дисциплинарная ответственность государственных служащих.: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / И. А. Картузова. — Одесса, 1999. — 195 с.

99. *Квасневська Н. Д.* Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: монографія / Н. Д. Квасневська. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 192 с.

100. *Кваша О. О.* Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови / О.О. Кваша // Правова держава. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — Вип. 17. — С. 200—208.

101. *Кваша О. О.* Принцип незалежності суддів як гарантія протидії порушенням прав людини в Україні / О.О.Кваша // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 2. — С. 229—233.

102. *Кельзен Г.* Чисте правознавство: Пробл. справедливості / Ганс Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольського. — К.: Юніверс, 2004. — С. 145.

103. *Кельман М. С.* Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К.: Кондор, 2006. — 477 с.

104. *Клеандров М. И.* Ответственность судьи: монография / М. И. Клеандров. — М: Норма: ИНФРА-М, 2011. — 576 с.

105. *Кобалевский В.* Советское административное право / В. Кобалевский // Административная юстиция: Конец XIX — начало XX века: Хрестомати. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. — Ч. 2. — 368 с.

106. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32. — Ст. 1918.

107. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. — К.: Вид. Паливода А.В., 2008. — 267 с.

108. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом Української ССР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

109. Кодекс суддівської етики // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 3 (151). — С. 27—29.
110. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 3 (151). — С. 27—29.
111. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
112. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. — К.: Правоваєдність, 2009. — Т. 2. — 1240 с.
113. Колесниченко В. М. Шляхи удосконалення законодавства щодо добору суддівських кадрів та дисциплінарної відповідальності суддів / В. М. Колесниченко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 2. — С. 5—11.
114. Коліушко І. Новий закон про судоустрій: швидке і неякісне правосуддя від розумних, але залежних суддів: [Електронний ресурс] / І. Коліушко, Р. Куйбіда // УП. — 2010. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/07/15/5222168/>.
115. Колоколов Н. А. Судебная власть: о сущем феномена в логосе / Н. А. Колоколов. — М.: Юристъ, 2005. — 560 с.
116. Колюшин Е. И. Конституционное (государственное) право России / Е. И. Колюшин. — М., 1999. — 381 с.
117. Комаров. С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. — М.: Юрайт, 1997. — 416 с.
118. Кондаков М. М. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик об административных правонарушениях и доказательствах в административном процессе / М. М. Кондаков // Актуальные проблемы теории юридических доказательств: сб. науч. Тр. — Иркутск: Издательство Иркутского университета. — 1984. — С. 73—74.
119. Константиий О. В. Суддівський імунітет як гарантія об'єктивного і неупередженого правосуддя в державі / О. В. Константиий // Вісник Верховного суду України. — 2010. — № 1 (113). — С. 44—47.
120. Конституции зарубежных государств: Великобритания. Франция. Германия. Италия. Европейский Союз. США. Япония. Индия: учеб. пособие / В. В. Маклаков. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 581 с.

121. Конституционные права и обязанности советских граждан / отв. ред. А. П. Таранов. — К.: Наукова думка, 1985. — 248 с.
122. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 року № 254к/96-ВР // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
123. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>
124. Концепція судово-правової реформи в Україні : затв. Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 426.
115. Концепція судово-правової реформи в Україні : затв. Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року № 888-IX // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 426.
116. Конюхова И. А. Проблемы становления конституционализма в современной России / И. А. Конюхов // Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации. — М., 2000. — С.15—21.
117. Корупція в судовій системі України: думки і погляди населення України. Соціологічне дослідження (жовтень 2007 року): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pace.org.ua/images/survey/omni_cor_pres_ukr.ppt
118. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу: монографія / О. М. Костенко. — К.: Атіка, 2008. — 352 с.
119. Кохан В. П. Дисциплінарна відповідальність суддів у трудовому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. П. Кохан; Східноукр. нац. Ун-т ім. В. Даля. — Луганськ, 2011. — 20 с.
120. Кохан В. П. Нове у законодавстві про дисциплінарну відповідальність суддів / В. П. Кохан // Держава і Право. — 2010. — № 50. — С. 284—289.
121. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III станом на 20 вересня 2009 року // Офіц. вид. — К.: Паливода А. В., 2009. — 185 с.
122. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 1184 с.
123. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг.

ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 1196 с.

124. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 544 с.

125. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. — Х.: Право, 2013. — 824 с.

126. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2013. — № 9-10, № 11—12, № 13. — Ст. 88.

127. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / Е. П. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х.: Право, 2012. — Т. 1. — 664 с.

128. Кузнецова И. С. Иммуниеты и ответственность как элементы конституционно-правового статуса судьи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / И. С. Кузнецова; Гбс. Ун-т Высш. школа экономики. — М., 2010. — 183 с.

129. Куйбіда Р. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: проблеми законодавства і практики / Р. Куйбіда, М. Середя. — К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. — 72 с.

130. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні : стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. — К. : Атіка, 2004. — 288 с.

131. Кулагіна Т. ВРЮ продовжує «реанімувати» репутацію законників, покараних ВККС / Т. Кулагіна // Газета «Закон і Бізнес». — 2012. — № 15 (1054).

132. Куліков О. Про проблеми неефективного функціонування системи українського судочинства / О. Куліков // Юридичний журнал «Юстіан». — 2008. — № 10. — С. 100—110.

133. Курко М. Н. Розвиток судової системи на території України — історичний аспект (XVIII — XIX століття) / М. Н. Курко // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 2. — С. 35—38.

134. Кутафин О. Е. Судебная власть в России: история, документы: в 6 т. / О. Е. Кутафин, В. М. Лебедев, Г. Ю. Семегин // От Свода законов к судебной реформе 1864 г. — М.: Гардарики, 2006. — Т. 3. — 677 с.

135. Кучинский В. А. Личность, свобода, право / В. А. Кучинский. — М. : Юрид. лит., 1978. — 180 с.

136. *Кучинська О. П.* Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія / О. П. Кучинська. — К.: Юрінком Інтер, 2013. — 288 с.

137. *Кушнір Н. М.* Види судових помилок в провадженні суду першої інстанції при розгляді та вирішенні цивільних справ / Н. М. Кушнір // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 2 (18). — С. 176—178.

138. *Лемешко О. М.* Притягнення судді до кримінальної відповідальності проблеми: окремі питання / О. М. Лемешко, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 7 (119). — С. 33—38.

139. *Липинский Д. А.* Формы реализации юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / Д. А. Липинский. — Тольятти: Изд-во Волжского ун-та им. Татищева, 1999. — 239 с.

140. *Лихова С. Я.* Злочини у сфері реалізаціх громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія / С. Я. Лихова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — 573 с.

141. *Луценко М. М.* Стан та перспективи дослідження проблем протидії корупції в системі судових органів України / М. М. Луценко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 4. — С. 376—383.

142. *Малеин Н. С.* Охрана прав личности советским законодательством / Н. С. Малеин. — М.: Наука, 1985. — 166 с.

143. *Маліновська В. М.* Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / В. М. Маліновська // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 2. — С. 58—65.

144. *Мальшев К.* Курс гражданского судопроизводства / К. Мальшев. — С-Пб., 1874. — Т. 1. — 655 с.

145. *Малярченко А.* Відповідальність суддів за вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень / А. Малярченко // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 2. — С. 95—100.

146. *Малярченко А. В.* Деякі аспекти дисциплінарної відповідальності суддів / А. В. Малярченко // Адвокат. — 2011. — № 11 (134). — С. 30—33.

147. *Малярченко А. В.* Про неупередженість як підставу дисциплінарної відповідальності / А. В. Малярченко // Вісник Ака-

демії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. — 2011. — № 4. — С. 37—42.

148. *Маляренко В. Т.* Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: монографія / В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 544 с.

149. *Марочкін І.* Становлення інституту кандидата на посаду судді в Україні / І. Марочкін, В. Комаров // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2011. — № 1. — С. 32—37.

150. *Маруліна Л. О.* Узагальнена інформація кваліфікаційних комісій суддів загальних судів про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / Л. О. Маруліна // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 2—6.

151. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право. Чтения Д. И. Мейера, изданные по запискам слушателей / Д. И. Мейер; под ред. А. И. Вицына; испр. и доп. А. Х. Гольмстена. — СПб.: Типография Д. В. Чичинадзе, 1902. — С. 119—120.

152. *Мельник М.* Про вдосконалення процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності / М. Мельник // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 16—19.

153. *Мельник О. В.* Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / О. В. Мельник. — К., 2000. — 175 с.

154. *Михайленко О. В.* Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением власти: теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике: теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике: дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О. В. Михайленко. — Ростов-на-Дону, 2007. — 242 с.

155. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043

156. Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — 184 с.

157. *Міхулін В.* Інститут дисциплінарної відповідальності суддів: загальні положення та нормативно-правова регламента-

ція / В. Мікулін, М. Костін // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — 2012. — № 1. — С. 20—27.

158. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди, завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення / М. Мікуліна // Право України. — 2004. — № 12. — С. 109—111.

159. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя // Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. док. / Центр суддів. студій, Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф-Експрес, 2008. — С. 22—27.

160. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія / Л.М. Москвич. — Х.: ФІНН, 2011. — 384 с.

161. Москвич Л. М. С. В. Статус судді: питання теорії та практики: монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький. — Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. — 360 с.

162. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем / Л. М. Москвич // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 3. — С. 73—81.

163. Музиченко А. Вжиття заходів забезпечення позову як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності / А. Музиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 88. — С. 116—118.

164. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. / П.П. Музиченко. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 642 с.

165. Мульченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя / В. Мульченко // Право України. — 2003. — № 1. — С. 48—51.

166. Мурашин Г. О. Статус суддів — європейські стандарти / Г. О. Мурашин // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2000. — Вип. 11. — 528 с.

167. Мухаметшин Ф. Б. Судебная реформа 1864 года в оценке ее современников / Ф.Б. Мухаметшин // История государства и права. — 2005. — № 1. — С. 50—52.

168. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка / Д. С. Наливайко // Запорізька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

169. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 /

О. І. Наливайко; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2002. — 18 с.

170. *Намясенко О.* Теоретичні засади поняття правового статусу судді Конституційного суду України / О. Намясенко // *Юридична Україна*. — 2007. — № 9. — С. 19—23.

171. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*. — 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Юридична думка, 2007. — 1184 с.

172. *Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины* / Под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. — К., 2002. — 1054 с.

173. *Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 // Офіційний вісник України*. — 2011 р. — № 83. — Ст. 3020.

174. *Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика: навч.-практ. посіб.* / Л. А. Луць, М. Д. Савенко, В. В. Городовенко // Центр суддів. студій., Всеукр. незалеж. суддів. асоц. — К.: Поліграф — Експрес, 2008. — 128 с.

175. *Ніжинська І.* Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб органів дізнання і досудового слідства під час репресій (порівняльний аналіз) / І. Ніжинська // *Підприємництво, господарство і право*. — 2003. — № 5. — С. 40—42.

176. *Ноздрачев А. Ф.* Государственная служба: учебник для подготовки государственных служащих / А. Ф. Ноздрачев. — 1999. — 573 с.

177. *Нор В. Т.* Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц / В. Т. Нор. — Львов: Вища школа, 1974. — 216 с.

178. *Общая теория права и государства: учебник* / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2001. — 360 с.

179. *Овчаренко О. М.* Деякі процедурні аспекти притягнення суддів до кримінальної відповідальності / О. М. Овчаренко // *Вісник Вищої ради юстиції*. — 2012. — № 4 (12). — С. 7—21.

180. *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія / О. М. Овчаренко. — Х.: Право, 2008. — 304 с.

181. *Огляд дисциплінарної практики щодо суддів в Україні. Аналітичний звіт // Інститут прикладних гуманітарних дослі-*

джень (м. Харків), за сприяння Проекту «Справедливе правосуддя». — 92 с.

182. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведову. — М.: Язь, 1998. — 928 с.

183. Оніщук М. В. Про стан правосуддя в Україні / М. В. Оніщук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 3 (89). — С. 5—12.

184. Онопенко В.В. Про незалежність судової влади / В.В. Онопенко, Ю.Л. Сенін // Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 р. №8: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

185. Онопчук І. Ю. Юстиція: до визначення поняття / І.Ю. Онопчук // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. — 2007. — № 8. — С. 99—107.

186. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. — М.: Проспект, 2001. — 144 с.

187. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — 3-є вид., доп. і пер. — К.: Сфера, 2002. — С. 35—38.

188. Панталієнко П. В. Деякі особливості правового статусу суддів в Україні / П. В. Панталієнко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. — 2011. — № 165: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pvnaupravo/2011_165_2/11ppv.pdf.

189. Пантелейчук Л. Б. Питання дисциплінарної відповідальності судді у діяльності Вищої ради юстиції / Л. Б. Пантелейчук // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 1. — С. 79—90.

190. Паньонко І. М. Кримінальне право козацької доби / І. М. Паньонко // Життя і право. — 2005. — № 6-7 (18—19). — С. 24—29.

191. ПАРЄ згадала Україну в резолюції про розмах корупції: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2013/06/26/99374>.

192. Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону

(LAWASIA) від 1 січня 1995 року: [Електронний ресурс] — Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_j78.

193. Петелин А. И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе / А. И. Петелин. — Омск, 1976. — 122 с.

194. Петрицин Н. Т. До питання про сутність юридичної відповідальності / Н. Т. Петрицин // Часопис академії адвокатури України. — 2012. — № 1: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12pntvsa.pdf>

195. Погорецький М. А. Адвокатура України. Підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська — К.: Юрінком Інтер, 2014. — 352 с.

196. Погорецький М. А. Відкритість та прозорість судової системи: проблеми реалізації міжнародних стандартів в Україні / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська // Право і громадське суспільство. — 2013. — № 3: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lclaw.knu.ua/2013-2.pdf>

197. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». — 2014. — № 2(10): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmaph.pdf>

198. Погорецький М. А. Судова влада у системі гілок влади в Україні / М. А. Погорецький, І. С. Гриценко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». — 2012. — № 1000. — С. 264—269.

199. Погорецький М. А. Гарантії незалежності суддів / М. А. Погорецький, О. Л. Польовий // Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. — 2012. — № 3. — С. 143—151.

200. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні гарантії: до визначення поняття / М. А. Погорецький // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острог, 15—16 листопада 2013 року. — Острог: Видво Національного університету «Острозька академія», 2013. — С. 289—292.

201. Подкопаєв С. В. Дисциплінарна відповідальність суддів: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / С. В. Подкопаєв; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — С. 35—43.

202. Подкопаєв С. Про дисциплінарну відповідальність суддів / С. Подкопаєв // Юридичний журнал, 2005. — № 6. — С. 14—16.

203. Подкопаєв С. Про підставу дисциплінарної відповідальності судів / С. Подкопаєв // Юридичний журнал Юстиніан. — 2005. — № 8: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1855>.

204. Подкопаєв С. Проблеми законодавчого регулювання дисциплінарної відповідальності судді / С. Подкопаєв. М. Сірій // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2011. — № 2. — С. 83—86.

205. Подкопаєв С. В. Дамоклов меч дисциплінарної відповідальності: деякі пропозиції законодавства, що регулює дисциплінарну відповідальність суддів / С. В. Подкопаєв // Юридична практика. — 2001. — № 14 (172). — С. 12—4.

206. Полешко А. Судова система в проекті Конституції України / А. Полешко // Право України. — 2002. — № 11. — С. 13—17.

207. Положение о судоустройстве УССР, утвержденное Всеукраинским центральным исполнительным комитетом 22.12.1922 г. — Офиц. изд. Х.: Изд. НКЮ, 1923. — С. 1—16.

208. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapasds/>

209. Положення про службу дисциплінарних інспекторів: Рішення Вищої кваліф. комісії суддів України України № 4556/зп-11 від 24 лист. 2011 р. // Вища кваліфікаційна комісія суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjennya/polojennya-proslujbu-distsiplinarnih-inspektoriv/>

210. Польовий О. П. Генеза юридичної відповідальності суддів в Україні / О. П. Польовий // Держава і право. — 2009. — № 46. — С. 133—138.

211. Польовий О. Л. Місце інституту відповідальності суддів у системі юридичної відповідальності органів публічної влади України / О. Л. Польовий // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 12 (98). — С. 105—110.

212. Польовий О. Л. Особливості законодавства європейських країн щодо кримінальної та дисциплінарної відповідальності суддів / О. Л. Польовий // Судова апеляція. — 2010. — № 3 (20). — С. 117—123.

213. Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів України від 6 лютого 2009 року № 33: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://rszs.court.gov.ua/rszs/>
214. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності суддів в Україні // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 14—21.
215. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / С. В. Прилуцький. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. — 317 с.
216. Прилуцький С. В. Соціальний феномен суду як цивілізаційної основи розвитку людства / С. В. Прилуцький // Судова апеляція. — 2011. — № 3 (24). — С. 6—15.
217. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції / Д. Притика // Право України. — 2008. — № 6. — С. 3—5.
218. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI // Офіц. вісн. України. — 2012. — № 62. — Ст. 17.
218. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2010 року № 3460-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 51. — Ст. 2009.
219. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 34. — Ст. 266.
220. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 р. № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 25. — Ст. 146.
221. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII // Офіційний вісник України. — 2014 р. — № 31. — Ст. 841.
222. Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями державних і суспільних організацій, а також посадовими особами при виконанні службових обов'язків: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 18 травня 1981 року // Відомості Верховної Ради СРСР. — 1981. — № 21. — С. 741.
223. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів: Закон України від 5 червня 2012 р. № 4874-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2013. — № 17. — Ст. 153.
224. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 12 липня 2001 року № 2670-III //

Відомості Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

225. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2013 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2013. — № 1. — Ст. 1.

226. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11. — Ст. 50.

227. Про державну службу: Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.

228. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 6: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-09>

229. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці при прийнятті до провадження адміністративних судів та розгляді ними адміністративних позовів до судів і суддів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 6: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/073257863E8DBC16C22575DE004E9681?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=073257863E8DBC16C22575DE004E9681&Count=500&>.

230. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці щодо позовів до органів суддівського самоврядування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008 року № 17 // Відомості Верховної Ради України: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-08>

231. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV // Офіційний вісник України. — 2006. — № 3. — Ст. 1197.

232. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — Ст. 404.

233. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — Ст. 404.

234. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: постанова Кабінету Міністрів України

від 25 травня 2006 року № 740 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 22. — Ст. 1623.

235. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 47. — Ст. 256.

236. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

237. Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні: рішення VIII (позачергового) з'їзду судів України від 7 грудня 2007 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/54675674564567/>

238. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.

239. Про надання згоди на затримання та арешт (взяття під варту) судді Львівського апеляційного адміністративного суду Зварича І. С.: Постанова Верховної Ради України від 18.12.2008 № 697-VI: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.pau.ua/doc/?uid=1147.536.0>

240. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011—2015 роки: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 83. — Ст. 3020.

241. Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 // Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 4. — С. 6—12.

242. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова ВАСУ від 20.05.2013 № 8: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>

243. Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду: Закон України від 04.03.96 № 6/5/3/41: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>

244. Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина: Постанова Пленуму Верховного Суду України від

30 трав. 1997 р. № 7: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>

245. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17 травня 2012 року № 4722-VI // Офіційний вісник України. — 2012. — № 45. — Ст. 1739.

246. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 груд. 2006 р. № 9 // Бізнес: законодавство та практика. Сер. Суд. практика та економіка. — К., 2007. — Вип. 7. — № 1 (29). — 71 с.

247. Про результати діяльності Вищої ради юстиції за 2011 рік: Інформація Вищої ради юстиції: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/statistics/4>

248. Про стан законності в державі у 2008 році. Інформація Генеральної прокуратури України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/vlada>

249. Про стан законності в державі у 2009 році. Інформація Генеральної прокуратури України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/vlada>

250. Про статус суддів в СРСР: Закон СРСР від 4 серпня 1989 року № 328-I: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

251. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.

252. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — №55/1. — Ст. 1900.

253. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III // Вісник Верховної Ради України. — 2002. — № 27—28. — Ст. 180.

254. Рабинович П. М. Упрочение законности — закономерность социализма. Вопросы теории и методологии исследования / П.М. Рабинович; отв. ред. В. С. Кульчицкий. — Л.: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1975. — 260 с.

255. Рабинович П. М. Основы загалльної теорії права та держави: 6-е вид / П.М. Рабинович. — Х.: Консум, 2002. — 160 с.

256. Радутная Н. В. Независимость судей — конституционный принцип советского правосудия / Н.В. Радутная // Советское государство и право. — 1979. — № 3. — С. 147—155.

257. Раилян П. Роль и значение судебной власти в системе разделения властей / П. Раилян // Закон и жизнь: международный науч.-практ. правовой журнал. — 2010. — № 11 (229). — С. 18—23.

258. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: Рішення Вищої кваліф. комісії суддів України від 8 черв. 2011 р. № 1802/зп-11 // Вища кваліфікаційна комісія суддів України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/reglament_03_2012.doc

259. Регламент Вищої ради юстиції: Рішення Вищої ради юстиції від 4 жовт. 2010 р. № 791/0/15-10 // Вища рада юстиції України: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/Docs/vtureglua.pdf>

260. Резолюція Європейської асоціації суддів (Тронхейм, 27 вересня 2007 р.) // Інформ. вісн. Вищої кваліфікац. комісії суддів України. — 2008. — Вип. 1 (5). — С. 25.

261. Резолюція ПАРЕ від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) «Право на приватність»: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/52/

262. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року: [Електронний текст]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

263. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.): [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_323.

264. Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) // Вісник Конституційного суду України. — 2010. — № 6. — С. 7.

265. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також

частини восьмої статті 81-1 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011 // Вісник Конституційного суду України. — 2012. — № 1.

266. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

266. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 11113 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11>

267. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 р.: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9395>

268. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 // Вісник Конституційного суду України. — 2012. — № 2. — С. 14

269. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003: [Електронний

текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03>

270. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції про офіційне тлумачення положення частини п'ятої статті 20 Закону України «Про судоустрій України» (справа про звільнення судді з адміністративної посади) від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 48. — Ст. 1992.

271. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 28. — Ст. 903.

272. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 33. — Ст. 1102.

273. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>

274. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад» від 25 березня 2010 року № 9-рп/2010: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-10>.

275. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України

щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10>

276. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10>.

277. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11>

278. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини четвертої статті 26, частини третьої статті 31, частини другої статті 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України) від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-11>

279. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-11>

280. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо від-

повідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України "Про судоустрій і статус суддів", "Про Вищу раду юстиції" (справа про повноваження державних органів у сфері судоустрою) від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/v007p710-11>

281. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/v008p710-11>

282. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>

283. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів", Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11>

284. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>

285. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офі-

ційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004, справа №1-1/2004 // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 6. — С. 16—22.

286. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої і четвертої статті 1, абзацу другого пункту 8 частини першої статті 18, частини першої статті 25, пунктів 1, 2, 4 частини першої статті 30, частини першої статті 31, частини першої статті 32, пункту 2 частини третьої статті 37, статтей 38 і 48 Закону України «Про Вищу раду юстиції» (про Закон України «Про Вищу раду юстиції») від 21 травня 2002 р. № 9-рп/2002, справа № 1-3/2002 // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 3. — С. 4—15.

287. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого господарського суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 130 Конституції України (справа про фінансове забезпечення діяльності судів) від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-10>

288. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів", Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/v009p710-11>

289. Российское законодательство X—XX веков: в 9-ти томах. Законодательство Древней Руси / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 1. — 430 с.

290. Российское законодательство X—XX веков: в 9-ти томах. Законодательство первой половины XIX века / под. общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — 431 с.

291. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Законодательство первой половины XIX века / под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юридическая литература, 1985. — Т. 3. — 290 с.
292. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти томах. Судебная реформа. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — 496 с.
293. Российское законодательство X–XX веков: в 9-ти. томах. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. — М.: Юридическая литература, 1985. — Т. 2. — 520 с.
294. Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 1. — С. 75–84.
295. Салей Е. Власть, суд берет / Е. Салей // Корреспондент. — 2009. — № 10. — С. 23
296. Самощенко И. С. Ответственность по советскому законодательству / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — С. 71–73.
297. Самощенко И. С. Правонарушение и юридическая ответственность: учебное пособие / И. С. Самощенко. — М.: ВЮЗИ, 1966. — С. 20–21.
298. Самсін І. Л. Дисциплінарна відповідальність суддів та суддівська етика / І.Л. Самсін // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. — 2007. — № 2 (3). — С. 11–13.
299. Сапунова М.О. Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М.О.Сапунова. — Москва, 2007. — 183 с.
300. Селіванов А. Професійні знання суддів — гарантія забезпечення справедливого правосуддя // А. Селіванов, Є. Фесенко. — Право України. — 2000. — № 7. — С. 84–89.
301. Сердюк В.В. Правове становище найвищого судового органу в Україні часів відродження державності 1917-1920 рр. / В.В.Сердюк // Часопис Київського університету права. — 2006. — № 2. — С. 22–27.
302. Сидоренко А. С. До питання розмежування понять «дисциплінарний проступок» і «зловживання правом» / А. С. Сидоренко // Судова апеляція. — 2011. — № 3. — С. 120–124.
303. Сидоченко Т. ВКС відсторонила суддю, котрий отримав \$10000 / Т. Сидоченко // Газета «Закон і Бізнес». — 2012. — № 12 (1051). — С. 4.

304. Синюкова Т.В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан. Автореф. дис...канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / Т. В. Синюкова. — Саратов. — 1986. — 16 с.
305. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. — Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
306. Смирний С. І. Порядок порушення кримінальної справи та затримання осіб, що користаються імунітетом / С. І. Смирний // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — № 6. — С. 1—7.
307. Снежко О. В. Конституционные основы государственной защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Снежко. — Саратов, 1999. — 212 с.
308. Совгиря О. В. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. / О.В. Совгиря, Н.Г. Шукліна. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2012. — С. 39.
309. Справа «Білуха проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 9 лист. 2006 р.: заява № 33949/02 // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини, 2006 / Харківська правозахисна група; худож. — оформлювач Б. Є. Захаров. — Х.: Права людини, 2008. — С. 132—139.
310. Справа «Олександр Волков проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013 р.: заява № 21722/11: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khrpg.org/index.php?id=1359450183>.
311. Справа «Паскал про Україну»: Рішення Європейського суду з прав людини від 15 верес. 2011 р.: заява № 24652/04 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basedt/ua-qmpvct.htm>.
312. Старилов Ю.Н. Курс общего административного права: в 3 т. / Ю. Н. Старилов // Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. — М.: ИНФРАОМ-НОРМА, 2002. — Т. 2. — 728 с.
313. Старцев О. Актуальні проблеми юридичної відповідальності посадових осіб у сфері управлінської діяльності / О. Старцев // Право України. — 2000. — № 11. — С. 112—114.
314. Статус суддів: учбово-практичний посібник / І. Є. Марочкін, Ю. І. Крючко, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, Р. Р. Трагнюк / За ред. проф. І. Є. Марочкіна. — Х., 2006. — 754 с.

315. *Сташис В.В.* Кримінальне право України: загальна частина / В. В. Сташис, В. Я. Тацій. — Х.: «Право», 2010. — 456 с.
316. *Стефанюк В.* Незалежний суд — гарант прав людини і громадянина / В. Стефанюк // *Право України*. — 1996. — № 5. — С. 16—18.
317. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013—2015 роки: рішення Ради суддів України від 21 грудня 2012 року № 83: [Електронний текст]. — Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/83stratplan.pdf>
318. *Стройкова А.С.* Гарантії прав обвиняемого на предварительном следствии: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.С. Стройкова. — Ростов-на-Дону, 2005. — 129 с.
319. Суддю Севастопольського апеляційного господарського суду затримали при одержанні хабара в розмірі \$5 тис. Прокуратура вже порушила за цим фактом кримінальну справу // Газета «Закон і Бізнес». — 2012. — № 23 (1062). — С. 7—8.
320. *Суховій М.* Окремі аспекти дисциплінарної відповідальності судді / М. Суховій // *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. — 2012. — № 1. — С. 28—31.
321. *Суховій М. М.* Актуальні питання імплементації міжнародних стандартів формування корпусу суддів в національне законодавство України / М. М. Суховій // *Митна справа*. — 2012. — № 1, ч. 2, кн. 2. — С. 236—242.
322. *Таганцев Н. С.* Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / изд. Н. С. Таганцева. — СПб. — 1904. — 464 с.
323. *Теория государства и права: курс лекций* / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 2001. — 776 с.
324. *Теорія держави і права: навчальний посібник* / за заг. ред. В. В. Копейчикова. — К.: Юрінформ, 1995. — 245 с.
325. *Терентьев В.І.* Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. І. Терентьев. — Одеса, 2003. — 20 с.
326. *Терехин В.* Судейская дисциплина и ответственность — гарантия прав и свобод граждан / В. Терехин // *Журнал российского права*. — 2001. — № 8. — С. 26—34.
327. *Терлюк І. Я.* Історія держави і права України: навч. посіб. / І. Я. Терлюк. — К.: Атіка, 2006. — 400 с.
328. *Толковый словарь русского языка: в 4 т.* / под ред. Д. Н. Ушакова. — М.: Русские словари, 1994. — Т. 2. — 1940 с.

329. *Трепак В.* Особливості кримінальної характеристики хабарництва, яке вчиняють судді / В. Трепак // Вісник Львівського університету. — 2011. — № 5. — С. 85—93.
330. Трьом суддям, що відпустили на свободу депутата-вбивцю, загрожує в'язниця: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrnews.com/kriminal-i-chp/trom-sudjam-scho-v-dpustili-na-svobodu-deputata-vbivcyu-zagrozhu-v-jaznicja.html>
331. *Тугаринов В. П.* Личность и общество / В. П. Тугаринов. — М.: Политиздат, 1960. — 191 с.
332. *Тютюгін В. І.* Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О.В. Капліна, І. А. Тітко // Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 42—48.
333. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года / Изд. Н. С. Таганцев. — СПб., 1904. — 464 с.
334. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. Б. В. Волженкин; пер. с англ. И. В. Мироновой. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 510 с.
335. Уголовный кодекс Испании / Научн. ред. Н. Кузнецова, М. Решетников. — М.: Зерцало, 1998. — 218 с.
336. Уголовный кодекс Италии / Научн. ред. и предисл. Р. М. Асланова; пер. с итальян. Е. Р. Шубиной. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 236 с.
337. Уголовный кодекс Республики Беларусь. — Мн.: Беларусь, 2003. — 232 с.
338. Уголовный кодекс Российской Федерации. — М.: Ось-89, 2004. — 192 с.
339. Уголовный кодекс УССР // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР. — Харьков, 1922 — 35 с.
340. Уголовный кодекс УССР. — К.: Госполитиздат УССР, 1961. — 132 с.
341. Уголовный кодекс УССР. — Харьков, 1922. — 142 с.
342. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Научн. ред. Д.А. Шестакова; пер. с нем. Н.С. Рачковой. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 522 с.
343. *Удалова Л.Д.* Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого: навч. посіб / Л. Д. Удалова, І. Й. Гаюр. — К.: КНТ, 2012. — 168 с.

344. Удовиченко О. Притягнення судді до дисциплінарної відповідальності: практика Вищої ради юстиції з розгляду скарг на рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та рекомендацій комісії щодо внесення подання про звільнення судді з посади / О. Удовиченко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3 (4). – С. 14-22.
345. Усеїнова Г.С. Судова реформа УСРР 1922-1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду / Г.С. Усеїнова // Право і Безпека. — 2010. — № 2 (34). — С. 44—48.
346. Хавронюк М. Особливості кримінальної відповідальності вищих посадових осіб, суддів та інших чиновників: конституційний досвід європейських держав з республіканською формою правління / М.Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 110—117.
347. Хіміч В.М. Незалежність судді та організаційні засади забезпечення їх діяльності / В.М. Хіміч // Судова апеляція. — 2009. — № 1 (14). — С. 118—123.
348. Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник для студ. юрид. спеціальн. в.н.з. / За ред. В.Д. Гончаренка. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — 350 с.
349. Цечоев В.К. История суда России: учеб. пособие / В. К. Цечоев. — М.: Проспект, 2010. — 160 с.
350. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 435-IV. — Ст. 356.
351. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16. — Ст. 1088.
352. Цуркан М.І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу / М.І. Цуркан // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 3. — С. 18—27.
353. Чабан В. П. Вдосконалення протидії корупції в Україні / В. П. Чабан // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2009. — № 22. — С. 109—119.
354. Чабан В. І. Конституційно-правовий статус суддів в Україні та державах Східної Європи (порівняльно-правовий аналіз): монографія / В. І. Чабан ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Технодрук, 2013. — 219 с.
355. Чельцов-Бebutov М. А. Курс советского уголовно-процессуального права: очерки по истории суда и уголовного про-

цесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. — М.: «Юрид. лит.», 1957. — 839 с.

356. *Чернушенко Є. А.* Апеляційне оскарження судових рішень у цивільному процесі на українських землях / Є. А. Чернушенко // Судова апеляція. — 2005. — № 1. — С. 84—98.

357. *Чубенко І. В.* Генезис понятия коррупции / І. В. Чубенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 1 (87). — С. 113—118.

358. *Чуприна Ю. Ю.* Судова влада України: історичні особливості становлення та розвитку / Ю. Ю. Чуприна // Держава та регіони. Серія: державне управління. — 2010. — № 4. — С. 28—32.

359. *Чхиквадзе В. М.* Социалистический гуманизм и права человека. Ленинские идеи и современность / В. М. Чхиквадзе. — М.: Наука, 1978. — 304 с.

360. *Шаргородский М. Д.* Избранные труды / М. Д. Шаргородский; сост. и предисл. Б. В. Волженкина. — СПб.: Юрид. цент Пресс, 2004. — С. 516—521.

361. *Шевченко А. В.* Інститут дисциплінарних інспекторів: передумови становлення та основні засади функціонування / А. В. Шевченко // Вісник Верховного суду України. — 2012. — № 2 (138). — С. 31—37.

362. *Шевченко Я. Н.* Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Я. Н. Шевченко, А. А. Собчак, В. В. Луць и др. — К.: Наукова думка, 1988. — С. 27—35.

363. *Шишкін В. І.* Права людини як фактор реформування судової системи України / В. І. Шишкін // Україна: права людини в перехідний період. — К., 2001. — С. 13—26.

364. *Шон Д. Т.* Конституционная ответственность / Д. Т. Шон // Государство и право. — 1995. — № 7. — С. 35—43.

365. *Штаатс Й.-Ф.* Судейская этика в Германии / Й.-Ф. Штаатс // Этика судьи. — М.: Российская академия правосудия, 2002. — С. 131—165.

366. *Штефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. — К., 2005. — 623 с.

367. *Шукліна Н. Г.* Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та

практики) : монографія / Н. Г. Шукліна. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 242 с.

368. Шульженко Ф. П. Філософсько-правові проблеми вдосконалення судової влади в сучасній Україні / Ф.П. Шульженко // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць — 2007. — № 7. — С.76—91.

369. Щасний А. Історичний аспект кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного рішення / А. Щасний // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 3 (15). — С. 110—115.

370. Щасний А. В. Поняття та ознаки завідомого неправосудного вироку як предмета злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України / А. В. Щасний // Держава і право. — 2010. — № 47. — С. 509—515.

371. Щасний А.В. Суддя як спеціальний суб'єкт злочину в складі постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК України) / А. В. Щасний // Судова апеляція. — 2011. — № 3. — С. 71—78.

372. Щодо розгляду в порядку цивільного судочинства вимоги фізичної чи юридичної особи до Держави Україна в особі Державного казначейства України про відшкодування шкоди, завданої судами (суддями) при здійсненні правосуддя: Лист ВССУ від 13.02.2012 № 6-182/0/4-12: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-182740-12>

373. Эррера Р. Дисциплинарный режим магистратов и ответственность государства за государственную службу правосудия во Франции / Р. Эррера // Этика судьи. — М.: Российская академия правосудия, 2002. — С. 117—130.

374. Этика Фомы Аквинского. История философии: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://intencia.ru/Pages-view-235-4-1.html>

375. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О. І. Ющик. — К.: Парлам. вид-во, 1997. — 190 с.

376. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький. — Львів: Світ, 1990. — Т. 1. — 316 с.

377. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія / О. Г. Яновська. — К. : Прецедент, 2011. — 303 с.

378. Яновська О. Г. Окремі питання забезпечення ефективності судової влади в Україні / О. Г. Яновська, М. С. Іванов // Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16—17 травня 2014 року): у 2 т. — Одеса: Юридична література, 2014. — Т. 1 (відп. ред. В. М. Дрьомін). — С. 195—197.

379. Яшин С. В. Защита прав и законных интересов личности в досудебном производстве по уголовным делам: дис....канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. В. Яшин. — СПб., 2004. — 159 с.

380. Case of HARABIN v. SLOVAKIA : European Court of Human Rights, 20 November 2012: Application no. 58688/11 // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-114666>

381. Case of KUDESHKINA v. RUSSIA : European Court of Human Rights, 26 February 2009: Application no. 29492/05 // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-91501>

382. Case of OLUJI v. CROATIA : European Court of Human Rights, 5 February 2009: Application no. 22330/05 // <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-91144>

Наукове видання

Погорецький Микола Анатолійович
Польовий Олександр Леонідович
Яновська Олександра Григорівна

ГАРАНТІЇ СУДДІВСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ СУДДІВ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Монографія

Оригінал-макет виготовлено ТОВ «ВД «Дакор»

Підписано до друку 15.05.2014. Гарнітура Minion.
Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 14,57. Умов. друк. арк. 13,55.
Наклад 300 прим.

ТОВ «ВД «Дакор»
Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012.
(044) 461-85-06
vd_dakor@ukr.net
04655, м. Київ, пр-т Московський, 20-а.